Ion Popescu

QUINE

Corabia lui Tezeu

PAIDEIA Colecţia de studii şi eseuri

Ion C. Popescu

CORABIA LUI TEZEU
sau
EMPIRISMUL FĂRĂ DOGME

© Editura PAIDEIA, 1997
Bd. Ştefan cel Mare 2
71216 Bucureşti 2
ROMANIA
tel. (00401) 2104593
fax (00401) 2106987

ISBN 973-9131-64-6

Ion C. Popescu

CORABIA LUI TEZEU
sau
EMPIRISMUL FĂRĂ DOGME

EDITURA PAIDEIA
- 1997 -

Iar corabia în care a plutit și s-a întors cu bine Theseus cu tinerii, care avea treizeci de vâsle, atenienii au păstrat-o până în vremea lui Demetrios din Phaleron, îndepărtând bucățile de bârne vechi și înlocuindu-le cu altele puternice și încheindu-le în așa fel încât această corabie a fost și pentru filosofi o pildă de cuvânt îndoielnic, de vreme ce unii spuneau că este aceeași corabie, iar alții susțineau că nu s-a mai putut păstra aceeași corabie care fusese la-nceput.

Plutarh, *Vieți paralele*

Whistling in the dark is not the method of true philosophy.

W.V. Quine, *Word and Object.*

Cuprins

Cuvânt înainte

Cartea de față este o monografie menită să ocazioneze cititorului român întâlnirea cu o concepție filosofică foarte influentă în America, dar foarte puțin cunoscută la noi: empirismul pragmatic al lui Willard Van Orman Quine, profesor emerit la Universitatea Harvard, despre care am fi tentați să spunem, daă nu ne-ar tempera conștiința arbitrariului stabilirii de clasamente printre incomensurabile, că este cel mai mare filosof american în viață. Nu vom face aici, cum se obișnuiește, o biografie glorioasă gânditorului pentru a induce la cititor idolul magistrului; ne putem mulțumi cu un scurt pasaj din autobiografia publicată în 1985: "*The Philosophers' Index*" a reportat cam 500 publicații sub titlul "Quine" de-a lungul decadei trecute". Un autoportret sumar ni-l prezintă ca ordonat și frugal, urând risipa, pentru că "vandalismul este de două ori crima care este hoția". Este adeptul exprimării literale; când, ocazional, se surprinde bâjbâind după metafore și analogii fanteziste, recunoaște în asta un semn că trebuie să-și lase masa de scris și să iasă în natură, pentru a cumpăni ideile "fără beneficiul sau maleficiul tocului și al hârtiei". Nu are nici aptitudinea, nici temperamentul pentru dispute în care este confruntat cu motive vădit altele decât căutarea adevărului, cu apărarea unor preconcepții mai curând decât cu înfruntarea faptelor: "Un vast abis, insuficient remarcat, îi separă pe aceia care sunt preocupați în primul rând de *a fi avut* dreptate de aceia care sunt preocupați de *a avea* dreptate. Aceștia din urmă, îmi place să cred, vor moșteni pământul".

Câteva cuvinte despre aşa-numitul "aparat critic" al cărţii. În ordonarea bibliografiei, ca şi în trimiterile bibliografice, am folosit metoda modernă a identificării lucrării prin numele autorului şi anul apariţiei. Acolo unde este vorba de lucrări republicate, anul primei apariţii este indicat în paranteză. Din raţiuni de economie a spaţiului tipografic, trimiterile la lucrările lui Quine se fac direct la anul de apariţie, fără a se mai repeta numele autorului. Mulţumesc profesorului Quine pentru a-mi fi pus la dispoziţie lista completă a publicaţiilor sale, din care n-am reprodus, fireşte, decât lucrările la care am făcut efectiv trimitere în text. Capitolele mai importante au, la sfârşit, trimiteri bibliografice cuprinzătoare.

În redactarea cărţii am urmărit să conservăm, pe cât a fost posibil, construcţia frazei specifică autorului monografiat; pentru asta am resimţit nevoia să dăm unor termeni şi expresii englezeşti o traducere proprie – "nestandard", ca să zicem aşa – pentru care am anexat un mic glosar, avizaţi de precedente nefericite. Iată un exemplu. "*Sinn und Bedeutung*" a lui Frege a fost tradusă în româneşte ca "Sens şi semnificaţie". Russell şi Carnap au tradus "*Sinn*"-ul lui Frege în limba engleză prin "*Meaning*". Pe de altă parte, "*Meaning and Necessity*" a lui Carnap a fost tradusă în româneşte ca "Semnificaţie şi necesitate". Aşadar, s-a tradus în româneşte prin "semnificaţie" atât "*Bedeutung*"-ul lui Frege, care e *referinţa*, cât şi "*Meaning*"-ul lui Carnap, care e *înţelesul*; glosarul nostru este destinat să preîntâmpine asemenea confuzii.

Motourile care deschid fiecare § sunt din Quine.

I.C.P.

I. INTRODUCERE

§1. Epic şi liric

Cei care studiază cerurile sunt separabili în astronomi şi astrologi tot aşa de lesne ca rumegătoarele domestice mici în oi şi capre, dar separaţia filosofilor în înţelepţi şi excentrici pare să fie mai sensibilă la cadrul de referinţă.

Sub o aparenţă perversă de unicitate, forma lingvistică "filosofie" a ajuns să adăpostească în fapt o întreagă hoardă de omonimi, fiecare cu înţelesul lui propriu. În ciuda numelui comun, tot mai mulţi aderenţi la acea mică sectă culturală care este îndeobşte numită comunitatea filosofilor se văd siliţi să mărturisească astăzi sentimentul acut al unei disarmonii, al unei lipse de comunicare înlăuntrul acestei presupuse comunităţi, pusă pe seama cel puţin a unor diferenţe de *stil* de filosofare. Uneori intensitatea acestui sentiment nu este egalată decât de dificultatea de a face explicite aceste diferenţe; pentru că, graţie unei reflexivităţi ironice a limbajului, cuvântul "stil" poate să fie întrebuinţat

el însuşi în stiluri diferite, iar diferenţele pot să fie percepute din perspective greu de coordonat.

O perspectivă posibilă ar distinge, în orice încercare de comunicare, un conţinut sau un subiect şi o formă sau un mod; şi stilul ar fi modul. Dintr-o altă perspectivă, comunicarea ar include un fapt comunicat si un sentiment trezit de el, şi stilul ar reprezenta aspectul afectiv. Dintr-o încă altă perspectivă, subiectul comunicat ar fi extern actului comunicării, care ar avea o structură a sa internă sau intrinsecă, şi stilul ar fi structura, pe care comunicarea respectivă n-ar face decât s-o exemplifice. Chiar dacă ne oprim aici cu enumerarea perspectivelor alternative, pentru cineva foarte scrupulos cu exactitatea exprimării, distincţiile cu care se operează sunt prea locale, prea dependente de context pentru a dispune de o operaţionalitate satisfăcătoare; pentru că forma de aici este conţinutul de acolo, cum stau lucrurile în mod şi mai evident cu externul şi cu internul, iar a încerca un sentiment poate să fie un fapt dintre cele mai brute. În acelaşi timp, fiecare dintre aceste perspective poate să dea sentimentul că ar conţinme un *insight* parţial în natura stilului, chiar dacă este departe de a o epuiza; şi situaţia de ansamblu poate să fie resemnat şi vag rezumabilă în spusa că stilul ar reprezenta o pecete caracteristică foarte complexă, a cărei suprindere ar putea sa presupună nu numai componente tacite, ci chiar inefabile, rebele la orice explicitate completă, fără rest (GOODMAN, 1978, cap. II).

Avizaţi de modestia predestinată a rezultatelor la care ar putea în principiu să ajungă o încercare de evidenţiere a diferenţelor în stilul filosofării, să examinăm pe scurt o sugestie care pare să se ofere de la sine: întrucât limbajul este mediul obligatoriu al oricărei filosofări, o marcă a stilului n-ar putea oare să fie utilizarea unui limbaj propriu (sau literal), ori, dimpotrivă, a unuia figurat (sau

metaforic)? Dacă (sau: în măsura în care) limbajul literal este caracteristic ştiinţei iar cel metaforic artei – celei poetice în primul rând –, distincţia de stil propusă ar putea să fie aceea între o filosofie de inspiraţie ştiinţifică şi o filosofie de inspiraţie artistică sau poetică. Imaginaţia creatoare este îngrădită în ştiinţă de căutarea adevărului, care comandă valori ca precizia, simplitatea şi claritatea exprimării: de unde liniaritatea şi austeritatea limbajului literal utilizat. În artă însă – şi mai ales în poezie – zborul fanteziei este liber şi orice glisare a sensurilor este permisă: de unde vivacitatea şi culoarea limbajului metaforic. Distincţia propusă aici se apropie de vechea distincţie literară dintre epic şi liric, dacă aceasta din urmă este amendată în chip potrivit.

La o analiză mai detaliată, distincţia ar putea să pară mai puţin operantă decât la prima vedere, din pricina instabilităţii semanticii acestui tetrasilab: "metaforă". Dacă metafora prosperă pe analogie, care este inima ei, tot aşa o face şi limbajul în genere, inclusiv cel propriu al ştiinţei. Plăpândul şi prietenosul nostru Fido şi robustul şi agresivul Brutus al vecinului sunt cât se poate de departe de a fi identici, şi numai asemănarea lor ne face să le aplicăm amândurora eticheta "câine"; iar "câine", spus despre Fido şi Brutus, este tot ce poate fi în mod mai tipic limbaj literal. Aplică o etichetă potrivită pentru Fido câinelui vecinului, şi ai dat naştere unui termen general; aplică aceeaşi etichetă vecinului însuşi – care are nişte trăsături de caracter asemănătoare cu cele ale lui Brutus – şi ai dat naştere unei metafore, împingând analogia prea departe. Dar cât de departe poate să fie împinsă o analogie fără să fie prea departe? La marginile ştiinţei, metafora pare să fie singurul mijloc de expansiune a limbajului ei. Moleculele îşi fac intrarea în ştiinţă prin analogii ingenioase: între un gaz şi un roi de ţânţari, între o masă şi o căpiţă de arcuri de somieră absurd de mici. Atât de izbutite au fost metaforele,

încât moleculele au fost delcarate reale şi termenul "corp" a fost lărgit astfel încât să le acopere la propriu: metafora a fost ucisă şi înmormântată în literal. La fel, discuţia despre undele luminoase apare ca metaforică dacă "undă" este înţeles la modul tradiţional şi dacă nu există nici un eter ale cărui unde să fie ele, şi apare ca literală dacă folosirea lui "undă" este liberalizată în mod potrivit. Au existat chiar oameni de ştiinţă care au făcut din folosirea analogiei – sub forma modelului – o componentă obligatorie a oricărei teorii ştiinţifice demne de acest nume (CAMPBELL, 1970). Şi dacă vocaţia austerităţii nu împiedică ştiinţa să apeleze în acest fel la metaforă, cum ar putea filosofia – cu lipsurile ei notorii în materie de austeritate, chiar atunci când se reclamă de inspiraţie ştiinţifică – să se dispenseze complet de ea?

Un răspuns liniştitor la această întrebare ni-l poate sugera chiar cariera schiţată mai sus a metaforei în ştiinţă, unde ajunge în cele din urmă să fie îmbălsămată în folosirea literală. Aici, metafora, ca flotoarele folosite la copii pentru a-i învăţa înotul, ne ajută tocmai să învăţăm cum să ne descurcăm fără ajutorul ei. Cu alte cuvinte, întorcând o metaforă a lui Wittgenstein împotriva metaforei în genere, aceasta din urmă este scara căreia îi dăm cu piciorul după ce ne-am cocoţat undeva sus cu ajutorul ei. La propriu vorbind, ceea ce ar constitui marca distinctivă a filosofiei de inspiraţie ştiinţifică ar fi nu neapărat evitarea completă a metaforei, ci folosirea ei ca un auxiliar dispensabil mai curând decât ca un substituit al exprimării literale. Analogia pare să fie, simultan, punctul tare şi punctul slab al metaforei, virtutea şi viciul ei; pentru că, dacă rostul analogiei este de a regăsi legături în diversitatea care separă, slăbeşte exigenţele şi vei regăsi legături peste tot. În funcţia ei fondatoare de limbaj literal, analogia este o relaţie tare, tranzitivă; în funcţia ei fondatoare de limbaj metaforic, analogia se estompează treptat până la pierderea

tranzitivităţii, care este restabilită – în cazurile rare în care lucrul acesta izbuteşte – numai cu preţul vieţii metaforei. Ea pare să poată rămâne vie numai atâta timp cât noi rămânem suspendaţi, numai atâta timp cât ne aflăm încă pe scară şi nu-i putem da cu piciorul pentru cel mai simplu motiv din lume: acela că n-am ajuns încă nicăieri. Dar după ce am ajuns, metafora îşi poate regăsi un rol nou, cu adevărat şi pur estetic: acela de a încheia o explicitare literală, lungă şi elaborată, cu acolada unei imagini inofensiv rezumative, lesne de constituit şi de regăsit, ca atunci când, după ce am elaborat o astronomie literală, continuăm să vorbim abreviat despre cer ca boltă sau despre soare ca răsărind. Sau ca atunci când, după ce am dezvăluit nestatorniciile limbajului obişnuit şi am imaginat modalităţi de eliminare a lor prin construirea unui limbaj ştiinţific, spunem că limbajul este conceput în păcat şi că ştiinţa este mântuirea lui. Sau ca atunci când, pentru a sublinia continuitatea acestei întreprinderi, caracterul ei de bricolaj mai curând decât de construcţie plecând de la zero, spunem că limbajul ştiinţific este o ţandără a limbajului obişnuit (riscând chiar sugestia-bumerang, bagatelizantă, a proverbului care spune că ţandăra nu sare, la urma urmei, prea departe de trunchi). Cognitiv, metafora pare să fie mai curând un eveniment decât un proces, o plecare sau o ajungere mai curând decât o parcurgere a unei porţiuni de drum, oricât de mică.

Se conturează deja, în cele spuse, valorizări tinzând spre o bifurcaţie între frumos şi adevăr ca valori dominante; pentru că restaurarea metaforei într-un rol pur estetic, în sensul de mai sus, coincide cu retrogradarea ei într-o funcţie subordonată, dispensabilă la nevoie. Adevărul ca valoare dominantă este secundat, în ce priveşte limbajul, de valori ca simplitatea, claritatea, precizia; or, cum ar putea servi unor astfel de valori limbajul obişnuit, în care

propoziţii ultrabanale, cum sunt "Broasca orăcăie" şi "Broasca rugineşte", îşi permută valorile de adevăr cu ocaziile rostirii? Un cuvânt – un înţeles; acesta este, de la Frege şi Russell, idealul de limbaj capabil să servească scopurile ştiinţei, ideal de care acel nucleu imprecis delimitat al limbilor naturale pe care-l numim limbaj obişnuit este foarte departe. Şi totuşi din el purced toate celelalte sublimbaje, numai că mergând în sensuri diferite. Omonimiile sunt cazuri extreme de abatere de la idealul înfăţişat mai sus, prin multiplicarea înţelesurilor cuvintelor, ceea ce generează ambiguitate ca în propoziţiile cu broasca: ele încalcă flagrant exigenţele de precizie şi claritate. Sinonimiile sunt cazurile extreme care multiplică, simetric, cuvintele înţelesurilor, cum e cazul cu "burlac" şi "celibatar" sau cu "drobiţă" şi "grozamă", generând redundanţă şi încălcând astfel exigenţa de simplitate. Între aceste extreme se întinde un registru imens de cazuri intermediare, caracterizate prin polisemie parţială. În dicţionarele monolingve, ele constituie intrări cărora le corespund ieşiri multiple, conţinând un fel de indicaţii de regie care orientează folosiri dependente-de-context: cu alte cuvinte, polisemia difuză este analizată în sinonimii contextuale; dar aceasta înseamnă simultan că, în fiecare asemenea context, luat de unul singur, apariţia intrării apare ca omonimă cu apariţiile ei în fiecare din toate celelalte.

În acest punct, două căi se deschid evoluţiei limbajului obişnuit pentru a ajunge să caracterizeze două stiluri de filosofare. O cale este transformarea cuvintelor limbajului obişnuit în "termeni tehnici", precizaţi, ceea ce este uneori un efect automat al separării "disciplinelor"; la urma urmei, în limbajul tehnic al lăcătuşilor, ca şi în cel al naturaliştilor, nu există decât câte o singură broască. Efectul poate să fie însă exploatat în mod deliberat: din pluralitatea de contexte în care apare, cu înţelesuri diferite un cuvânt, se selectează

un context privilegiat la care se reduce înţelesul cuvântului respectiv, înţeles devenit în acest fel unic: cuvântul funcţionează ca o prescurtare a expresiei ce-l stabilizează (vezi, de exemplu, CARNAP, 1972, pp. 50 - 51). Aşa se atinge, printr-o ancorare artificială a ceea ce în mod natural este liber-plutitor, idealul corespondenţei biunivoce între cuvinte şi înţelesuri. Metafora apucă exact calea inversă: în loc să le reducă, mutiplică contextele cu înţeles în care poate să apară un cuvânt, sporindu-i polisemia prin instituirea unor noi sinonimii parţiale sau dependente-de-context. Aşa pot să ajungă, la urma urmei, broasca de la uşă să orăcăie şi broasca din lac să ruginească, dacă-şi găsesc poetul destul de inspirat. În construcţia limbajului propriu, filosofia de inspiraţie ştiinţifică va alege prima cale iar filosofia de inspiraţie poetică pe cea de a doua: paradigma uneia este contrastul celeilalte. Limbajul ştiinţei sărăceşte limbajul obişnuit, cel al artei îl îmbogăţeşte; în raport cu "naturalul", primul constituie o "amputare" (eventual însoţită de proteze), celălalt constituie o "tumoră". Desigur că este posibilă o întreagă gamă de variante intermediare, de amestecuri în proporţii variabile ale celor două genuri de limbaj, corespunzătoare unor variante de stil moderate în îndepărtarea lor de limbajul de toate zilele şi rezistente la dihotomia inspiraţie-ştiinţifică/inspiraţie-poetică; dar acestea vor fi privite cu repulsie, ca bastarde, de pe ambele poziţii situate mai spre extremele spectrului. La lipsa de comunicare dintre variantele extreme se adaugă lipsa de comunicare a fiecăruia dintre acestea cu variantele intermediare.

Îndepărtarea de limbajul obişnuit nu poate conduce, fireşte, decât la unul neobişnuit: exploatarea consecventă a unui anumit stil de a filosofa sfârşeşte în discurs ermetic, accesibil doar unor iniţiaţi. Filosofia cu un stil distinctiv prea marcat pare să-şi piardă contactul nu numai cu specia opusă, ci şi cu cititorul profan, care preferă moderaţia. Cine

are de pierdut aici, filosofia sau cititorul? Dacă îndepărtarea de limbajul obişnuit este preţul care trebuie plătit pentru a putea spune ceva interesant, nebanal, care să merite să fie spus? La urma urmei, în pierderea contactului cu cititorul profan, filosofia de inspiratie ştiinţifică nu face decât să urmeze ştiinţa însăşi din care se inspiră.

Ei bine, pare să rămână deschisă posibilitatea instalării de scări wittgensteiniene sub forma exegezei, mergând până la popularizare sau vulgarizare. Există precedente celebre în ştiintă (vezi, de exemplu, HEISENBERG, 1971, cap. III, pentru explicitarea unor aspecte "neconvenţionale" ale interpretării de la Copenhaga a mecanicii cuantice); şi există, în orice caz, o nevoie presantă de asemenea vulgarizări în filosofia pe care am numit-o de inspiraţie ştiinţifică, a cărei înclinaţie către tehnicitate – simplitate, claritate, precizie – a condus-o până la o preferinţă pentru limbajul în întregime artificial al logicii simbolice. Logica simbolică va fi fiind, poate, un instrument puternic de clarificare şi, pusă în serviciul reflecţiei, va fi contribuit poate la adâncirea *insight*-urilor filosofilor, la precizarea problemelor şi a soluţiilor lor; dar toate acestea necesită exegeză pentru a deveni accesibile publicului larg. Dacă unele "exegeze" abundă încă în formule simbolice, introduse abrupt, fără "traduceri" în limbajul cititorului profan, nici o mirare că el priveşte aceste formule ca pe nişte hieroglife misterioase, ca pe nişte inscripţii ale unei culturi străine, încă în aşteptarea unui Champollion mai dibaci pentru a se vedea ce au de spus, dacă au de spus ceva.

Geniul propune, Dumnezeu dispune, vulgarizatorul expune; *caeteris paribus* oricine poate să încerce, şi aşa vom face şi noi, încercând să prezentăm cititorului român concepţia epistemologică şi ontologică a lui Willard Van Orman Quine, logicianul de la Harvard, dar asumându-ne restricţia de a nu folosi nici o formulă simbolică fără s-o

parafrazăm în limbaj obişnuit. Aceasta ar putea facilita, după cum credem, receptarea unui discurs filosofic de inspiraţie ştiinţifică despre care credem şi că merită să fie receptat.

Nimic din ce am spus – în acest prea lung § introductiv – despre diferenţele de stil de filosofare nu satisface exigenţele stilului pe care l-am numit de inspiraţie ştiinţifică: nu este deloc simplu, clar, precis, ci împărtăşeşte mai degrabă defectele limbajului obişnuit. Dar acesta poate să fie, la urma urmei, un semn bun, un semn că scara se reazemă pe ceea ce trebuie să se reazeme. Poate că, pe măsură ce expunerea va avansa, ceea ce am spus despre diferenţele de stil, în loc să se clarifice, se va estompa şi mai mult, până în punctul în care ceea ce mai rămâne este doar o deosebire de grad între mai epic şi mai liric; dacă însă cele ce se vor spune se vor vădi în final a fi meritat să fie spuse, putem să ne mulţumim cu ele şi să dăm cu piciorul diferenţelor de stil.

II. EMPIRISMUL PRAGMATIC

§2. Cinci pietre de hotar

Corabia noastră continuă să plutească pentru că la fiecare modificare păstrăm cea mai mare parte a ei neştirbită şi în stare de funcţionare.

În 1951 începea pentru toată lumea a doua jumătate a secolului al douăzecilea; dar pentru o mare parte a mişcării filosofice a acestui secol, lucrul se întâmpla nu doar pentru că acesta era primul an al deceniului al şaselea, ci şi pentru că atunci apărea "Două dogme ale empirismului" de Quine, în care mulţi au văzut un recviem pentru empirismul înmormântat definitiv: filosofia de inspiraţie ştiinţifică intra atunci într-o epocă nouă, epoca post-empiristă. Ciudat este că nu astfel vede lucrurile Quine însuşi, pentru care empirismul făcea ceva mai bun decât să moară: evolua. Dar prima impresie îşi avea justificările ei: autorul lui "Două dogme" recunoştea ulterior că acest titlu "s-a dovedit nefericit prin sugestia lui, neintenţionată dar foarte reală, că nu există nici un empirism fără dogmele în chestiune" (1960, p. 68n).

Istoria pare să fie o chestiune de succesiune de generaţii, adică o chestiune de genealogii – ale persoanelor, ale evenimentelor, ale stărilor. Aşa-numita cale regală în istorie nu pare să fie altceva decât genealogie trunchiată: arborii genealogici naturali sunt prea stufoşi pentru imaginaţia noastră limitată şi, în retrospecţia noastră tendenţioasă, ei sunt tunşi cu o brutalitate care nu poate să fie comandată decât de idiosincrazii. De natura unei asemenea simplificări apare a fi, de exemplu, stabilirea de filiaţii în linie paternă ale întâilor născuţi şi numirea acestor cioturi privilegiate, când sunt regale, dinastii, iar a idiosincraziei care le-a dirijat tunsoarea, legitimitate. Din loc în loc, o ramură până atunci dreaptă se strâmbă într-o parte, semn că acolo un bastard a izbutit să uzurpe şi să întemeieze o nouă dinastie, cu o nouă legitimitate; şi cel puţin unele dintre aceste cotituri sunt evaluate retrospectiv, cel puţin de unii dintre istorici, ca benefice. Istoria filosofiei nu pare să facă excepţie, fiind ea însăşi o chestiune de genealogii, numai că de genealogii spirituale; un fel de "*Who's who*" al numelor care au ilustrat-o, cu înrudirile de rigoare: aşa, de exemplu, spunem "Socrate, magistrul lui Platon" la fel cum spunem "Abraham, tatăl lui Isaac".

Despre empirismul britanic, clasic sau tradiţional, se poate spune că reprezintă o încercare de uzurpare mic-burgheză a spiritului aristocratic reprezentat în filosofie de speculaţia abstractă şi ermetică, o încercare de vulgarizare a filosofiei; sau, schimbând perspectiva, o încercare de infuzare a unei doze de sânge plebeu sănătos în nişte artere aristocratice în care circula un lichid subţiat de o vaguitate sterilă. "De multă vreme" – scria Locke în "Epistola către cititor" care deschidea celebrul său *Eseu* – "formele de exprimare vagi şi fără nici un înţeles, precum şi limbajul impropriu, trec drept mistere ale ştiinţei; vorbe mari sau greşit întrebuinţate, care înseamnă prea puţin sau

nimic, au căpătat, prin prescripţie, un asemenea drept de a fi luate în mod greşit drept învăţătură adâncă şi înălţime a speculaţiei, încât nu va fi uşor să-i convingem pe cei care le întrebuinţează sau pe cei care le ascultă că ele nu sunt decât un mijloc de a ascunde neştiinţa şi de a pune piedici adevăratei cunoaşteri" (LOCKE, 1961, p. 6). Vulgarizarea ar consta în convertirea filosofilor, incapabili de comunicare în disputele lor de iniţiaţi, la principiul care face atât de fluentă comunicarea în piaţă: "*only sense makes sense*", numai simţurile sunt generatoare de înţeles sau, cum am spune mai pe departe şi mai pe româneşte, "ochii văd, inima crede". Vulgul comunică fără dificultăţi sau distorsiuni pentru că vorbeşte numai despre lucruri vulgare, palpabile. "Această frunză este verde", spusă despre o frunză verde, este o propoziţie pe care o va înţelege şi la care va consimţi oricine, oriunde şi oricând, o propoziţie care nu va stârni dispute tocmai pentru că se limitează la a relata mărturia simţurilor, aceeaşi pentru toţi. Dacă în piaţă s-ar face comerţ mai curând cu abstracţii, e de presupus că înţelegerea ar fi mult mai puţin lesnicioasă decât este. Iată, aşadar, soluţia la problema comunicării filosofilor: excomunicarea abstracţiilor care o blochează. Dacă discuţia abstractă nu produce decât ceartă interminabilă, de ce n-am încerca să schimbăm tactica? Întrebării i se poate concede cel puţin bunul simţ.

Au existat de atunci, spune Quinte, cinci puncte – adevărate pietre de hotar – în care empirismul a făcut câte o cotitură spre mai bine. Primul a fost o comutare a atenţiei filosofice de la idei la cuvinte, adică adoptarea politicii de a discuta despre expresii ligvistice în locul ideilor oriunde lucrul era posibil, politică profesată deja în parte de nominaliştii medievali. Al doilea a fost comutarea atenţiei de la cuvinte la propoziţii, iar al treilea – de la propoziţii la sisteme de propoziţii, adică la teorii. Toate trei sunt

comparabile cu revoluţia copernicană din astronomie atât prin faptul de a fi o schimbare de centru, cât şi prin faptul de a nu fi evidente din capul locului. Ultimele două sunt renunţări: abandonarea dualismului analitic-sintetic şi abandonarea ţelului unei filosofii prime, anterioară şi superioară ştiinţelor naturii (1981.7).

Mai curând decât să se impună cu autoritatea descoperirii a ceva obiectiv preexistent, cele cinci "mutatii" sunt de natura unor decizii călăuzite de considerente de convenabilitate, de unde eticheta de "empirism pragmatic" aplicată rezultatului lor final. Să încercăm să urmărim mai în detaliu tot acest traiect.

§3. Idee şi cuvânt

Ideile sunt aşa cum sunt, dar cuvintele sunt afară, unde le putem vedea şi auzi.

Admiţând că oamenii izbutesc să comunice măcar din când în când, ce-şi comunică ei, ce anume constituie obiectul comunicării? Superstiţia cea mai răspândită este că, în afară de boli, ceea ce-şi comunică oamenii cel mai adesea sunt idei. Semantica necritică este mitul unui muzeu adăpostit de mintea fiecărui om, în care exponatele sunt idei iar cuvintele sunt etichete ale acestora. A traduce înseamnă a schimba etichete. A comunica înseamnă a induce un exponat prin intermediul unei etichete: o idee care există, înaintea comunicării, într-o minte, ajunge să fie reduplicată, după comunicare, în altă minte. Dar cum am putea noi să aruncăm o privire în negura minţii altcuiva pentru a putea spune cât de fidel este duplicatul? Aceasta este vaguitatea ideii de idee: nimeni nu poate spune precis care ar putea fi forma, conţinutul şi limitele măcar ale uneia singure dintre ideile noastre. Nimeni, inclusiv noi înşine. Unde începe şi unde se sfârşeşte o astfel de entitate misterioasă? Când avem de-a face cu o singură idee în mod repetat şi când cu idei diferite, alta de fiecare dată?

Filosofia este reflexivă într-un sens mai vag, psihologic, şi poate să fie reflexivă într-unul mai puţin vag, gramatical. În sensul mai vag, a spune că filosofia este reflexivă înseamnă a spune că ea utilizează "metoda" distinctivă a reflecţiei; şi e foarte greu să spunem în ce constă această reflecţie astfel încât să fie distinctivă pentru filosofie. Orice

dicţionar se va mărgini să ne furnizeze o serie de sinonime parţiale, needificatoare: reflecţia este gândire, meditaţie etc., toate cu articol nehotărât şi nici una rezervată în exclusivitate pentru filosofie. În sensul mai puţin vag, cel gramatical, a spune că filosofia poate fi reflexivă înseamnă a spune că ea se poate răsfrânge asupra ei înseşi, că, reflectând asupra lumii, poate reflecta şi asupra acelui aspect subţirel al vieţii oamenilor care este activitatea de a filosofa; îndeobşte, despre aceste reflecţii filosofice asupra filosofiei se vorbeşte ca despre metafilosofie. Sensul acesta este mai puţin vag în măsura în are dispune de o ilustrare paradigmatică în gramatică: aceea a formei în care pacientul acţiunii denotate de un verb este identic cu agentul ei. Limbajul natural include un strat subţire în care vorbeşte despre el însuşi, un metalimbaj: cuvântul "cuvânt" este un cuvânt ca oricare alt cuvânt, substantivul "substantiv" este un substantiv ca oricare alt substantiv, iar verbul "a conjuga" se conjugă el însuşi ca oricare al verb: eu conjug, tu conjugi ş.a.m.d. În măsura în care gramatica este acceptabilă, circularitatea pe care o ilustrează limbajul în metalimbaj este distinctă de aceea care poate să intervină în procesul construcţiei raţionamentelor şi care este "vicioasă"; şi circularitatea metafilosofiei poate să fie la fel de benefică pentru filosofie în genere pe cât este aceea a metalimbajului pentru limbaj în genere. Ei bine, empirismul clasic eşuează la proba reflexivităţii: preceptul lui de bază este încălcat de el însuşi. Deviza empiriştilor clasici "Sunt acceptabile numai ideile care se bazează pe mărturia simţurilor" stabileşte un standard la înălţimea căruia ideea de idee nu se poate ridica, ceea ce va fi fost resimţit în mod nebulos chiar de Locke însuşi: în primul capitol din *Eseu*, el cere iertare cititorului "pentru folosirea frecventă a cuvântului 'idee' pe care o va găsi în acest tratat" (LOCKE, 1961, p. 17). E greu de văzut cum s-ar putea baza

ideea de idee pe mărturia simţurilor, deşi lucrurile stau altfel cu cuvântul "idee".

Să acceptăm pentru un moment ideea necritică a ideilor în minte şi a cuvintelor care le etichetează. Ideea (conceptul) de câine are un conţinut şi o sferă (sau o intensiune şi o extensiune, sau un înţeles şi o referinţă): conţinutul ei este constituit de totalitatea "notelor definitorii", ca faptul de a fi un vertebrat, un mamifer, un patruped etc., iar sfera ei este mulţimea tuturor obiectelor la care "se aplică" sau despre care "este adevărată", adică toţi câinii, trecuţi, prezenţi şi viitori, de pe pământ şi de oriunde altundeva în univers, unde s-ar întâmpla să fie câini; dar exact acelaşi lucru poate să fie spus despre cuvântul "câine". Dacă fiecare idee îşi are propria ei etichetă verbală, atunci toate peregrinările oricărei perechi de asemenea gemeni siamezi pot fi descrise cu privire la unul singur, pentru că unde se află el, se află vrând-nevrând şi celălalt: la ce bun două istorii paralele? Dar despre care dintre ei ar trebui să vorbim? Între idee şi cuvânt, un empirist reflexiv n-are decât o alegere: ideea este privată sau subiectivă în timp ce cuvântul este public sau intersubiectiv, şi termenii pentru entităţi abstracte sunt entităţi cât se poate de concrete, accesibile simturilor. Replierea semantică de la idei la "idei" este o manevră tactică pe care o dictează strategia empiristă însăşi.

Această revoluţionare empiristă a empirismului, ca să zicem aşa, este, în originile pe care i le atribuie Quine, contemporană chiar cu empirismul tradiţional: în 1786 filologul John Horne Tooke scria că "cea mai mare parte din eseul d-lui Locke, adică tot ceea ce se leagă de ceea ce el numeşte abstracţia, complexitatea, generalizarea, relaţia etc. ale ideilor, priveşte într-adevăr pur doar limbajul" (1981.7, p. 67). Transpusă în termenii lui Tooke, deviza empirismului britanic părea să spună că cuvintele au înţeles numai în măsura în care sunt definibile în termeni senzoriali.

Dacă sâmburele utilizabil din *insight*-ul acestui filolog din secolul al optsprezecelea a trebuit să aştepte până la Quine pentru a fi citat într-o ordine de idei care ţine de istoria filosofiei, faptul s-ar putea datora eşecului lui în faţa obstacolului unor cuvinte dintre cele mai uzitate: particulele gramaticale. Cum ar putea fi definite în termeni senzoriali prepoziţiile sau conjuncţiile, evident indispensabile discursului coerent? Linia adoptată de Tooke, calificată drept "eroică" de Quine, a fost de o consecvenţă oarbă: el argumenta că particulele gramaticale ar fi în realitate termeni concreţi obişnuiti, numai că prezenţi sub forme degenerate. "If" ar veni de la "give", "but" de la "be out". Este suficient să se iasă din limba engleză pentru a se vedea că ingeniozitatea cheltuită pentru "reconstituirea" unor asemenea etimologii era lipsită de speranţă, de unde şi epitetul "eroică". De fapt, această cale este tot pe atât de nenecesară pe cât este de lipsită de speranţă; există posibilitatea unei alte abordări a problemei "definirii" particulelor gramaticale într-o manieră empirist-respectabilă, posibilitate care se realizează odată cu a doua cotitură spre mai bine a empirismului: comutarea atenţiei filosofice de la cuvinte la propoziţii.

§4. Virtuţile parafrazei

E o chestiune de masă critică semantică.

Noua abordare a problemei particulelor gramaticale se datorează unui *insight* al lui Jeremy Bentham şi constă în recunoaşterea caracterului *sincategorematic* al acestora: ele n-au înţeles – şi deci nu pot fi definite – în izolare, ci numai în context. Aşa cum sunt defective de referinţă (există lauri, dar nu există nici un fel de la-uri, şi există poate daruri dar nu există nici un fel de dar-uri), particulele gramaticale sunt defective şi de înţeles de sine stătător: "înţelesul" lor le vine din folosirea în acele contexte care au înţeles propriu ca întreguri, propoziţiile, din contribuţia pe care o aduc la înţelesul acestora. Ideea "definirii" unui simbol prin folosirea lui a însemnat un progres faţă de imposibilul empirism termen-cu-termen al lui Locke şi Berkeley: propoziţia este unitatea minimă susceptibilă de critică empirică.

Progresul este vizibil în faptul că Bentham a dat ideii de sincategorematicitate o exploatare care depăşeşte sfera particulelor gramaticale. Dacă un gen de cuvinte, cum este cel al particulelor, poate să dobândească un înţeles deribativ din faptul de a apărea în propoziţii care au înţeles primar luate ca întreguri, de ce n-ar fi posibil acest lucru şi pentru alte genuri de cuvinte? Să presupunem că un cuvânt la prima vedere categorematic, cu aparenţă de termen autentic, care este foarte convenabil din punctul de vedere al fluenţei comunicării, devine stingheritor când e vorba să i se precizeze referinţa: cum s-ar putea reconcilia convenabilitatea lui pragmatică cu neconvenabilitatea lui ontologică?

Ideea lui Bentham era că, pentru a explicita un termen, nu e nevoie să specificăm un obiect la care el să se refere, şi nici măcar să specificăm un alt cuvânt sau o expresie care să aibă acelaşi înţeles, adică să întreţină cu el relaţia de sinonimie; este suficient să arătăm cum se pot parafraza toate propoziţiile în care el apare prin propoziţii care nu fac nici un uz de el, tratându-l astfel ca sincategorematic. Dacă parafrazele sunt capabile să facă treaba originalelor, înseamnă că ele "exprimă aceeaşi idee", şi e nerezonabil să se ceară mai mult. Procedeul oferă astfel empiristului posibilitatea de a vorbi cu înţeles despre corpuri exterioare, chiar dacă nu admite ca reale decât impresiile senzoriale: propoziţiile despre corpuri sunt echivalate cu propoziţii despre impresii, fără să fie nevoie să se echivaleze corpurile însele cu nişte "complexe de senzaţii" sau cu orice altceva (1969.3, p. 72). Tot astfel empirismul poate fi făcut reflexiv: în principiu, folosirea de către empirişti a unor termeni abstracţi, neempirici, precum "idee", poate să fie reconciliată cu poziţia lor empiristă, care favorizează folosirea termenilor concreţi, dacă folosirea celor abstracţi este restrânsă la contexte care admit parafraze în termeni concreţi. Pentru a clarifica discuţia despre idei nu este necesar să spunem ce sunt ideile: este suficient să arătăm cum se poate parafraza sistematic discuţia despre idei în discuţie despre limbaj (1987, p. 88). Iar dacă putem să facem acest lucru, atunci – mai ales când parafrazele sunt lungi şi complicate – putem continua să vorbim nestingheriţi în termeni de idei, contând pe faptul că vom fi înţeleşi în termeni de limbaj. Parafraza aduce această consolare discursului filosofic în genere, abstract prin excelenţă: că, pentru a ne bucura de binefacerile faptului de a arăta cum să ne dispensăm de un concept nu e nevoie să ne dispensăm efectiv de el (1960, p. 190).

Importanţa instrumentului pe care Bentham îl numea parafrază şi pe care noi îl numim azi definiţie contextuală a devenit transparentă prin utilizarea pe care i-a dat-o Russell în logica tehnică. Russell tratează termenii în general ca pe nişte "funcţii propoziţionale", adică nişte expresii care conţin unul sau mai mulţi constituenţi nedeterminaţi şi care devin propoziţii prin determinarea acestora (RUSSELL, 1956, p. 230). Astfel, simbolul potrivit pentru proprietatea *galben*, de exemplu, nu este cuvântul "galben", de unul singur, ci funcţia propoziţională "*x* este galben", a cărei structură arată care este poziţia pe care trebuie s-o ocupe cuvântul "galben" pentru a avea înţeles la transformarea funcţiei propoziţionale într-o propoziţie efectivă prin determinarea lui x (RUSSELL, 1956, p. 338). Aşadar, o funcţie propoziţională este un "simbol incomplet", numit astfel pentru că n-are înţeles când e luat izolat, dar dobândeşte înţeles într-un context care-l completează în mod potrivit (RUSSELL, 1956, p. 253). Ideea poate fi sesizată destul de intuitiv pe un exemplu devenit celebru în literatura de specialitate. George al IV-lea dorea să ştie dacă sir Walter Scott era autorul lui *Waverley*. Se pune întrebarea ce înseamnă expresia "autorul lui *Waverley*" din propoziţia "Scott este autorul lui *Waverley*". Dacă expresia "autorul lui *Waverley*" ar însemna "Scott", atunci propoziţia "Scott este autorul lui *Waverley*" ar însemna, la rândul ei, "Scott este Scott", ceea ce este o tautologie; lăsând deoparte faptul că bunul rege nu dorea să afle dacă Scott este Scott, ceea ce desigur că ştia la fel de bine ca oricare dintre noi, propoziţia "Scott este Scott" rămâne adevărată chiar dacă Scott n-ar fi scris niciodată *Waverley*, ceea ce nu e cazul cu "Scott este autorul lui *Waverley*". Aşadar, "autorul lui *Waverley*" nu poate să însemne "Scott". Dacă însă expresia în discuţie ar însemna altceva decât "Scott", propoziţia "Scott este autorul lui *Waverley*" ar fi falsă, ceea ce iarăşi nu e cazul; şi

posibilitățile examinate sunt exhaustive. "Prin urmare", conchide Russell "'autorul lui *Waverley*' nu înseamnă nici 'Scott', nici altceva, adică 'autorul lui *Waverley*' nu înseamnă nimic" (RUSSELL, 1966, p. 91). Nici nu e nevoie să însemne ceva, și dacă întrebarea continuă să ne sâcâie, parafraza ne stă lesne la îndemână: "Scott a scris *Waverley*" pare capabilă să îndeplinească toate scopurile pe care le îndeplinește "Scott este autorul lui *Waverley*" – pe cel al lui George al IV-lea în orice caz – și în ea expresia cu pricina nu mai apare deloc.

Empirismul logic pare să subscrie, la rândul lui, la această abordare holistă: Carnap, care consideră problema "În ce condiții are înțeles o propoziție?" drept una dintre problemele centrale ale teoriei cunoașterii, justifică restrângerea problemei înțelesului la propoziții prin faptul că "alte expresii decât propozițiile au înțeles dacă și numai dacă pot să apară într-o propoziție cu înțeles" (CARNAP, 1965, pp. 130, 167).

Recunoașterea primordialității semantice a propoziției constituie, în evoluția empirismului, o schimbare tot atât de revoluționară ca și heliocentrismul copernican, cu care spuneam că se aseamănă nu numai în faptul de a fi o schimbare de centru, ci și în faptul de a nu fi deloc de natura evidenței. Primatul cuvintelor este tot atât de incontestabil evident ca și faptul că soarele răsare și apune: propozițiile fiind potențial infinite în număr și varietate, pe cele mai multe dintre ele nu le putem înțelege decât prin construcție dintr-un stoc finit de cuvinte anterior familiare, la care aplicăm un număr finit de rețete de concatenare. Primele cuvinte le învățăm în copilărie ca pe niște propoziții eliptice; învățăm alte cuvinte în context, învățând diferite propoziții scurte care le conțin; învățăm rețete de concatenare observând structurile invariante ale acestor propoziții cu componente variabile, și, în cele din urmă, înțelegem

propoziţii noi construindu-le prin analogie cu cele deja cunoscute. Acestea sunt fapte; dar între ele şi primatul semantic al propoziţiilor nu există în mod necesar un conflict. Putem să îngăduim propoziţiilor monopolul înţelesului deplin sau de sine stătător, fără a nega că acest înţeles trebuie să fie întocmit, sau elaborat: a cunoaşte cuvinte înseamnă a şti cum să elaborăm înţelesurile propoziţiilor care le încorporează. "Definiţiile de dicţionar ale cuvintelor sunt simple clauze într-o definiţie recursivă a înţelesului propoziţiilor". (1981. 8, p. 76).

§5. Un înţeles pentru "înţeles"

Idiomul francez este mai la obiect: cela veut dire.

Quine a trebuit să facă arheologie pentru a restitui ideii lui Tooke un loc în istoria empirismului, între altele din pricină că, pe calea deschisă de Bentham, această idee a fost îngropată sub praful preocupării mentaliste pentru înţelesuri, care a continuat. Holismul nu este, prin el însuşi, incompatibil cu mentalismul; şi Russel, de exemplu, în teoria sa a descripţiilor ilustrată de tratamentul aplicat "autorului lui Waverley", nu a retras termenilor dreptul la înţelesuri decât pentru a-l acorda propoziţiilor. Se introduce chiar o distincţie terminologică între *propoziţii (sentences)* şi *propoziţiuni (propositions)*, cele din urmă constituind înţelesurile celor dintâi. Pe de altă parte, sufletul empirist se poate consola, cum am văzut, cu duplicitatea: putem să arătăm cum ne-am putea dispensa de un termen, fără să ne dispensăm efectiv de el. Putem să ducem o viaţă dublă: şi cu trupu-n păcat – continuând să folosim termenul "înţeles" în pofida conotaţiilor lui mentaliste tradiţionale – şi cu sufletu-n rai – înţelegând prin el nu o entitate mentală indetectabilă empiric, ci o folosire observabilă în comportamentul extern. Să vedem cam în ce ar consta manopera.

În primul rând, termenul însuşi de propoziţie ar trebui să fie degajat de aderenţele neempirice. Tradiţional, el este înţeles ca un conglomerat, cumva, de semnal şi de mesaj, de expresie şi de exprimat. Dar expresiile pot să aibă sau nu un înţeles aşa cum cineva poate să aibă sau nu "un unchi sau un cont la bancă" (1981. 5, p. 44). Pentru un empirist, o

expresie este un şir nud de obiecte: de foneme, dacă e vorba de limbajul oral, sau de litere şi pauze, dacă e vorba de cel scris. Unele expresii, de obicei şiruri mai scurte, sunt cuvinte; altele, de obicei şiruri mai lungi, sunt propoziţii. După tratarea clasică, două omonime sunt două cuvinte distincte, care doar "prin accident" arată, pe dinafară, la fel; după cea empiristă, ele constituie o singură expresie, şi a spune că au înţelesuri diferite înseamnă a spune că expresia este ambiguă. Dar ea rămâne una şi aceeaşi expresie, unul şi acelaşi obiect observabil. Principalul este ca noţiunii de expresie să nu i se permită să presupună noţiunea de înţeles.

Aşadar, o propoziţie este un şir inocent de foneme sau de litere. Ea poate să nu aibă înţeles în nici o limbă – şi atunci, după abordarea clasică, ea "nu există" – sau poate, printr-o coincidenţă rară, să aibă înţelesuri diferite în limbi diferite – şi atunci, după abordarea clasică, avem de-a face cu două propoziţii diferite şi nu cu una singură; din perspectivă empiristă, şi într-un caz şi în celălalt propoziţia există, şi este unică. Atunci când o propoziţie se întâmplă să aibă un înţeles pentru un vorbitor oarecare, cum îl dobândeşte ea? Ei bine, a afla înţelesuri înseamnă a învăţa limbaj: asta este ceea ce fac, în practică, atât copilul ignorant cât şi lingvistul de teren savant. Şi cum ideea tradiţională de traducere ilustrează cel mai izbitor mitul semantic al etichetelor interşanjabile, Quine recurge la un experiment mintal numit al "traducerii radicale" pentru a ilustra intrarea într-un limbaj.

Traducerea radicală este întreprinderea unui lingvist de teren care încearcă să pătrundă în limbajul, până atunci complet necunoscut, al vreunui trib exotic. Că traducerea este *radicală* înseamnă că limbajul în cauză este foarte îndepărtat de cel nativ al lingvistului şi că acesta nu poate beneficia de serviciile vreunui informant bilingv. Toate datele de care dispune atunci lingvistul nostru pentru a se

descurca în tentativa lui de întocmire a unui dicționar – în fapt, a unui manual de traducere – se rezumă la comportamentul extern observabil, vocal și de altă natură, al vreunui băștinaș ales ca informant, și la circumstanțele observabile în care acest comportament se manifestă.

Rostirile cel dintâi și cel mai sigur traduse într-un astfel de caz sunt cele acordate la evenimentele prezente care sunt evidente simultan pentru lingvist și informant. Să presupunem că, în prezența unui iepure alb vizibil pentru amândoi, băștinașul rostește "Gavagai" și lingvistul notează, cu titlu de traducere de probă, de supus unei testări ulterioare, propoziția de un cuvânt "Iepure" (eliptic pentru "Iată un iepure" sau "Acesta este un iepure").[1] Dar

1 Cineva ar putea să protesteze împotriva tratării în acest fel a lui "Iepure" ca o propoziție eliptică (în numele primatului semantic al propozițiilor), obiectând că ar fi mai naturală în aparență tratarea lui ca un cuvânt (termen); dar n-ar avea dreptate. Primatul propozițiilor pare să fie real, atât în învățarea cât și în folosirea limbajului. Pe de o parte, în ce privește învățarea limbajului, empiriștii au de partea lor părerea celor care contează ca specialiști în domeniu: Piaget, de exemplu, afirmă că ea procedează după ordinea "bine cunoscută de la Stern" a "cuvintelor-fraze" urmate de "frazele de două cuvinte" (PIAGET, 1972, p. 236). Pe de altă parte, în ce privește utilizarea adultă a limbajului deja învățat, reflecția asupra a ceea ce ne furnizează observația curentă este suficientă pentru a acredita ideea. În primul rând, în categoria termenilor există unii compuși care rezumă propoziții, oricât de lungi, și pare natural ca ceea ce este rezumat să preceadă ceea ce rezumă. Așa, propoziția "L-am cumpărat pe Fido de la un om care l-a găsit" apare ca un adevărat rezervor de termeni compuși: "Cel care l-a cumpărat pe Fido de la un om care l-a găsit" desemnează vorbitorul; "câinele pe care l-am cumpărat de la un om care l-a găsit" îl desemnează pe Fido; și "omul de la care am cumpărat câinele pe care l-a găsit", sau "omul care a găsit câinele pe care l-am cumpărat (de la el)", sau "omul care l-a găsit pe Fido, de la care l-am cumpărat", sau "omul de la care l-am cumpărat pe Fido și care l-a găsit", desemnează vânzătorul, sau fostul posesor, sau găsitorul lui Fido (vezi și § 13). Apoi, când vorbim efectiv în cuvinte izolate, ca în piață: "Cât?" "Zece mii", ar trebui să fie

expresia ar putea să însemne la fel de bine "Animal" sau "Alb": cum decide atunci lingvistul între aceste alternative? Din fericire, aceste propoziţii sunt de un fel special, şi anume sunt *propoziţii de ocazie*: propoziţii care, ca, "Uşa este deschisă", îşi schimbă valoarea de adevăr de la ocazie la ocazie, permiţând astfel folosirea vechii metode pe care Mill o numea a variaţiei concomitente. Aşadar, ceea ce are de făcut lingvistul nostru este să înveţe cumva particulele băştinaşului pentru consimţire şi dezminţire, corespondentele lui "Da" şi "Nu", şi să preia iniţiativa interogând propoziţia urmărită în prezenţa unor iepuri care nu sunt albi, a unor animale albe care nu sunt iepuri şi a unor obiecte albe care nu sunt animale. Să presupunem că el a reuşit să facă toate acestea şi că a dobândit dovezi inductive pentru traducerea propoziţiei "Gavagai" prin propoziţia "Iepure": asta nu înseamnă decât că el presupune despre informant că ar folosi "Gavagai" în aceleaşi condiţii în care el însuşi ar folosi "Iepure". "Aceleaşi condiţii" înseamnă condiţii de stimulare care se traduc în structuri sau *pattern*-uri foarte similare ale receptorilor senzoriali activaţi ai lingvistului şi ai informantului în fiecare dintre ocaziile de testare.

Dacă "Gavagai" înseamnă "Iepure", adică dacă înţelesul lui "Gavagai" este "Iepure", lingvistul apare ca un bilingv în al cărui limbaj-tandem înţelesul unei propoziţii este o altă propoziţie. Asta pare needificator pentru cazul monolingv, deşi sună bine pentru cel bilingv. Dar este un fapt simptomatic că, atunci când cerem înţelesul unei expresii

---

clar pentru oricine caracterul eliptic al vorbirii. "Cât?" contează ca eliptic pentru "Cât costă asta" (arătarea cu degetul substituie pronumele demonstrativ) mai curând decât "Cât măsoară" sau ceva de acest gen. Iar "Zece mii" contează ca eliptic pentru "Costă zece mii" mai curând decât "Măsoară zece mii", şi pentru "Costă zece mii de lei" mai curând decât pentru "Costă zece mii de dolari", având în vedere paritatea. Vorbirea în cuvinte izolate este efectiv vorbire cu jumătate-gură, dacă e să dăm un sens literal acestei metafore.

chiar în limba maternă, nu cerem ceva de altă natură decât expresiile: ne mulţumim să ni se dea o altă expresie care este deopotrivă cu cea cu cea dintâi ca înţeles. Expresiile, ni se spune, *semnifică*. Dar acest verb poate să fie luat ca tranzitiv, şi atunci se presupune că expresiile semnifică ceva diferit de ele şi acest ceva este tocmai înţelesul, sau ca intranzitiv, şi atunci semnificaţia nu mai este o entitate distinctă de expresii şi asociată cu ele, ci este activitatea acestora, este ceea ce fac ele: cum propovăduiau Dewey şi Wittgenstein, înţelesul este folosire. Înţelesul unei expresii, luat în acest sens intranzitiv, nu este altceva decât mulţimea expresiilor care semnifică la fel cu ea.

S-ar părea că, dacă ştim ce înseamnă că două expresii semnifică la fel, restul e uşor; dar cum aflăm asta? Dacă prin "două propoziţii semnifică la fel" înţelegem că cele două propoziţii sunt cognitiv echivalente, adică au exact aceleaşi condiţii de adevăr, atunci un răspuns ar putea fi acesta: supunându-le unui vorbitor al limbii căreia îi aparţin, pentru consimţire sau dezminţire, cele două propoziţii vor obţine totdeauna verdicte armonizate. Vorbitorul va consimţi la una în exact aceleaşi condiţii în care va consimţi la cealaltă, şi o va dezminţi pe prima exact în aceleaşi condiţii în care o va dezminţi pe cealaltă. Echivalenţa cognitivă pentru întreaga comunitate lingvistică este apoi o generalizare a celei pentru idiolect: două propoziţii sunt cognitiv echivalente pentru o comunitate lingvistică atunci când sunt cognitiv echivalente pentru fiecare vorbitor care este membru al comunităţii. Rezultatul poate fi extins şi la cuvinte sau alte expresii mai scurte decât propoziţiile, a căror echivalenţă cognitivă este mai cunoscută sub numele de sinonimie: un cuvânt este sinonim cu un alt cuvânt sau cu o altă expresie dacă substituirea lor reciprocă generează totdeauna propoziţii echivalente.

Dacă se admit toate acestea, atunci avem deja pusă o întreagă fundaţie conceptuală pentru un concept brut de înţeles empiric, după cum urmează. Întâi există similaritatea stimulării senzoriale a unui individ în momente de timp diferite, definită teoretic prin identitatea *pattern*-ului mulţimii de receptori activaţi. Apoi există relaţia de echivalenţă cognitivă a propoziţiilor de ocazie pentru un individ, definită ca dispoziţia de a da verdicte armonizate când propoziţiile respective sunt interogate sub stimulări globale identice. Apoi există relaţia de echivalenţă cognitivă a propoziţiilor de ocazie pentru întreaga comunitate lingvistică, definită ca echivalenţă cognitivă pentru fiecare vorbitor din comunitate. Există în fine relaţia de sinonimie a unui cuvânt cu un alt cuvânt sau cu o altă expresia, definită ca interşanjabilitate în propoziţii *salva aequalitate*. Şi, dacă dorim, putem să facem încă un pas şi să definim înţelesul cognitiv al unui cuvânt ca mulţimea sinonimelor lui cognitive (1981.5).

Să reamintim că toate acestea sunt limitate la un gen foarte special de propoziţii: anume, propoziţiile de ocazie ale căror condiţii de adevăr sunt constituite exclusiv din stimulări non-verbale. Acestea sunt propoziţiile numite mai familiar propoziţii de observaţie, al căror înţeles este mai bine numit stimulo- înţeles (*stimulus meaning*), întrucât este clasa tuturor stimulărilor care ar determina consimţirea (1960, § 8), iar sinonimia componentelor lor se rezumă la stimulo-sinonimie (*stimulus synonymy*), adică la identitatea de stimulo- înţeles (1960, § 11). De aceea şi vorbeam mai sus despre un concept *brut* de înţeles *empiric*, adică un concept respectabil dintr-un punct de vedere empirist. Dar un concept respectabil este, dacă este definibil, fie direct fie contextual, un concept dispensabil; de unde viaţa lui dublă.

În punctul în care ne aflăm, un partizan ireductibil al înțelesului mentalist tradițional ar putea să folosească în interes propriu definițiile pe care noi înşine le-am instituit, atribuind fiecărei mulțimi de expresii lingvistice cognitiv echivalente câte o entitate mentală pe care s-o semnifice şi restabilind astfel tranzitivitatea verbului "a semnifica". Toate argumentele privind eventualele beneficii de claritate în favoarea ideii de echivalență cognitivă a unor expresii lingvistice contează automat în favoarea a tot ce se sprijină direct pe ea. Dar dacă nu putem să stabilim un înțeles fără să stabilim în prealabil echivalența cognitivă a unei mulțimi de expresii lingvistice, şi dacă nu putem să specificăm un înțeles decât citând o expresie din respectiva mulțime, vorbirea despre înțelesuri în acest sens dependent de vorbirea despre expresii lingvistice devine, în mod evident, teoretic superfluă. (Pentru alte argumente împotriva înțelesurilor ca entități vezi şi § 18.)

"Propozițiile au înlocuit gândurile şi dispozițiile de a consimți au înlocuit credința", deplânge un critic al lui Quine. Dar dacă prin aceasta el înțelege că, pentru Quine, nu e nimic mai mult de spus despre gândire şi credință, atunci îl înțelege greşit. Poziția lui Quine este mai curând că noțiunile de gândire şi credință sunt foarte potrivite ca *obiecte* ale clarificării şi analizei ştiințifice şi filosofice, dar sunt în egală măsură nepotrivite ca *instrumente* de clarificare şi analiză ştiințifică şi filosofică. Şi la fel stau lucrurile şi cu noțiunea de înțeles, pentru că înțelesurile, dacă există, sunt gânduri sau idei. În calitate de instrumente de analiză, Quine priveşte mai curând la propoziții şi dispoziții de a consimți sau dezminți pentru că propozițiile sunt direct observabile şi dispozițiile sunt accesibile prin simptome direct observabile: şi unele şi altele răzbesc în comportamentul extern. Între timp, adică până la clarificarea a ceea ce cere şi merită să fie clarificat,

să vedem cum ne-am putea descurca în imaginarea unei schiţe de sistem al lumii cu aceste instrumente de care dispunem, mai parcimonioase dar mai operaţionale. A te plânge de sărăcia lor este ca şi cum ai critica fizicianul pentru că nu reuşeşte să surprindă luxurianţa junglei tropicale (1981.21, pp. 184-186).

§6. Interanimarea propoziţiilor

> *... această structură de propoziţii interconectate este o ţesătură închegată unică, incluzând toate ştiinţele şi chiar orice spunem despre lume;...*

Să ne imaginăm următoarea scenă în jungla îndepărtată. Un băştinaş aleargă într-un suflet la coliba lingvistului nostru radical, rosteşte agitat un şir de sunete, şi lingvistul pleacă împreună cu el. Intră într-o altă colibă, găseşte un băştinaş căzut la pământ, îi descleştează dinţii şi îi trage limba în afară; apoi cu toţii rămân în aşteptare. Ce s-a întâmplat?

După ce, într-un sejur destul de îndelungat, cu ajutorul unor pene ca "Gavagai", lingvistul nostru a forţat intrarea în limbajul sălbatic şi a pătruns destul de adânc pentru a-şi face o idee despre nucleul lexiconului şi al gramaticii acestuia, el este acum în poziţia de a echivala şirul de sunete rostite de băştinaş cu ceva care, transpus în propriul său jargon domestic, ar suna cam în genul "Vino repede, a intrat demonul în Oio-Oio!" În lumina experienţei acumulate, el interpretează asta ca voind să spună de fapt că Oio-Oio are o criză de epilepsie; şi procedează aşa cum ştie că se recomandă în asemenea cazuri, adică ia măsuri care să împiedice bolnavul să se sufoce înghiţindu-şi limba, şi aşteaptă apoi ca atacul să se epuizeze de la sine. În loc s-o traducă literal, el a parafrazat propoziţia băştinaşă despre posesiunea demoniacă într-una proprie despre atacul de epilepsie; cu toate acestea, funcţia de comunicare a

limbajului s-a realizat perfect, fiecare dintre comunicanţi comportându-se aşa cum ceilalţi se aşteptau s-o facă şi neexistând nici un indiciu care să sugereze că ar fi la mijloc vreo înţelegere greşită. Exact, în aparenţă, ca în cazul lui "Gavagai"; cazul prezent se deosebeşte, totuşi, prin aceea că între stimulul verbal şi comportament a intervenit o întreagă teorie. Chiar două. În orice caz, aici se poate întrevedea cât de mare este capacitatea parafrazei de a servi scopurile traducerii în ciuda îndepărtării ei de procedura mecanică a substituirii de sinonimi pentru sinonimi; şi se întrevede ce vrea sa spună dictonul pragmatic că înţelesul este folosirea.

În Manifestul Cercului de la Viena, programatic pentru empirismul logic, se spune: "Dacă cineva asertează 'există un Dumnezeu', 'baza primară a lumii este incoştientul', 'există o entelehie care este principiul conducător în organismul viu', noi nu-i spunem: 'ceea ce spui este fals'; ci îl întrebăm: 'ce înţelegi prin aceste enunţuri?' Atunci apare că există o graniţă netă între două genuri de eunurnţuri. Unuia îi aparţin enunţurile aşa cum sunt făcute de ştiinţa empirică; înţelesul lor poate fi determinat prin analiză logică sau, mai precis, prin reducţie la cele mai simple enunţuri despre datul empiric. Celelalte enunţuri, cărora le aparţin cele citate mai sus, se revelează ca goale de înţeles dacă le luăm la modul pe care îl intenţionează metafizicienii" (NEURATH, 1973, pp. 306 - 307). Şi mai departe: "...există cunoaştere numai din experienţă, care se bazează pe ceea ce este dat în mod nemijlocit... înţelesul oricărui enunţ al ştiinţei trebuie să poată fi enunţat prin reducţia la un enunţ despre dat, la fel şi înţelesul oricărui concept... trebuie să poată fi enunţat prin reducţie treptată la alte concepte, până la conceptele nivelului celui mai de jos, care se referă direct la dat" (NEURATH, 1973, p. 309). Iar "vechiul empirist Peirce", cum îl numeşte Quine pe întemeietorul pragmatismului (1969.3, p. 78), formulează

astfel celebra sa "maximă pragmatică": "Să ne gândim ce efecte, care s-ar putea imagina că au urmări practice, concepem că are obiectul concepţiei noastre. Atunci, concepţia despre aceste efecte este întreaga noastră concepţie despre acel obiect" (După SCHEFFLER, 1974, pp. 77-78). Quine parafrazează acest idiom vag, tipic american, spunând că pentru Peirce înţelesul unui enunţ constă în urmările pe care le-ar putea avea adevărul lui pentru experienţa posibilă (1969.3, p. 78; 1970, p. 5), sau în ceea ce ar conta ca dovezi în favoarea adevărului lui (1969.3, p. 78-79), sau în metoda de a-l confirma sau infirma empiric (1961.2, p. 37).

Cum am văzut în § anterior, un înţeles *empiric* este mulţimea condiţiilor de adevăr pentru propoziţia care-l "exprimă"; adică mulţimea condiţiilor de stimulare concomitentă care l-ar împinge pe un vorbitor al limbii respective să consimtă la propoziţie atunci când aceasta este supusă verdictului său. Propoziţiile de observaţie au numai un asemenea înţeles şi îl poartă în întregime la vedere, în măsura în care se limitează la a relata stimulările concomitente; dar nu acesta este cazul cu restul propoziţiilor unei limbi. *Dacă* asemenea propoziţii au un înţeles empiric, acesta nu este la vedere, ci trebuie să fie determinat "prin analiză logică sau, mai precis, prin reducţie la propoziţii despre datul empiric"; şi acelaşi lucru este valabil, *mutatis mutandis*, pentru înţelesul termenilor neobservaţionali. Cum ar decurge o asemenea reducţie am fost pregătiţi să înţelegem prin exaltarea virtuţilor parafrazei în § anterior: n-avem decât să oferim echivalenţi cognitivi în termeni de observaţie pentru expresiile care conţin termeni ce nu sunt de acest fel. Quine descrie în mod explicit o procedură care schematizează această sarcină de lexicografie monoglotă. Presupunem că frecvenţa utilizării cuvintelor este o măsură a familiarităţii lor, şi definim o *glosă* a unei propoziţii *s* cu privire la unul din cuvintele ei

w ca fiind orice propoziţie cognitiv echivalentă cu *s*, dar căreia îi lipseşte *w* şi cuprinde numai alte cuvinte ale lui *s* sau cuvinte care nu aparţin lui *s* dar au o frecvenţă (şi deci o familiaritate) mai mare decât a lui *w*. Dacă toate propoziţiile care conţin cuvântul *w* admit asemenea glose cu privire la el, cuvântul este numit *reductibil*, şi este clar din § anterior de ce: mulţimea gloselor propoziţiilor care-l încorporează echivalează cu o definiţie contextuală a lui, şi a defini înseamnă a elimina. Cuvintele care nu sunt astfel reductibile constituie nucleul limbajului respectiv (1981.5, pp. 52-53). Sarcina lexicografului empirist este atunci de a reduce toţi termenii neobservaţionali la termeni observaţionali, aceştia din urmă fiind singurii admisibili în nucleul ireductibil; făcând astfel, *ipso facto* el a redus toate propoziţiile neobservaţionale la propoziţii de observaţie. Dogma reducţionistă a empirismului ajuns în acest stadiu – una din cele două denunţate de Quine în articolul lui celebru – asertează că această sarcină poate să fie dusă la bun sfârşit pentru toată materia lingvistică demnă de numele de ştiinţă, cu alte cuvinte că orice propoziţie cu înţeles este traductibilă într-o propoziţie (adevărată sau falsă) care relatează experienţa nemijlocită.

Liniile de urmat în împerecherea propoziţiilor neobservaţionale cu parafraze în termeni observaţionali sunt sugerate de modul în care ne învăţăm limbajul. Am văzut cum ar putea fi învăţate propoziţii de un cuvânt prin condiţionare directă la stimularea concomitentă; dar majoritatea covârşitoare a propoziţiilor noastre o constituie propoziţiile mai lungi. Unele dintre acestea, nu mult mai lungi, ar putea încă să fie învăţate în acelaşi mod, holofrastic, ca de exemplu "Doare piciorul" (însemnând "Mă doare piciorul"). După ce a fost condiţionat direct la folosirea adecvată a lui "Picior" ("Acesta este piciorul meu"), "Mână" ("Aceasta este mâna mea") şi "doare piciorul", e de

conceput că el ar putea să rostească "Doare mâna" ("Mă doare mâna") într-o ocazie adecvată fără beneficiul unei experienţe anterioare, prin substituţie analogică a unei propoziţii de un cuvânt pentru o altă propoziţie de un cuvânt într-o propoziţie de două cuvinte (adică într-o frază cu două propoziţii: "Aceasta este mâna mea şi ea mă doare"). Explicaţia acestei performanţe ar fi simplă: un transfer de condiţionare de la "Picior", "Mână" şi "Doare piciorul" la "Doare mâna". În primele trei cazuri aveam de-a face cu asocierea unor propoziţii cu stimulări non-verbale, în ultimul caz avem de-a face cu o asociere de propoziţii cu propoziţii. Revelaţia existenţei unor părţi în ceea ce mai înainte conta (adică: fusese învăţat) ca un întreg fără cusături echivalează cu debutul revelării tacite a gramaticii limbajului; şi aceasta îi conferă copilului puteri noi, ca posibilitatea de învăţare, prin acelaşi mecanism al transferului de condiţionare, a construcţiei propoziţiilor propriu-zise, cu subiectul la vedere şi nu subînţeles. Să ne gândim la un exemplu simplu, care utilizează încă numai termeni de observaţie capabili să fie învăţaţi prin condiţionare directă ca propoziţii de un cuvânt: "Zăpada este albă". Copilul a învăţat anterior în ce ocazii să consimtă, dacă e întrebat "Zăpadă?" şi "Alb?"; acum părintele îl întreabă "Zăpada este albă?" în absenţa zăpezii. Primul cuvânt activează vechea asociaţie – sau, cum am spune în termeni mentalişti, induce "imaginea" zăpezii – şi apoi urmarea întrebării provoacă asentimentul copilului, învăţat deja să consimtă la "Alb?" în prezenţa zăpezii; acest răspuns s-a transferat de la stimulul non-verbal al zăpezii observate la stimulul verbal asociat lui dinainte, cuvântul "zăpadă". Procesul, o dată amorsat, progresează simultan pe mai multe fronturi paralele, graţie aceleiaşi tranzitivităţii a condiţionării: de exemplu, după ce, prin observarea corelativă a oamenilor şi a elefanţilor, apoi a albinelor şi a

oamenilor, apoi a grăunţelor de nisip şi a albinelor, copilul a învăţat contextual termenul relativ "mai mic decât", el poate să înţeleagă o poveste în care este vorba de nişte oameni prea mici pentru a putea fi văzuţi, mai mici decât cele mai mici obiecte vizibile. Aici suntem deja în plină "teorie": termenul "oameni prea mici pentru a putea fi văzuţi" al copilului împărtăşeşte cu termenul "demon" al sălbaticului şi cu termenul "epilepsie" al lingvistului instruit trăsătura distinctivă atribuită entităţilor la care se referă: lipsa de observabilitate. Iar "posesiune demoniacă" al sălbaticului şi "atac de epilepsie" al lingvistului mai împărtăşesc ceva: "efectele lor cu urmări practice" despre care vorbea Peirce; manifestările comportamentale ale unui om posedat de demon, ca în credinţa sălbaticului, şi cele ale unui om aflat într-o criză de epilepsie, ca în credinţa lingvistului, sunt aceleaşi. Asta înseamnă că enunţurile "teoretice" care îi conţin au înţeles empiric, şi au *acelaşi* înţeles empiric, fapt care a şi permis lingvistului să le parafrazeze pe unele în termenii altora.

Rezumând, învăţarea limbajului seamănă cu ţeserea unei pânze de păianjen care procedează de la margini către centru. Primele sunt învăţate propoziţiile de observaţie, prin care limbajul este legat nemijlocit de experienţa reprezentată de stimulările senzoriale non-verbale. Apoi sunt învăţate propoziţii legate direct de primele şi numai indirect, prin mijlocirea lor, de experienţă; ş.a.m.d. Se dezvoltă astfel o reţea de propoziţii din ce în ce mai îndepărtate de periferia senzorială, cele situate cel mai central fiind cele mai teoretice; dar toate se îmbibă cu înţeles numai prin periferia senzorială (1969.3, p. 75; 1973, p. 64). Reducţia empiristă n-ar fi, deci, decât reparcurgerea în ordine inversă a procesului ţeserii pânzei; să vedem cam ce ar putea să însemne asta fără metaforă.

§7. Teorie şi experienţă

... teoriile se ofilesc atunci când predicţiile lor eşuează.

"Gavagai", "Picior", "Mână", "Doare piciorul", şi "Doare mâna" erau toate propoziţii de ocazie; spre deosebire de acestea, "Zăpada este albă" este o propoziţie durabilă, adică una la care vorbitorul îşi poate repeta un mai vechi consimţământ chiar atunci când nu este determinat la aceasta de o stimulare concomitentă. "Zăpada este albă" este capabilă să ilustreze chiar acea specie extremă de propoziţii durabile pe cae o constituie propoziţiile *eterne*; cele care comandă consimţirea sau dezminţirea în mod sistematic, independent de ocaziile rostirii. O propoziţie de ocazie este una cu o valoare de adevăr fluctuantă, adevărată aici şi acum şi falsă atunci şi acolo; se poate spune chiar că, aparte de ocaziile rostirii, o astfel de propoziţie pur şi simplu nu are valoare de adevăr (1973, p. 63). În contrast, o propoziţie eternă are o valoare de adevăr fixă: cele adevărate sunt adevărate pentru totdeauna, iar cele false sunt false pentru totdeauna. Propoziţiile eterne sunt ingredientele principale ale teoriilor, iar teoriile sunt, întru-un sens de clarificat pe mai departe, depozitarul întregii noastre cunoaşteri.

Propoziţiile de observaţie sunt propoziţii de ocazie care, într-o exprimare necritică, "relatează" experienţele noastre, şi experienţele noastre sunt legătura noastră cognitivă directă cu lumea; sau, dacă o asemenea legătură este totdeauna mijlocită, propoziţiile de observaţie sunt legătura cea mai puţin mijlocită. De aici îşi trag ele certitudinea în ce priveşte

valoarea lor de adevăr. Când cineva spune "Acesta este un iepure" arătând spre un iepure, nu trebuie decât să urmărim cu privirea direcţia degetului arătător pentru a decide că propoziţia lui este adevărată. Ideea că propoziţiile nu pot fi comparate decât cu propoziţii trebuie să fie abandonată dacă nu vrem să ne tăiem orice acces la adevăr: comparaţia între propoziţii nu poate să asigure decât coerenţa. Propoziţiile de observaţie pot să fie confruntate cu experienţa, care constituie dovada lor, adică pot să fie verificate, adică pot să fie adeverite atunci când sunt adevărate; şi dacă prin "cunoştinţă" înţelegem "propoziţie adevărată" (sau, în limbaj mentalist, "idee exprimată de o propoziţie adevărată"), atunci propoziţiile de observaţie sunt primii candidaţi la titlul de cunoştinţe. Aceasta este simultan teză fundamentală şi justificare pentru empirism.

Dar cunoştinţele sunt una, şi cunoaşterea este alta. Primele sunt părţile, a doua este întregul. Întregul este sistem, şi sistemul este coerenţă: aici, într-adevăr, comparaţiile între propoziţii şi stabilirea de relaţii între ele au o importanţă care cu greu ar putea să fie supraapreciată. Chiar dacă privim, cu emipirismul, experienţele noastre drept cele dintâi şi cele mai sigure cunoştinţe, curentul pur al experienţei încă nu reprezintă decât o mulţime de cunoştinţe haotice, care nu se articulează de la sine în armonia unui organism: pentru ca el să devină – sau să genereze – cunoaştere, are nevoie de organizare sau de sistematizare.

O primă modalitate de organizare a fluxului experienţei o constituie *generalizarea observaţională*. Noi ne-am clasificat propoziţiile în propoziţii de ocazie şi propoziţii durabile (eterne) după evoluţia în timp a valorii lor de adevăr; dar propoziţiile admit mai multe clasificări, după mai multe criterii. Un asemenea criteriu, numit al *cuantificării*, împarte propoziţiile în singulare şi generale, după cum subiectul lor

gramatical se referă la un singur obiect din univers sau la o mulţime de obiecte luate *in corpore*. E lesne de văzut că propoziţiile noastre de ocazie, reductibile sistematic prin parafrază la forma "Acesta este...", sunt propoziţii singulare. Pe de altă parte, "Zăpada este albă" primeşte un tratament diferenţial. Ea poate să fie parafrazată, prin cuantificare explicită, fie ca "Această zăpadă este albă", şi atunci este o propoziţie de ocazie şi o propoziţie singulară (de fapt, o conjuncţie a propoziţiilor "Aceasta este zăpadă" şi "Aceasta este albă", cu referire la aceeaşi stimulare senzorială), fie ca "Orice zăpadă este albă" sau "Toate zăpezile sunt albe", şi atunci este o propoziţie durabilă şi o generalizare. Dacă, în diferite fragmente diurne ale fluxului total al experienţei sale, un subiect a avut multiple ocazii de a consimţi la propoziţii de ocazie de forma "Această zăpadă este albă" dar n-a avut nici o ocazie de a o dezminţi (sau de a consimţi la o propoziţie de aceeaşi formă dar cu un alt cuvânt pentru culoare în locul lui "albă"), el poate să sară spontan la "Toate zăpezile sunt albe" ca la un "rezumat" al tuturor propoziţiilor de ocazie relevante anterioare. Mai mult decât atât, se poate spune că propoziţia durabilă rezumă în exces sau că rezumă mai mult decât rezumă, devereme ce adună laolaltă nu numai propoziţii de ocazie trecute şi prezente, la care ar fi îndreptăţită, ci şi viitoare, prejudecând sau permiţând *predicţia*: ea prezumă că, ori de câte ori vom avea ocazia să consimţim la "Aceasta este zăpadă", vom avea ocazia să consimţim şi la "Aceasta este albă" cu referire la aceeaşi situaţie de stimulare. Între "Toate zăpezile sunt albe" şi "Aceasta este zăpadă", pe de o parte, şi "Aceasta este albă", pe de altă parte, se instituie o legătură atemporală a cărei natură este numită *logică*: primele două propoziţii sunt premisele unui rationament (deductiv) a cărui concluzie este cea de a treia; încă astfel spus, primele două o antrenează, sau o implică pe a treia – sau,

echivalent, a treia derivă sau decurge din primele două. Asta vrea să spună că, dacă primele două sunt adevărate, este imposibil ca a treia să fie falsă, pentru că din adevăr derivă (sau decurge) numai adevăr. Nici o asemenea legătură nu se poate institui între propoziţiile singulare fără medierea generalizării; numai cu venirea generalizării experienţele disparate sunt adunate sub o aceeaşi egidă şi cunoştinţele devin cunoaştere, în sensul în care am întrebuinţat noi aceşti termeni. Când, cu trecerea timpului, viitorul devine prezent şi predicţia noastră este adeverită, excesul nostru rezumativ îşi găseşte o îndreptăţire pragmatică si încrederea noastră în adevărul (etern al) generalizării creşte: "predicţia este de fapt anticiparea prezumţioasă a unor dovezi ulterioare în favoarea unei concluzii trase dinainte" (1960, p. 18).

Predicţia trebuie să aibă valaore de supravieţuire, permiţând lui *Homo Sapiens* să-şi controleze mediul atât de eficace pe cât o face: nu e, deci, de mirare goana lui după generalizările care o fac posibilă. Cu fiecare nouă generalizare, un nou domeniu al experienţei este sistematizat şi, prin aceasta, potenţial controlat. Dar cele mai mari progrese în sistematizarea cunoaşterii, mai ales în acel segment al ei care este îndeobşte numit ştiinţific, au fost realizate nu prin intermediul unor generalizări referitoare la comportamentul observabil al unor entităţi concrete, ci prin intermediul unora fabuloase, referitoare la entităţi abstracte, presupuse inaccesibile observaţiei, numite – vestigiu al unor credinţe uitate în zei ca ai lui Homer? – teoretice. Un exemplu simplu, prefabricat în scopuri didactice de HEMPEL (1958), va ilustra beneficiile acestui gen de progres.

Prin inducţie simplă din observaţii putem ajunge – şi ajungem efectiv – la generalizări de felul "Lemnul pluteşte pe apă", "Fierul se scufundă în apă" ş.a.m.d. Dar vom fi rapid

vexaţi de faptul că multe dintre ele, dacă nu toate, suferă de mari neajunsuri: dincolo de faptul de a avea fiecare un domeniu de acţiune extrem de limitat, ele tolerează excepţii. Aşa, de exemplu, o bucată de lemn verde de esenţă foarte tare se va scufunda în apă, iar o sferă de fier goală pe dinăuntru va pluti. În acest punct, dacă suntem lipsiţi de imaginaţie dar dotaţi în schimb cu tupeu, vom lansa o vorbă de spirit, cum unii au şi făcut-o: "ei bine, excepţia confirmă regula!"; dar dacă suntem un pic mai imaginativi vom inventa – cum unii au şi făcut-o – noţiunea de greutate specifică, pe care o vom defini în termeni anterior disponibili drept raportul între greutate şi volum.

(D) $d(x) = g(x)/v(x)$

sau, în cuvinte,

"greutatea specifică a unui corp oarecare x este (egală cu) raportul dintre greutatea lui x şi volumul lui x".

Asumăm, de dragul ilustrării şi contrar stării de fapt, că termenii "greutate" şi "volum" sunt, ca si "lemn", "fier", "pluteşte", "se scufundă", termeni observaţionali: există proceduri de măsurare prin care putem să stabilim greutatea şi volumul oricărui corp, fie el solid sau lichid, prin observarea unor instrumente de măsură; în contrast, termenul "greutate specifică" este socotit ca referindu-se la o proprietate care nu este direct observabilă, astfel încât să poată servi ca ilustrativ pentru categoria termenilor teoretici. Cu ajutorul lui putem enunţa o nouă generalitate, adică o propoziţie de formă universală (în fapt, un corolar al principiului lui Arhimede):

(L) Un solid pluteşte pe un lichid dacă greutatea lui specifică este mai mică decât a lichidului (şi se scufundă dacă greutatea lui specifică este mai mare decât a lichidului).

Dorind acum să ştim dinainte dacă un solid dat va pluti sau nu pe un lichid dat, n-avem decât să determinăm prin măsurători greutatea şi volumul fiecăruia, să le calculăm greutatea specifică şi, dacă aceasta este mai mică în cazul solidului decât în cel al lichidului, răspunsul va fi afirmativ; şi, întrucât este dat înainte de a face efectiv experienţa, constituie o predicţie.

Transpar, din această ilustrare suprasimplificată, cel puţin trei avantaje ale teoretizării asupra generalizărilor observaţionale, trei sensuri în care progresele în sistematizarea cunoştinţelor obţinută prin teoretizare sunt mai însemnate:

(1) Teoriile rezumă, unificându-le, generalizări observaţionale anterior disparate: comportamentul obiectelor de fier n-avea nici o relevanţă pentru generalizarea "Lemnul pluteşte", după cum comportamentul celor din lemn n-avea relevanţă pentru "Fierul se scufundă", dar ambele genuri de comportamente sunt relevante pentru "teoria" reprezentată de (L).

(2) Teoriile elimină excepţiile pe care le tolerau generalizările observaţionale: "teoria" (L) va prezice corect atât scufundarea lemnului de esenţă tare cât şi plutirea sferei de fier goale pe dinăuntru.

(3) Teoriile extind de obicei domeniul faptelor de observaţie sistematizate de generalizările observaţionale pe care, unificându-le, le depăşesc: "teoria" (L) prezice comportamentul tuturor solidelor, nu numai al lemnului şi al fierului, în raport cu toate lichidele, nu numai cu apa.

Se vede clar rolul jucat de legăturile logice în explicitatea termenului "cunoaştere", atât de vag în utilizarea lui comună: sistematizarea prin introducerea de teorii despre inobservabile ilustrează aceeaşi structură generală pe care o întâlneam la sistematizarea prin intermediul generalizărilor observaţionale, constând în deducţii care utilizează ca premise sistematizatoare propoziţii de formă universală adevărate (sau crezute a fi adevărate) despre natură, adică ceea ce este îndeobşte numit "legi ale naturii"; de unde şi numele de model *deductiv- nomologic* dat acestui tip de sistematizare. Aşa, din "Toate zăpezile sunt albe" şi "Aceasta este zăpadă" urmează "Aceasta este albă"; din "Toate corpurile de lemn plutesc pe apă" şi "Acest corp este de lemn" urmează "Acest corp pluteşte pe apă"; şi din "Toate solidele plutesc pe lichide a căror greutate specifică este mai mare decât a lor" şi "Acest solid are o greutate specifică mai mică decât acest lichid" urmează "Acest solid pluteşte pe acest lichid". Structura lor comună poate fi reprezentată schematic astfel:

$$\frac{\begin{matrix} L_1, & L_2, & \\ C_1, & C_2, & \ldots \end{matrix}}{E}$$

unde "L_1", "L_2" ş.a.m.d. reprezintă legile folosite ca premise, respectiv – în cele trei ilustrări de mai sus – "Toate zăpezile sunt albe", "Toate lemnele plutesc pe apă" şi "Toate solidele plutesc pe lichide care au o greutate specifică mai mare decât a lor"; "C_1", C_2" ş.a.m.d. reprezintă aşa-numitele *condiţii iniţiale*, adică propoziţiile singulare folosite ca premise alături de legi, în exemplele noastre, respectiv, "Aceasta este zăpadă", "Acest corp este de lemn" şi "Acest solid are o greutate specifică mai mică decât acest lichid",

iar "E" reprezintă propoziţia singulară care, ca o concluzie derivând din cele două tipuri de premise, descrie evenimentul prezis, respectiv "Aceasta este albă", "Acest corp pluteşte pe apă", "Acest solid pluteşte pe acest lichid". Incidental, schema ilustrează şi comunitatea de structură logică a ceea ce este numit predicţie cu ceea ce este numit explicaţie, pe care nu le deosebeşte decât poziţia relativă a observatorului pe axa timpului: când condiţiile iniţiale (C) sunt situate în prezentul observatorului iar evenimentul (E) derivat din ele în concjuncţie cu legile relevante este situat în viitorul observatorului, avem de-a face cu o predicţie; iar când condiţiile iniţiale (C) sunt situate în trecutul observatorului şi evenimentul derivat (E) este situat în prezentul observatorului, avem de-a face cu o explicaţie. Astfel spus, cu trecerea timpului, orice predicţie care se adevereşte devine *ipso facto* o explicaţie: "Dacă toate zăpezile sunt albe şi aceasta este zăpadă atunci aceasta este albă" devine "Aceasta este albă pentru că aceasta este zăpadă şi pentru că toate zăpezile sunt albe" (răspuns la întrebarea "De ce este aceasta albă?"), iar "Dacă acest solid are o greutate specifică mai mică decât a acestui lichid şi toate solidele plutesc pe lichide cu o greutate specifică mai mare decât a lor atunci acest solid pluteşte pe acest lichid" devine "Acest solid pluteşte pe acest lichid pentru că toate solidele plutesc pe lichide a căror greutate specifică este mai mare decât a lor şi acest lichid are o greutate specifică mai mare decât a acestui solid" (răspuns la întrebarea "De ce acest solid pluteşte pe acest lichid?"). Concordanţa acestei scheme cu folosirea noastră intuitivă a lui "predicţie" şi "explicatie" echivalează cu un avertisment: nu te încrede în "explicaţiile" teoriilor care nu sunt capabile de predicţii!

După cum se poate vedea, specificul teoretizării este exprimat nu în structura ei logică, ci în vocabularul întrebuinţat: propoziţiile care constituie premise

universale în deducţie conţin termeni teoretici, în timp ce concluziile sunt exprimate numai în termeni observaţionali. Dar cum poţi trage concluzii exprimate într-un vocabular dat din premise care utilizează altul, cu totul diferit? Răspunsul empirismului logic, pe care avem acum ocazia să-l ilustrăm pe un exemplu extrem de simplu, a fost: prin traducere. Propoziţiile universale ale teoriilor se împart în două clase: principiile *interne* ale teoriei, care vor enunţa legile cărora li se supun entităţile inobservabile pe care le "pune" teoria, şi principiile *de legătură (bridge principles)*, care vor conecta sistematic termenii teoretici ai principiilor interne cu termeni de observaţie, permiţând deducţia propoziţiilor de observaţie prezise de teorie (pentru ilustrări pe teorii efective, vezi HEMPEL, 1970). Aşa, în exemplul nostru didactic, legea (L) joacă rolul de principiu intern, utilizând termenul teoretic "greutate specifică", în timp ce definiţia (D) joacă rolul de principiu de legătură, arătând cum să traducem "greutate specifică" în expresii cuprinzând "greutate" şi "volum"; iar aceştia din urmă, conform convenţiei noastre, sunt termeni observaţionali. Se vede lesne că, înlocuind "greutate specifică" prin "raportul" între greutate şi volum", obţinem din principiul intern teoretic (L) o generalizare observaţională (G) cognitiv echivalentă cu el:

(G) Un solid pluteşte pe un lichid dacă raportul dintre greutatea lui şi volumul lui este mai mic decât raportul dintre greutatea şi volumul lichidului,

în care nu mai apare nici un termen teoretic. E lesne de observat, de asemenea, că nici condiţia iniţială utilizată în acest exemplu nu era, în lumina convenţiilor noastre, o propoziţie de observaţie; pentru a fi astfel, ea ar trebui să sune "Raportul între greutatea şi volumul acestui solid este

mai mic decât raportul între greutatea şi volumul acestui lichid". Concluzia "Acest solid pluteşte pe acest lichid" este atunci derivată direct nu din principiul teoretic (L), ci din generalizarea observaţională (G), dedusă din acest principiu în conjuncţie cu definiţia (D). Structura teoriilor ştiinţifice include astfel patru niveluri de construcţie, ordonate descendent: principiile interne, principiile de legătură, generalizările observaţionale (care pot fi derivate din principiile interne *via* principiile de legătură) şi propoziţiile de observaţie singulare care pot fi derivate din generalizările observaţionale (în conjuncţie cu alte propoziţii de observaţie singulare reprezentând condiţiile iniţiale). De reţinut că toate cele trei "etaje" sunt constituite din generalizări şi numai "parterul" observaţional este constituit din propoziţii singulare.

Putem acum să enunţăm în termeni proprii interjocul teoriei cu experienţa. Propoziţiile sunt "interanimate" prin legături logice. "Efectele cu urmări practice" sunt consecinţe logice ale teoriilor, numai că exprimate în propoziţii de observaţie singulare, iar "reducţia la datul empiric" reprezintă deducţia efectivă a unor astfel de propoziţii, care constituie simultan "conţinutul empiric" al teoriilor şi "dovezile" lor. *Teoriile specifică observaţiile posibile*: dintr-o propoziţie teoretică se pot deduce infinit de multe propoziţii de observaţie singulare. Teoriile le specifică implicându-le: în acest sens teoriile constituie, cum spuneam mai-nainte, depozitarul cunoaşterii noastre iar propoziţiile de observaţie constituie înţelesul sau conţinutul empiric al teoriilor. Trecători cum suntem în timp, nu ne sunt accesibile decât formulări finite: şi cum s-ar putea specifica printr-o formulare finită o mulţime infinită de propoziţii, altminteri decât prin implicaţie? La rândul lor, *observaţiile testează teoriile*: dacă predicţiile derivate dintr-o teorie se vădesc toate adevărate, încrederea noastră în teorie creşte

pe măsură ce le facem sau, altfel spus, teoria este din ce în ce mai bine confirmată; dacă însă o predicţie se vădeşte falsă, în cazul ideal abandonăm teoria însăşi ca falsă, pentru că falsul nu poate deriva decât din fals.

Ceea ce deosebeşte miturile despre zeii lui Homer şi despre entelehii de teoriile ştiinţifice nu este, aşadar, natura entităţilor lor, ci faptul că celor dintâi le lipsesc legile care să poată acoperi "predicţiile" şi "explicaţiile" lor cu garanţia regularităţii testate prin observaţie. Lipsa de deferenţă a oamenilor de ştiinţă pentru asemenea mituri n-ar trebui să surprindă, aşadar, pe nimeni; ceea ce ar fi mai curând de natură să surprindă publicul larg este faptul că, deşi observaţiile sunt atât acelea care confirmă cât şi acelea care infirmă teoriile, confirmarea şi infirmarea nu sunt relaţii perfect simetrice ale teoriilor cu experienţa: "observaţia pură dă numai dovezi negative" (1990, p. 13). O teorie, oricât de bine confirmată empiric, nu este prin aceasta neapărat un negustor cinstit; ea ar putea foarte bine să nu fie decât un hoţ nedovedit.

§8. Subdeterminarea teoriei

Aşa ajunge coada, într-un caz extrem,
să dea din câine.

Epistemologic, "piatra unghiulară" a semanticii empiriste – propoziţia de observaţie – se caracterizează prin două trăsături, una bună şi una rea. Cea bună este verificabilitatea, care conferă certitudine. "Această frunză este verde", spusă despre o frunză verde, a fost şi a rămas adevărată de când există limbă română, în ciuda sau în virtutea caracterului ei ocazional; de atâta lucru putem să fim siguri, cu atâta certitudine câtă ne este omeneşte îngăduită. Cea rea este sterilitatea predictivă. Vulnerabili cum suntem în lume, am vrea să fim siguri nu numai de ce se întâmplă, ci şi de ce se va întâmpla; şi pentru asta propoziţiile de observaţie – propoziţii singulare – nu ne pot fi de nici un ajutor. Pentru cea mai simplă predicţie imaginabilă trebuie să ne ridicăm la generalizări. Dar această fecunditate predictivă a generalizărilor are un preţ care trebuie plătit, şi acest preţ este pierderea certitudinii: cea mai modestă generalizare despre trăsături observabile va acoperi mai multe cazuri decât a avut efectiv ocazia să observe – şi astfel să verifice – cel care o rosteşte. E de necrezut cât de răspândită este dispoziţia de a se trece cu vederea peste acest lucru, pentru că gândirea animată de dorinţă ne împinge să vorbim ca adevărate atât despre "Acest corb este negru" cât şi despre "Toţi corbii sunt negri", şi să confundăm în acest fel verificarea şi confirmarea. Propoziţia despre toţi corbii, ca toate suratele ei de formă universală, vorbeşte

despre un număr non-finit de cazuri, deşi noi putem observa numai unul finit. Prin generalizare inductiva sărim de la *unii* corbi pe care i-am observat la *toţi* corbii, despre care vorbeşte propoziţia, şi acest salt rămâne fără acoperire empirică, o poliţă riscată trasă asupra viitorului. E adevărat că, într-un comportament epistemic ideal, adoptăm şi păstrăm o generalizare numai atâta timp cât cazurile care cad sub incidenţa ei nu includ nici măcar unul singur care să îi contravină. (În această ordine de idei, păstrarea eventuală a lui "Lemnul pluteşte pe apă" după întâlnirea cazului rebel este purtare proastă; şi ea este iertată prin uitare numai după ce, cu ajutorul lui Arhimede, morala epistemică a fost restabilită.) Dar de regulă nu ne mulţumim cu atâta, ci mergem mai departe, luând absenţa contraexemplelor drept indiciu al faptului că generalizarea este "probabil adevărată", idee pe care o mascăm sub expresia "bine confirmată empiric". Dar dacă "verificat" înseamnă "adevărat" şi "adevărat" înseamnă "imposibil fals", "confirmat" înseamnă doar "probabil adevărat" şi "probabil adevărat" înseamnă "posibil fals". Ceea ce înseamnă, mai departe, că o propoziţie de formă universală despre natură, oricât de bine confirmată empiric, rămâne pentru totdeauna ceea ce se cheamă o ipoteză, în sensul diminutiv al termenului. Sub aspectul valorii de adevăr, experienţa determină complet o propoziţie singulară atunci când aceasta se întâmplă să fie şi o propoziţie de observaţie, dar nu determină complet nici o propoziţie de formă universală, oricât de concreţi ar fi termenii pe care aceasta îi utilizează: acesta este un prim sens în care se poate vorbi de o subdeterminare empirică, pe care teoriile o împărtăşesc cu generalizările observaţionale.

Teoriile prezintă însă şi o subdeterminare empirică adiţională. Exemplul măsluit de Hempel pentru a ilustra

programul logic-empirist al "traducerii" teoriei în experienţă este, într-adevăr, bine măsluit: principiul de legătură (D) stabileşte o sinonimie între "greutate specifică" şi "raport între greutate şi volum", asigurând echivalenţa principiului intern (L) cu generalizarea observaţională (G), astfel încât (L) poate fi eliminat în favoarea lui (G) fără nici o pierdere, nici în înţeles empiric şi nici în putere predictivă. (G) interpretează sau traduce pe (L) complet, fără rest. Când însă trecem de la exemplele prefabricate la cazurile de teoretizare reale, lucrurile se schimbă.

Un exemplu – apropiat ca grad de familiaritate de cel al greutăţii specifice – îl reprezintă cazul termenilor aşa-numiţi dispoziţionali: "solubil" (mai exact "solubil în..."), "fragil", "maleabil", "conductiv", "inteligent" etc. Termenii pentru dispoziţii îşi propun să se refere la proprietăţi care nu sunt certificabile prin simplă inspecţie senzorială în orice condiţii, şi în această măsură ei nu contează ca observaţionali. Aşadar, ei trebuie să fie "traduşi", ca orice alţi termeni teoretici, în termeni de observaţie, ceea ce se realizează îndeobşte prin aşa-numitele definiţii operaţionale. "Solubil în apă"m de exemplu, ar fi "traductibil" prin "care se dizolvă *atunci când* este pus în apă" sau "care, *dacă* este pus în apă, *atunci* se dizolvă". "Pus în apă" şi "se dizolvă" contează ca termeni observaţionali autentici, capabili să servească la traducerea în limbajul experienţei nemijlocite a unor generalizări ca "Zahărul este solubil în apă". Dar un pic de reflecţie la lumina logicii arată că "traducerea" termenului teoretic respectiv este, în ciuda intuitivităţii ei, "greşită". Dacă o bucată de zahăr nu este pusă în apă, atunci ea nu se dizolvă, fireşte, dar intuiţia noastră protestează că ea este, totuşi, la fel de solubilă ca bucăţile de zahăr efectiv dizolvate; şi atunci ar trebui să atribuim solubilitate fiecărui corp solid care nu este destinat să fie pus niciodată în apă. După logica funcţiilor de adevăr

(vezi § 13), o definiţie este o bicondiţională sau o echivalenţă materială, şi regulile de adevăr ale acesteia ne-ar constrânge să procedăm într-adevăr în acest fel. Dar o asemenea soluţie este evident neconvenabilă şi Carnap a ales alternativa de a nu considera propoziţiile care interpretează termenii dispoziţionali în acest fel operaţional drept definiţii, ci doar drept nişte forme de interpretare mai slabe, care nu stabilesc sinonimii, numite de el propoziţii de reducţie (CARNAP, 1965; HEMPEL, 1958). Forma corespunzătoare a acestor propoziţii de interpretare ar fi nu "un corp este solubil în apă dacă şi numai dacă, atunci când e pus în apă, se dizolvă", ci "Dacă un corp este pus în apă, atunci el este solubil dacă şi numai dacă se dizolvă". Prima este o bicondiţională (sau o echivalenţă materială) care are drept consecvent o condiţională simplă (sau o implicaţie materială), în timp ce a doua este o condiţională simplă care are drept consecvent o bicondiţională. Diferenţa dintre cele două, în calitate de "traduceri", constă în faptul că prima interpretează complet termenul "solubil în apă" dar atribuie solubilitate tuturor corpurilor care nu sunt puse niciodată în apă, în timp ce a doua atribuie solubilitate numai acelor corpuri care sunt puse efectiv în apă şi se dizolvă, dar interpretează termenul "solubil în apă" numai parţial, lăsându-i înţelesul nespecificat (şi, deci, aplicabilitatea nedecisă) pentru corpurile care nu sunt niciodată puse în apă. Pentru aceste din urmă corpuri trebuie găsite, eventual, alte reguli de interpretare. Dacă solubilitatea în apă este legată, să zicem, de o anumită dispunere a moleculelor în cristale, şi dacă această structură cristalină poate să fie detectată prin nişte metode spectroscopice, să zicem, atunci putem să formulăm o nouă propoziţie de reducţie, care interpretează acelaşi termen teoretic ca mai sus, dar prin alţi termeni de observaţie decât cei de mai sus; numai că şi această

interpretare, îmbrăcând tot forma slabă a propoziţiei de reducţie, va fi, de asemenea, parţială. În această parţialitate a interpretării găsim un nou sens în care teoriile sunt subdeterminate empiric, pe deasupra indeterminării care consta în doar confirmabilitatea – şi nu verificabilitatea – lor. "Definiţiile ar fi arătat totdeauna cum să se traducă propoziţii în propoziţii echivalente. Definiţia contextuală a unui termen ar arăta cum să se traducă propoziţii care conţin termenul în propoziţii echivalente din care termenul să lipsească... Ar fi foat adevărată reducţie prin traducere, o legitimare prin eliminare. ... Reconstrucţia raţională prin formele de reducţie ulterioare şi mai slabe ale lui Carnap nu face nimic din toate acestea. ...Empirismul a făcut o concesie majoră când şi-a luat gândul de la a deduce adevărurile despre natură din dovezi senzoriale. Luându-şi acum gândul chiar de la a traduce aceste adevăruri în termeni de observaţie şi auxiliari logico-matematici, el face o nouă concesie majoră. ... Abandonând speranţa unei asemenea traduceri ... empiristul recunoaşte că înţelesurile empirice ale unor enunţuri tipice despre lumea externă sunt inaccesibile şi inefabile" (1969.3, pp. 77-79).

În aceşti termeni dramatici, empiristul Quine recunoaşte că experienţa serveşte destul de prost la potolirea setei noastre de certitudine atunci când e vorba de adevărul propoziţiilor eterne, tipice pentru ceea ce ne încăpăţânăm să numim "adevăruri despre natură"; cum e însă cu falsitatea lor? Mai-nainte spuneam că experienţa poate să aducă dovezi decisive numai de gen negativ, şi aceasta este aşa cum trebuie să fie din momentul în care am acceptat ideea structurării cunoaşterii după o logică bivalentă. Dacă concluzia observaţională a unui raţionament de testare este adevărată, nu putem infera de aici adevărul premiselor, pentru că adevărul decurge *atât* din adevăr *cât şi* din fals; dar dacă concluzia e falsă, putem infera de aici falsitatea

premiselor, pentru că, aşa cum am mai remarcat, falsul decurge *numai* din fals. Această idee, a cărei acreditare a constituit principala temă a teoriei lui Popper despre metoda ştiinţifică, este, cum recunoaşte Quine, "clară precum cristalul" (1974, p. 218). Oricât de mulţi corbi am observa şi chiar dacă nici unul n-ar avea altă culoare a penajului decât negru, aceasta încă nu dovedeşte că propoziţia "Toţi corbii sunt negri" este adevărată (pentru că ne vor rămâne neobservaţi corbii viitori, şi printre ei s-ar putea să fie vreunul albinos); dar este suficientă observarea unui singur corb nenegru, pentru a dovedi că propoziţia e falsă. Obiecţia că putem salva propoziţia în cauză declarând că pasărea care în aparenţă constituie un contraexemplu nu este de fapt corb, nimereşte alături de ţintă: ideea este că o mulţime oricât de mare de păsări negre, *dacă* sunt recunoscute drept corbi, nu este suficientă pentru a verifica propoziţia, în timp ce o singură pasăre non-neagră, *dacă* este recunoscută drept corb, este suficientă pentru a o falsifica. Mai mult decât atâta: confirmarea unei propoziţii de formă universală este afectată de un aşa-numit paradox al confirmării neselective, la care infirmarea ei este imună. Astfel, "Toţi corbii sunt negri" este echivalentă cu "Toate lucrurile care nu sunt negre, nu sunt nici corbi" sau, pe scurt, "Toţi nenegrii sunt necorbi". În virtutea acestei echivalenţe, tot ceea ce confirmă "Toţi corbii sunt negri" confirmă şi "Toţi nenegrii sunt necorbi". Dar zăpada este necorb şi albul este nenegru; aşadar, faptul că zăpada este albă confirmă propoziţia că toţi corbii sunt negri; dar şi iarba este necorb şi verdele este nenegru; aşadar, faptul că iarba este verde confirmă propoziţia că toţi corbii sunt negri; aşadar, generalizând, orice confirmă orice. Nici un asemenea paradox nu ameninţă infirmarea: "Toţi corbii sunt negri" este infirmată de un corb nenegru, iar "Toţi nenegrii sunt necorbi" este infirmată de un nenegru corb,

adică iarăşi de un corb nenegru. S-ar părea că, într-adevăr, când e vorba de determinarea falsităţii, teza subdeterminării teoriei de către experienţă îşi pierde cel puţin o parte din forţă: ca şi la stabilirea paternităţii, răspunsurile negative apar ca fiind concluzive.

Dar chiar dacă lucrurile ar sta astfel, teza subdeterminării ar putea să fie reabilitată de considerentul că teoriile (şi, în genere, propoziţiile) despre care ştim că sunt false pur şi simplu nu contează drept cunoaştere. A confirma înseamnă a include în cunoaştere, a infirma înseamnă a exclude din cunoaştere (chiar dacă şi dezamăgirea poate să fie de un folos cel puţin indirect: e bine să ştii pe ce nu poţi conta). Dar şi aici spectrul indeterminării reapare sub forma aşa-numitei teze *holiste*, care spune că propoziţiile teoretice ale unei teorii înfruntă tribunalul experienţei *in corpore* şi nu izolat, una câte una. Reflecţia asupra structurii logice a falsificării arăta clar că putem infera de la falsitatea concluziei la falsitatea premiselor; holismul nu face decât să adauge că obiectul falsificării – ca, de altfel, şi al confirmării – nu este niciodată o premisă izolată, ci o conjuncţie de mai multe premise. Cum a insistat Popper însuşi, propoziţiile de formă universală nu antrenează, de unele singure, nimic observabil; în această privinţă, "Toţi corbii sunt negri" este deopotrivă cu "Toate himerele mănâncă foc". Pentru ca "Toţi corbii sunt negri" să dobândească relevanţă observaţională e nevoie de o premisă suplimentară, "Acesta este corb"; şi concluzia "Acesta este negru", dacă e falsă, falsifică în bloc conjuncţia "Toţi corbii sunt negri *şi* acesta este un corb". Pentru ca o conjuncţie să fie falsă, este suficient ca o singură componentă a ei să fie falsă, şi concluzia falsificatoare nu spune care anume: aceasta este teza holistă a subdeterminării de către experienţă chiar a falsităţii – şi nu numai a adevărului teoriilor.

În exemplul cu corbii, defecțiunea holistă este lesne remediabilă, cel puțin în aparență: întrucât conjuncția premiselor include doar două componente, dintre care una este o propoziție de observație presupusă a fi fost verificată deja, singura premisă susceptibilă de falsitate rămâne cea universală și astfel verdictul experienței are o adresă precisă. Dar nu la fel stau lucrurile cu teoriile în mod propriu numite astfel, care poartă asupra unor entități inobservabile, și asta nici măcar într-un caz atât de simplu ca acela prefabricat de Hempel: printre premisele derivării oricărei propoziții capabile să constituie un test observațional al teoriei figurează *atât* principiul intern (L) *cât și* principiul de legătură (D), *alături de* premisele singulare presupuse a fi fost verificate și deci aflate la adăpost de falsitate; susceptibilă de a fi falsă rămâne deci conjuncția lui (L) cu (D), și testul nu ne spune dacă e falsă numai (L), sau numai (D), sau ambele. Nici una dintre ele nu poate să fie testată direct, întrucât ambele conțin termeni teoretici. Să mai notăm că există o subdeterminare holistă și pentru confirmare: dacă rezultatul testării este pozitiv, ceea ce este confirmat este tot conjuncția totală a premiselor derivării, și există posibilitatea ca această conjuncție să includă componente false a căror falsitate să se compenseze reciproc, astfel încât să nu poată fi demascată de concluzie (cum se poate ilustra simplu cu două propoziții flagrant false, "Toate balenele sunt pești" și "Toți peștii sunt mamifere", din care derivă în mod evident concluzia adevărată "Toate balenele sun mamifere"). Teza holistă a fost împrumutată de Quine de la Pierre Duhem care, încă la începutul secolului, scria: "Un fizician își propune să demonstreze inexactitatea unei propoziții; pentru a deduce din această propoziție previziunea unui fenomen... el întrebuințează un întreg ansamblu de teorii...; dacă fenomenul prevăzut nu se produce... singurul lucru pe care

ni-l spune experienţa este că, printre toate propoziţiile care au servit la a prevedea acest fenomen... există cel puţin o eraore; dar unde este ascunsă această eroare este ceva ce ea nu ne spune"; şi mai departe: "fizica nu este o maşină care să se lase demontată; nu se poate proba fiecare piesă în mod izolat" (DUHEM, 1906, pp. 303-304, 307). Consecinţa firească este că propoziţiile teoretice minimale pur şi simplu nu au consecinţe observaţionale ale lor proprii, separate. Trecerea de la cuvinte la propoziţii a fost o manevră bună a empirismului, dar nu destul de bună: "Chiar luând enunţul ca unitate, ne-am ales o sită prea fină. Unitatea de înţeles empiric este întregul ştiinţei" (1961.2, p. 42).

O dată cu – şi prin – întreţeserea propoziţiilor, se întreţes şi teoriile. Încă Hempel urmase linia Duhem arătând, cu exemple din ştiinţa efectivă, că principiile de legătură ale unei teorii pot să lege termenii ei teoretici nu numai cu termeni observaţionali, ci şi cu termenii teoretici ai unei (unor) alte teorii deja acceptate (HEMPEL, 1970, pp. 161-162). Quine atrage atenţia asupra unor legături şi mai globale, pe care compartimentarea tradiţională a ştiinţei ne împiedică să le observăm: chiar teorii despre subiecte în aparenţă foarte îndepărtate sunt legate prin logica (şi eventual matematica) pe care o împărtăşesc, participând la un sistem conceptual total care include fizica, biologia şi economia la fel de bine ca şi logica şi matematica şi tot restul. "Graniţele între discipline sunt folositoare pentru decani şi bibliotecari, dar să nu le supraestimăm" (1966.6, p. 56); "...eu văd ştiinţa ca pe un sistem al lumii, considerabil integrat chiar în momentul de faţă, deşi reducţia explicită a ramurilor majore la fizica teoretică este încă incompletă" (1975, p. 314). Holismul duhemian este ridicat de Quine la scara întregii noastre filosofii, pentru că rostul sistematizator al teoriei se împlineşte, în cele din urmă, în reuniunea ştiinţelor într-un sistem al lumii: "toţi aceşti mari

luminători... pe care îi venerăm ca mari filosofi erau oameni de ştiinţă în căutarea unei concepţii organizate a realităţii" (1981.23, p. 191).

Dar dacă ştiinţa nu este discontinuă, ea nu e nici monolitică: legăturile pe care le furnizează teoretizarea sunt laxe în diferite grade. Capacul teoretic nu acoperă ermetic cutia pandorică a experienţei: există joc. Teza empiristului după care teoriile sunt introduse pentru a sistematiza cât mai bine cât mai multe fapte de observaţie ar putea fi făcută mai precisă în felul următor: într-o bună teorie, termenii teoretici ar trebui să fie supuşi unor criterii observaţionale, *cu cât mai mult cu atât mai bine şi cu cât mai direct cu atât mai bine*, celelalte lucruri fiind egale; şi ei ar trebui să fie potriviţi pentru formularea unor legi sistematizatoare, *cu cât mai simple cu atât mai bine*, celelalte lucruri fiind egale. O bună teorie se află astfel, în viziunea empiristului, sub tensiune din partea a două forţe opuse, năzuinţa spre dovezi şi năzuinţa spre sistem, dintre care fiecare este expediată de cealaltă în clauza *caeteris paribus*; dar fiecare este departe de a satisface această clauză. Judecând după înţelesul cuvântului "empirism", pentru un empirist ar părea firesc ca dovezile să aibă primordialitate absolută; dar, în realitate, omul de ştiinţă va păstra o teorie în faţa unei observaţii adverse incidentale pe care el n-o poate repeta, invocând iluzia: acesta este cazul extrem în care coada teoretică ajunge să dea din câinele empiric, în pofida recunoaşterii de principiu a caracterului decisiv al dovezii negative. Şi în realitate simplitatea teoriei este câştigată prin recurs la termeni a căror legătură cu observaţia este indirectă şi incompletă, cum o ilustra cazul termenilor aşa-numiţi dispoziţionali: o teorie care utilizează termenul "solubil în apă" spune mai mult decât mulţimea propoziţiilor de observaţie pe care le implică.

Cu alte cuvinte, pentru a-şi "rotunji" teoria, omul de ştiinţă lasă să se strecoare în ea o "umplutură"[1] fără urmări

---

1 Un exemplu didactic de "umplutură teoretică" pe care ni-l sugerează Quine este următorul. Teoria noastră logică bivalentă ne spune că orice propoziţie este adevărată sau falsă şi că o a treia posibilitate nu există, iar teoria noastră epistemologică empiristă ne spune că, dacă propoziţia în cauză este una de observaţie, atunci putem decide univoc şi cum este anume: adevărată, dacă este adevărată, şi falsă, dacă este falsă. Să considerăm propoziţia "Numărul firelor de iarbă din grădina facultăţii era, la asfinţitul zilei în care autorul acestor rânduri şi-a primit diploma de licenţă, impar". Trecând peste dificultatea practică a numărării de fire de iarbă, propoziţia pare să fie una care satisface criteriul observabilităţii. Dar dacă la dificultatea practică mai adăugăm şi lipsa de noimă a acestei propoziţii, este mai mult decât plauzibil că nimeni n-a verificat-o în fapt; şi astfel posibilitatea verificării ei este pierdută pentru totdeauna, odată cu trecutul asupra căruia poartă. Cu toate acestea, sprijinindu-ne pe teoria noastră logico-epistemologică, admitem că propoziţia este în principiu una decidabilă prin observaţie, că această decizie este o "chestiune de fapt", şi că propoziţia *este* adevărată, sau *este* falsă, indiferent dacă noi nu ştim cum este anume. Teoria noastră reunită a deciziei valorii de adevăr a propoziţiilor este destul de largă pentru a adăposti asemenea propoziţii indecidabile, dintre cele mai banale; şi asemenea banalităţi sunt, evident, fără de număr.

Exemplul poate să pară nesatisfăcător pentru că teoria pare să poarte asupra tuturor propoziţiilor şi a tuturor observaţiilor *posibile*, iar argumentarea noastră se sprijină pe propoziţii şi observaţii *efective*. Dar tocmai în aceasta constă "umplutura" teoretică: empiristul crede, fireşte, numai în observaţia efectivă, o observaţie nefăcută nefiind o observaţie aşa cum un păgân convertit nu este un păgân; dar are nevoie de termenul "observaţie posibilă" pentru a exalta virtuţile generale ale observaţiei efective într-o teorie epistemologică, pentru a oferi teoriei sale capacitate predictivă, adică putinţa de a prejudeca despre observaţii viitoare. În teoretizarea valorii observaţiei pentru întreaga noastră cunoaştere, empiristul trebuie să procedeze ca orice teoretician, adică să admită în teoria lui, pentru a o "rotunji", o "umplutură" fără urmări empirice; pur şi simplu n-are de ales.

Aşa procedează Quine însuşi atunci când teoretizează despre limbaj. După Quine, un limbaj, să zicem o limbă naturală, este o mulţime de propoziţii; această mulţime este infinită, dar un gramatician o poate

observaţionale, în pofida faptului că rostul declarat al teoriei era exclusiv sistematizarea observaţiilor.

Teorii care diferă la nivelul acestei "umpluturi" pot să implice mulţimi de observaţii identice; generalizând, *sisteme conceptuale diferite pot să se acorde la fel de bine cu toate observaţiile posibile.* Mulţimea tuturor observaţiilor posibile este astfel incapabilă să decidă univoc, cum sperau fondatorii empirismului, între concepţii alternative despre lume.

---

determina specificând o mulţime finită de categorii gramaticale şi o mulţime finită de construcţii gramaticale din aceste categorii. Pornind de la observarea efectivă a unei mulţimi finite de propoziţii, gramaticianul trebuie să-şi aleagă categoriile şi construcţiile în aşa fel încât mulţimea propoziţiilor rezultante să includă dinainte orice propoziţii noi care ar putea fi produse de orice vorbitor – recunoscut ca atare – al limbii respective. Astfel spus, el trebuie să determine clasa tuturor propoziţiilor *posibile* ale acelei limbi; s-o numim clasa *K*. Ea reprezintă culminaţia a patru clase de mărime crescândă, după cum urmează. Prima clasă, *H*, este clasa tuturor propoziţiilor observate efectiv de gramatician până în momentul elaborării teoriei sale, *I* este *H* plus toate propoziţiile care vor fi observate ulterior, *J* este *I* plus toate propoziţiile care se va întâmpla să fie produse fără observare profesionistă şi, în fine, *K*, este *J* plus propoziţiile care nu vor fi produse niciodată dar care *ar putea* să fie produse în conformitate cu canoanele gramaticale stabilite (1961.3). Putem să aliniem clasa *J* la clasele *H* şi *I*, considerând orice vorbitor al limbii drept observator calificat, inclusiv al propoziţiilor proprii; dar cu aceasta am epuizat tot ce ar putea avea în principiu relevanţă observaţională – adică de testare, – pentru teoria gramaticală respectivă. Ceea ce intră în clasa *K* în plus faţă de *J* este pură umplutură teoretică, fără nici un fel de urmări observaţionale: simplul fapt de a încerca să dăm un singur exemplu de asemenea propoziţie care ar putea fi rostită o transformă automat în propoziţie care este efectiv rostită, făcând-o nerelevantă pentru specia pe care intenţiona s-o ilustreze. E lesne de văzut că la fel se întâmplă cu orice observaţie posibilă care nu devine niciodată actuală sau efectivă, dar pe care teoreticianul empirist al relaţiei teorie-experienţă o include în formularea lui teoretică pentru a o face atotcuprinzătoare.

Fie o teorie care utilizează doi termeni teoretici, să zicem "moleculă" şi "electron", şi care, graţie unor principii de legătură, antrenează o mulţime dată de consecinţe observaţionale. Comutând cei doi termeni în toate apariţiile lor obţinem o nouă teorie, incompatibilă cu cea veche întrucât afirmă despre molecule şi electroni lucruri pe care cea dintâi le neagă: dacă în original apărea, să zicem, propoziţia "Molecula este mai mare decât electronul", în duplicat vom avea, ca urmare a comutării, o propoziţie corespunzătoare "Electronul este mai mare decât molecula". Dar întrucât comutarea are loc şi în principiile de legătură, acestea vor atribui aşa-ziselor molecule din duplicat exact aceleaşi urmări observaţionale pe care originalul le atribuia electronilor, şi vice-versa; astfel încât consecinţele observaţionale totale ale duplicatului vor fi exact aceleaşi cu cele ale originalului. Or, dacă două teorii pot să fie simultan *logic incompatibile şi empiric echivalente*, subdeterminarea teoriei de către experienţă este mai mult decât evidentă.

Evidentă dar, ca şi teoria geocentrică, de nesusţinut. Omul de pe stradă, ferit cum este de orice excese analitice, va riposta cu bunul lui simţ că teoriile noastre reprezintă, de fapt, două formulări ale uneia şi aceleiaşi teorii, diferenţiate între ele doar de o perversitate verbală: una numeşte "electron" ceea ce cealaltă numeşte "moleculă" şi vice-versa. Filosoful înţelept al limbajului va recunoaşte bine-fondatul bunului simţ, numai că în termeni mai sofisticaţi: el va spune că "teoriile" incompatibile pot fi făcute identice printr-o "reconstrucţie de predicate". Aici "reconstrucţia" constă simple într-o comutare, la nivelul duplicatului, identică cu prima.

Această mică anecdotă absurdă îşi are sugestiile ei. Ea arată că, răsturnând imaginea, reconstrucţia de predicate care ar transforma o teorie într-o rivală incompatibilă a ei este calea cea mai lesnicioasă de a stabili echivalenţa lor empirică. Desigur însă că aceasta nu ar servi câtuşi de puţin ideea subdeterminării, devereme ce teoriile în cauză ar înceta, *ipso facto*, să mai fie două. Calea cea mai lesnicioasă este în acelaşi timp şi cea mai nefolositoare; dar, confruntaţi cu două teorii conflictuale între care n-am vedea posibilă nici

o reconstrucţie de predicate, oricât de ocolită şi de subtilă, noi am alege altă cale. Ne-am reaminti caracterul decisiv al dovezii negative şi am încerca să imaginăm o observaţie care ar putea să decidă între cele două teorii, falsificând una. Dacă n-am reuşi să imaginăm nici o asemenea observaţie crucială, am putea să conchidem de aici echivalenţa lor empirică. Din pricina incompatibilităţii lor n-am putea să le acceptăm pe amândouă şi, subscriind la una dintre ele, am fi în dreptul nostru s-o considerăm pe cealaltă falsă *acolo unde* intră în conflict cu cea adoptată. Dar ar trebui să fim conştienţi că facem asta *din lăuntrul* teoriei noastre cel puţin provizoriu adoptate, fără posibilitatea recursului la o instanţă mai înaltă şi neutră. Aici, cum ne-a învăţat Tarski, a numi o propoziţie adevărată nu înseamnă decât a o reafirma.

Teza subdeterminării este destinată să evidenţieze lipsa de temei a oricărei pretenţii de absolut, a oricărui dogmatism teoretic, în ultimă instanţă a dogmatismului sistemului conceptual, adică al filosofiei. Acest antidogmatism quinean este zugrăvit mai viu într-o fantezie a unor teorii rivale, în sensul de ireductibile una la cealaltă, dar neconflictuale: "Să presupunem din nou două sisteme-ale-lumii rivale, egal susţinute de toată experienţa, egal de simple şi ireconciliabile prin reconstrucţie de predicate. Să mai presupunem şi că putem să ne dăm seama de echivalenţa lor empirică. Trebuie totuşi să îmbrăţişăm o teorie şi să ne opunem celeilalte, într-un ireductibil act existenţialist de angajare iraţională? Pare un loc ciudat pentru o angajare iraţională, şi eu cred că avem ceva mai bun de făcut. Aceasta este situaţia extremă în care am face bine să ne stabilim la un dualism franc. Acolo unde nu există, definitiv, nici o bază pentru alegere, putem deci pur şi simplu să acceptăm ambele sisteme şi să discutăm liber în ambele, folosind semne distinctive pentru a indica ce joc jucăm" (1975, p. 327). "Dacă acesta este relativism, profită cât mai mult de el" (1984, p. 295).

§9. Un dualism de nesuşţinut

... e văzut a fi un tertip.

Insistam în § 7 că, gratie fixităţii valorii lor de adevăr, propoziţiile eterne sunt depozitarul întregii noastre cunoaşteri. Cel puţin în cazurile mai abstract teoretice, ajungerea la asemenea propoziţii părea să reprezinte o performanţă de inspiraţie şi de strădanie: chiar exemplul nostru contrafăcut a trebuit să aştepte aspiraţia unui Arhimede, iar confirmarea empirică a "teoriei" continuă şi în zilele noastre. Dar producerea de propoziţii şi mai eterne încă, dacă ni se permite să ne exprimăm aşa, pare să fie în fapt un joc de copii. Logica noastră bivalentă ne spune că o propoziţie şi negaţia ei nu pot fi nici ambele adevărate şi nici ambele false; pentru toată eternitatea, una e adevărată şi cealaltă e falsă. E posibil ca noi să ne distribuim greşit valorile de adevăr şi să luăm drept adevărată o propoziţie care în fapt e falsă; e posibil ca noi să ne dăm seama de asta, la un moment dat ulterior, şi să procedăm la revizie; dar în momentul în care am reevaluat o propoziţie, am reevaluat automat şi negaţia ei. Dacă reunim o propoziţie cu negaţia ei prin intermediul lui "sau" obţinem o propoziţie compusă numită disjuncţie care, ca întreg, este etern adevărată, iar dacă le reunim prin intermediul lui "şi" obţinem o conjuncţie care, ca întreg, este etern falsă, şi aceste manevre sunt imune la orice răzgândiri ale noastre cu privire la distribuirea valorilor de adevăr pentru componente; primul compus este ceea ce se cheamă o tautologie, cel de al doilea este ceea ce se cheamă o autocontradicţie, şi fiecare constituie negaţia celeilalte: aşa, "Fido e câine sau nu e câine", respectiv "Fido

e câine şi nu e câine". Prima este totdeauna adevărată, pentru că o disjuncţie este adevărată atunci când (cel puţin) una dintre disjuncte este adevărată; or, între o propoziţie şi negaţia ei una trebuie să fie adevărată, indiferent care. A doua este falsă pentru că o conjuncţie este falsă atunci când (cel puţin) una dintre conjuncte este falsă; or, între o propoziţie şi negaţia ei, una trebuie să fie falsă, indiferent care. Dacă Fido e numele pe care-l dăm câinelui nostru, primul compus este adevărat din pricina primei componente şi al doilea compus este fals din pricina celei de a doua componente; dacă Fido e numele pe care-l dăm, să zicem, calculatorului nostru personal, atunci primul compus este adevărat din pricina celei de a doua componente şi al doilea compus este fals din pricina primei componente. Atâta lucru se acordă destul de bine cu intuiţiile noastre logico- lingvistice, oricât de nearticulate. "Nu", "sau", "şi" permit jocuri de limbaj a căror valoare estetică poate să fie gustată de oricine nu este un partizan exclusivist al rococoului metaforic.

De la Kant, propoziţiile cu acest fel tare de eternitate au fost numite *analitice*, spre deosebire de propoziţiile eterne de felul celor de care ne-am ocupat în §§ anterioare, care au fost numite *sintetice*; şi, cu o uşoară modificare a locului în care trebuie să fie trasă, distincţia a fost preluată de empirismul logic încă în *Manifest*: "concepţia ştiinţifică despre lume cunoaşte numai enunţuri empirice despre lucruri de toate genurile şi enunţurile analitice ale logicii şi matematicii" (NEURATH, 1973, p. 308). Exemplele pe care le-am dat sunt exemple de adevăruri aşa-numite logice: "Fido este un câine sau nu este un câine" ne spune ceva mai curând despre logica noastră decât despre câinele nostru, pentru că propoziţia rămâne adevărată pentru orice reinterpretare – sau schimbare de înţeles – a cuvintelor "Fido" şi "câine", şi toţi ceilalţi termeni care apar în

propoziţie sunt termeni logici, empiric inofensivi. Cum s-a mai spus, adevărurile logice sunt independente de starea de fapt a lumii şi sunt neinformative: independente de starea de fapt a lumii pentru că nu dau nici o informaţie despre lume, sau neinformative despre lume pentru că sunt independente de starea de fapt a acesteia. Dar, cum arată Quine în "Două dogme" şi în alte locuri, propoziţiile analitice includ, pentru empiriştii logici de felul lui Carnap de exemplu, pe lângă adevărurile logice, şi alte adevăruri care nu apar ca logice *at face value*, dar care pot să fie convertite în adevăruri logice printr-un expedient, în aceeaşi măsură umbrit dar şi sugerat de un oarecare "joc" existent la Kant între "definiţia" analiticităţii şi exemplele pe care el i le dă, pe de o parte, şi criteriul universal pentru recunoaşterea analiticităţii pe care el îl oferă, pe de altă parte.

Definiţia lui Kant ne spune că într-o propoziţie analitică predicatul este "cuprins" în subiect, în timp ce într-una sinteitcă nu este; criteriul acestei "cuprinderi" îl constituie faptul că o propoziţie analitică nu poate fi negată fără a da naştere unei autocontradicţii, în timp ce una sintetică poate; exemple sunt "Toate corpurile sunt întinse" (analitică) şi "Toate corpurile sunt grele" (sintetică; în *Prolegomene* ea devine "Unele corpuri sunt grele", dar transformarea este mai curând înşelătoare decât clarificatoare, pentru că în nici un caz Kant nu intenţiona să reducă distincţia între analitic şi sintetic la o diferenţă de cuantificare) (KANT, 1969, pp. 48-49, 182-183; 1987, pp. 59-60). Quine se plânge că această idee de "cuprindere" rămâne la un nivel metaforic: în ce sens "întins" este cuprins sau conţinut în "corp" iar "greu" nu este? Şi în ce sens "Unele corpuri nu sunt întinse" (sau, echivalent, "Există corpuri care nu sunt întinse") este autocontradictorie iar "Unele corpuri nu sunt grele" (sau "Există corpuri care nu sunt grele") nu este?

Ei bine, poate că am putea să restaurăm *insight*-ul lui Kant schimbându-i exemplele cu altele de o evidenţă banală. "Toţi necăsătoriţii sunt necăsătoriţi", care este echivalentă cu "Nici un necăsătorit nu este căsătorit", devine, sub negaţie, "Unii necăsătoriţi nu sunt necăsătoriţi", care este echivalentă cu "Există necăsătoriţi căsătoriţi"; or, aici autocontradicţia negatiei este tot atât de evidentă ca şi banalitatea originalului care a fost negat. Există, aşadar, exemple clare de analiticitate care sunt la îndemâna oricui, chiar dacă ele nu sunt exact acelea la care se gândea Kant. Putem să dăm un sens mai neobiecţionabil spuselor lui Kant despre "cuprinderea" predicatului în subiect dacă-l parafrazăm astfel: pentru el, exemplul dat presupune că propoziţia "*x* este corp" implică propoziţia "x este întins", şi poate că acest lucru nu este evident; dar este evident că propoziţia "*x* este căsătorit" implică propoziţia "*x* este căsătorit": dacă implicaţia este o relaţie între propoziţii astfel încât că prima e adevărată e imposibil ca a doua sa fie falsă, atunci această relaţie nu este nicăieri mai evidentă decât între o propoziţie şi ea însăşi (mai corect spus, între două apariţii – rostiri, inscripţii – ale aceleiaşi propoziţii). Exemplul nostru se deosebeşte de cel al lui Kant prin faptul că include un singur termen extralogic sau descriptiv, care joacă atât rolul de subiect cât şi rolul de predicat; or, pare evident că un termen – orice termen – este "cuprins" în el însuşi; după cum într-un asemenea caz capătă sens, nemetaforic şi neobiecţionabil, şi spusa lui Kant după care, într-o propoziţie analitică, "legătura predicatului cu subiectul este gândită prin identitate" (KANT, 1969, p. 48), pentru că este evident că un termen este identic cu el însuşi.

Putem acum să ne apropiem mai mult nu numai de definiţia şi de criteriul analiticităţii la Kant, ci şi de exemplele lui, alegând o propoziţie în care subiectul şi

predicatul să nu fie acelaşi termen: de exemplu, "Toţi burlacii sunt necăsătoriţi". După intuiţiile noastre lingvistice, "burlac" şi "necăsătorit" ilustrează cel mai evident în limba română ce vrem să spunem atunci când numim o pereche de termeni "sinonimi": punerea unuia în locul altuia în orice propoziţie, deşi îi schimbă forma, îi lasă conţinutul – sau înţelesul – neschimbat. Aşadar, a spune că toţi burlacii sunt necăsătoriţi înseamnă, la urma urmei, a spune că toţi necăsătoriţii sunt necăsătoriţi; exemplul nostru cu doi termeni diferiţi în rolurile de subiect şi, respectiv, predicat se reduce astfel la exemplul de mai-nainte cu un singur termen în ambele roluri şi, prin aceasta, dobândeşte toate caracteristicile lui, inclusiv analiticitatea. E suficient să presupunem că, în gândul lui Kant, "ceva care este corp" este sinonim cu "ceva care este întins" (dar nu cu "ceva care este greu") pentru ca *insight*-ul lui să se regăsească, aşa cum spuneam, restaurat: sunt analitice toate adevărurile logice; şi, în plus, toate propoziţiile care pot fi transformate în adevăruri logice prin substituire de sinonimi. Dar este ideea de sinonimie suficient de temeinică pentru a putea susţine întreaga greutate a ideii de analiticitate?

Întrebarea îşi are gravitatea ei. În punctul în care ne aflăm acum, este posibil să pară că discuţia noastră s-a abătut pe căi lăturalnice, departe de tema centrală a empirismului; dar să nu ne lăsăm amăgiţi. Discuţia despre burlaci şi sinonimie, ca şi discuţia despre "Gavagai" şi traducerea radicală, nu servesc decât la a face factorii în joc mai vivaci şi ideile mai accesibile: ceea ce este în joc de fapt este şi a fost, tot timpul, relaţia teoriei cu experienţa. Sinonimia care ne interesează în mod specific nu este aceea a lui "burlac" cu "necăsătorit" ci, mai curând, aceea a lui "greutate specifică" cu "raport între greutate şi volum". Banalităţile care ne interesează n-au de-a face cu

propoziţiile subiect-predicat autorepetitive, ci cu adevărurile logice, cu felul lor special de eternitate. Printre premisele unei teorii autoconţinute pe care o putem confrunta cu experienţa figurează, alături de "variatele ipoteze ale ştiinţei naturale", şi legile logice cărora ne conformăm în derivarea consecinţelor de testare (1966.10, p. 114); asta este parte a tezei holiste. Dacă însă adevărul lor este mai presus de orice discuţie, atunci putem să le excludem din conjuncţia totală pe care o testăm. Mai departe, printre aceste premise figurează, alături de ceea ce Hempel numea principii interne, şi ceea ce el numea principii de legătură; or, dacă acestor principii li se poate atribui, *via* sinonimie, acelaşi statut de adevăr de care se bucură legile logice, şi ele trebuie să fie automat excluse din disjuncţia testată ca psoibili candidaţi la falsitate. Susceptibile de falsitate rămân în acest caz numai principiile interne, şi atunci ştim exact ce anume falsifică o eventuală experienţă reclacitrantă. Relaţia dintre teorie şi experienţă are în acest caz o simplitate şi o claritate care contrastează net cu nebulozitatea pe care i-o atribuie holismul. Lucrurile acestea nu sunt niciodată îndestul repetate pentru a se înţelege clar problematica relaţiei teoriei cu experienţa. Se pune însă întrebarea dacă este justificată sustragerea de la testare a principiilor logice şi a principiilor de legătură.

Sinonimia, spune Quine, se află în aceeaşi nevoie de clarificare şi întemeiere ca şi analiticitatea pe care se presupune că o clarifică şi o întemeiază (1961.2, p. 23). Cu titlu de prolegomene la o asemenea acţiune de clarificare, noi am tratat drept caz-limită al sinonimiei relaţia dintre două apariţii ale unui aceluiaşi termen: două rostiri (sau inscripţii) ale aceluiaşi cuvânt îi păstrează înţelesul invariant, şi tocmai aceasta este ceea ce se aşteaptă de la sinonimie. Criteriul sinonimiei este aici evident şi constă

pur şi simplu în omofonie (sau omografie): la limită, sinonimia formelor lingvistice trece în identitatea lor. Singura excepţie imaginabilă ar constitui-o cazul omonimilor; dar excepţia este lipsită de orice însemnătate aici, pentru că, dacă ne restrângem la contexte de simplitatea şi scurtimea exemplelor de mai sus, omonimia pur şi simplu este indetectabilă: ea reclamă contexte mai lungi şi mai complexe.

În mod evident, cazurile "reale" sau "propriu-zise" (non-limită) de sinonimie sunt eterofonice. Şi tot în mod evident, regula omofonică este prea inflexibilă pentru a se aplica măcar la acele exemple care ar putea fi privite ca făcând trecerea de la omofonic la eterofonic, micile diferenţe de pronunţie dialectale; ca să nu mai vorbim de lipsa de naturaleţe a unui limbaj în care propoziţiile s-ar rosti cu subiectul olteneşte şi cu predicatul moldoveneşte. Aşadar, de ceea ce avem noi nevoie este un criteriu clar, unic şi universal, care să ne permită să depistăm sinonimia sub diversitatea infinită a rostirilor şi inscripţiilor; o enunţare a legăturilor între două forme lingvistice eterofonice care ar fi necesare şi suficiente pentru ca ele să poată fi în mod adecvat descrise ca sinonime.

Un candidat facil la această relaţie este, în lumina § 5, *definiţia*, care ne oferă exact posibilitatea de "viaţă dublă" de care avem nevoie; tot ceea ce se cere este ca, de exemplu, "burlac" să fie definit ca "necăsătorit". Dar cine stabileşte sau identifică asemenea definiţii în materia lexicală globală a unui limbaj? Prezumabil, asta este treaba lexicografului. Să trecem cu vederea peste faptul că el, ca om de ştiinţă empirică, studiază o realitate capabilă de evoluţie, de schimbare, departe de încremenirea în eternitate pe care o vânăm noi. Dar nu putem trece cu vederea peste faptul că el, ca om de ştiinţă empirică, trebuie să ofere dovezi pentru ceea ce pretinde; şi dacă el tălmăceşte "burlac" prin

"necăsătorit", noi nu ne putem mulţumi cu impresia sau credinţa lui, ci suntem în drept să-i cerem să aiba o justificare empirică, un criteriu în termeni de comportament observabil. Să-l creditàm, în afara posibilităţii de a experimenta prin supunerea unor propoziţii la verdictul vorbitorilor limbii, şi cu oarecare perspicacitate logică: să presupunem că indiciul lui comportamental pentru sinonimie este interşanjabilitatea *salva veritate* în toate contextele. Asta ne restituie într-adevăr toate cazurile intuitive, dar lasă să se strecoare şi ceva în plus, potrivindu- se şi la perechi de expresii care, după toate intuiţiile noastre, nu au acelaşi înţeles. Întâmplător, toate fiinţele care au inimă au şi rinichi, şi vice-versa, ceea ce face expresiile "fiinţă cu inimă" şi "fiinţă cu rinichi" interşanjabile *salva veritate*, dar n-avem deloc sentimentul că aceste expresii ar avea acelaşi înţeles: "fiinţă cu inimă" înseamnă "fiinţă cu pompă", "fiinţă cu rinichi" înseamnă "fiinţă cu filtru", şi o pompă şi un filtru sunt tot ce poate fi, intuitiv, mai diferit. Interşanjabilitatea *salva veritate* asigură coextensivitatea sau identitatea de referinţă, dar nu asigură sinonimia sau identitatea de înţeles. În această croială, haina sinonimiei este prea largă pentru analiticitate.

Există, într-adevăr, un gen extrem de definiţie care crează o sinonimie eterofonică transparentă, neumbrită de nimic implicit într-un preexistent, cum era definiţia lexicografului: anume introducerea convenţională explicită a unor notatii noi, în scopuri exclusiv de prescurtare. Dar acest gen de sinonimie este tot atât de nefolositor pentru întemeierea analiticităţii ca şi autosinonimia din prolegomenele noastre. Definiţiile abreviative generează un adaos redundant la limbajul pe care-l abreviază, legat de acesta din urmă printr-o serie de reguli care ne spun cum să traducem noua parte în vechiul întreg, dar nu stabilesc nici o diferenţiere între propoziţiile originalului.

Acest recurs la convenţia explicită ne sugerează să încercăm o altă cale: n-am putea să stabilim care propoziţii sunt analitice de-a dreptul prin convenţie, fără să mai ocolim prin sinonimia termenilor lor componenţi? Analiticitatea, ni se spune, nu este de fapt o *proprietate* a unor propoziţii, ci o *relaţie* între propoziţii şi limbaje: o propoziţie dată *S* poate fi zisă în mod corect a fi (sau nu) analitică pentru limbaj dat *L*, şi problema analiticităţii în genere este problema de a înţelege această relaţie în genere, adică pentru *S* şi *L* variabile. Carnap a arătat cum s-ar putea specifica, prin recursie directă, propoziţiile analitice ale unui limbaj artificial miniatural *L*O, dar asta nu ne spune decât ce înseamnă "analitic-în-LO", si nu ce înseamnă "analitic în" şi nici, cu atât mai mult, "analitic". Relativ la o listă completă propoziţiilor analitice ale unui limbaj miniatural dat, putem să spunem lesne ce este o propoziţie analitică în acel limbaj: ea este un membru al acelei mulţimi. Dar asta nu aruncă nici o lumină asupra analiticităţii aplicate "la un limbaj *full-size* adecvat ştiinţei" (1969(a).7, p. 322).

În cele din urmă s-ar părea că trebuie să ne consolăm, drept singurii candidaţi clari la analiticitate, cu propoziţiile care ne serveau la a ilustra o reconstrucţie iluminată a distincţiei kantiene şi care păreau să servească ideea mai presus de orice discuţie: adevărurile logice. Poate că "Orice corp este întins" nu este evident adevărată oricare ar fi corpul; "Orice corp este întins sau nu este întins" însă este. Dar, fiindcă veni vorba, tot aşa este şi "Orice corp este greu sau nu este greu". Şi chiar dacă distincţia între adevărurile logice şi restul propoziţiilor este destul de bine trasată, asta încă nu pare de ajuns pentru a le conferi celor dintâi super-eternitatea prezumată a propoziţiilor analitice. Pentru că, atunci când necesităţile lor o cer, oamenii de ştiinţă empirică nu ezită să pună sub semnul întrebării chiar acest nucleu în aparenţă atât de bine consolidat al

sistemului nostru conceptual care este logica bivalentă: Quine citează, repetat peste ani, punerea în cauză a legii terţiului exclus de către mecanica cuantică (1959, p. XIV; 1961.2, p. 46; 1966.19, p. 232; 1970, p. 85; 1990, p. 36). Eternitatea se poate vădi astfel destul de scurtă.

În "Două dogme" şi în multe alte locuri, Quine a analizat în detaliu mai multe încercări de explicitate a analiticităţii decât cele contopite şi rezumate de noi în câteva rânduri; şi examinarea fiecărei variante s-a soldat cu o dezamăgire. Quine n-a *demonstrat* – asta e important să fie spus – că o distincţie analitic-sintetic n-ar putea fi nicicum întemeiată; pur şi simplu şi-a pierdut speranţa unei asemenea posibilităţi şi ne-a îndemnat să nu mai încercăm să ne înălţăm în levitaţie trăgându-ne de şireturile încălţărilor. Monismul metodologic, adică tratarea tuturor propoziţiilor pe picior de egalitate şi împărţirea lor doar în adevărate şi false, este numele dat acestei resemnări.

Fiecărui contemporan al fiecărei epoci îi este dată o moştenire teoretică – un sistem conceptual cu o anumită doză de eclectism – plus un baraj continuu de incitaţii senzoriale; şi în mâinile lui moştenirea se dezvoltă şi se schimbă, prin revizii şi adaugiri mai mult sau mai puţin deliberate, pentru a rămâne în acord cu stimularea lui senzorială continuă. Aşa au făcut şi înaintaşii lui, din negura vremilor. Neurath a asemuit această moştenire cu o navă pe care echipajul trebuie s-o reconstruiască *piecemeal*, scândură cu scândură, cum spune legenda că au făcut atenienii cu corabia lui Tezeu; numai că echipajul trebuie să-şi reconstruiască nava în larg, pe marea deschisă, în timp ce continuă să navigheze cu ea, în ea, şi o scândură putredă poate să fie aruncată peste bordul navei lui Neurath numai după ce a fost înlocuită, aşa cum scării lui Wittgenstein i se poate da cu piciorul numai după ce a fost urcată. Continuitatea schimbării asigură contra scufundării, dar

nu împotriva necesității unor revizii ulterioare. Ceea ce au în comun aceste revizii este că sunt, atunci când sunt raționale, pragmatice, ghidate de o maximă a mutilării minime care face specificul empirismului relativ: "nu te aventura mai departe de dovezile senzoriale decât ai nevoie" (1973, p. 138).

§10. Epistemologia naturalizată

Epistemologia, sau teoria cunoaşterii, roşeşte pentru numele ei.

Monismul metodologic sau abandonarea distincţiei analitic-sintetic era a patra dintre reviziile corăbiei empiriste învechite, destinate să-i asigure plutirea pe mai departe, şi a doua dintre acela de care numele lui Quine este legat direct. A treia dintre acestea din urmă, şi a cincea în numărătoarea de ansamblu, este naturalizarea epistemologiei.

În § 3 arătam că filosofia poate fi reflexivă într-un sens recuperat formal în gramatică, acela al identităţii dintre subiectul şi obiectul acţiunii denotate de un verb. Spuneam "poate fi" în maniera de a sublinia că această reflexivitate nu se impune de la sine cu necesitate, ci este o chestiune de decizie. În această lumină gramaticală, filosofia pare să fie evident tranzitivă în ontologie, unde, pentru a avea o perspectivă cuprinzătoare asupra lumii, trebuie să ia distanţă faţă de ea. În epistemologie însă, lucrurile par să fie din capul locului mai diferenţiate. Dacă epistemologia este teoria cunoaşterii într-un sens al lui "cunoaştere" suficient de larg pentru a include reflecţia filosofică însăşi, atunci filosofia ar trebui să fie, cel puţin în acest capitol al ei, reflexivă în sensul gramatical. Dar dacă termenul "cunoaştere" este luat într-un sens destul de restrâns pentru a fi rezervat ştiinţei concepute ca distinctă de filosofie, atunci filosofia va fi tranzitivă şi în epistemologie; în acest sens ea este meta-fizică, cu "fizică" înţeles ca referindu-se nu la o realitate, ci la ştiinţa despre ea. În tranzitivitatea ei, metafizica astfel înţeleasă ar prescrie ştiinţei, de la exterior,

limite între care aceasta ar fi ţinută să se înscrie. Un empirist maliţios care ar privi în acest fel apriorismul kantian, de exemplu, ar putea să se întrebe dacă nu cumva Kant s-a trezit, la alarma lui Hume, dintr-un "somn dogmatic" doar pentru a se cufunda în altul: empirismul consecvent pare, prima facie, incompatibil cu apriorismul (care, la rândul lui, pare tipic pentru postura tranzitivă a "filosofiei prime"), astfel încât o "sinteză" a lor pare dinainte condamnată la inconsistenţă.

Cum ar trebui să fie citit Kant este o întrebare la care nu este necesar să se dea răspuns aici, unde se retrasează o evoluţie istorică într-o manieră recunoscut tendenţioasă, în scopul unic de a vedea unde ar putea ea să conducă. Ceea ce este mai apt să ne preocupe este mai curând faptul că, deşi evocă adesea "visul cartezian al unei filosofii prime", Quine dă puţine indicaţii precise cu privire la empiriştii care să fi nutrit un asemenea vis; or, ceea ce ne interesează aici, mergând tocmai pe urmele lui Quine, sunt punctele în care empirismul a făcut nişte "cotituri spre mai bine". Să vedem, deci, care ar putea fi legătura.

După o formulare care a cunoscut o circulaţie destul de largă, epistemologia este studiul fundamentelor ştiinţei. Ilustrative în acest sens sunt studiile în fundamentele matematicii. La începutul secolului, progresele înregistrate în logica tehnică îi încurajau pe specialişti să întrezărească posibilitatea reducerii matematicii la logică, cu toate beneficiile clarităţii şi evidenţei atribuite acesteia din urmă. Studiile în fundamentele matematicii sunt divizate de Quine, simetric, în conceptuale – preocupate de înţeles – şi doctrinale – preocupate de adevăr. Studiile conceptuale vizau clarificarea conceptelor prin definirea lor unele în termenii altora, idealul fiind definirea conceptelor mai obscure în termenii acelora mai clare, astfel încât definiţiile să genereze toate conceptele dintr-un lot de concepte primitive clare şi distincte. Studiile doctrinale vizau

demonstrarea legilor unele pe baza altora, astfel încât toate legile să fie derivate din adevăruri autoevidente. Definiţiile vizau să maximizeze claritatea, demonstraţiile să maximizeze certitudinea. Cele două idealuri erau, evident, legate: dacă toate conceptele matematicii ar fi reductibile definiţional la conceptele clare ale logicii, atunci toate adevărurile matematice s-ar transforma în adevăruri logice, şi acestea sunt toate evidente (sau cel puţin potenţial evidente, adică derivabile din adevăruri evidente prin paşi individual evidenţi). După cum se ştie, acest ideal ne este refuzat: rezultatul cercetărilor este reducerea matematicii la teoria mulţimilor şi nu la logica propriu-zisă; or, axiomele teoriei mulţimilor au mai puţină evidenţă şi certitudine care să le recomande decât multe teoreme matematice derivabile din ele. Mai mult, opera lui Gödel i-a convins pe cercetători că nici un sistem de axiome consistent n-ar putea să acopere întreaga matematică, nici măcar cu preţul renunţării la autoevidenţă. Concluzia este că reducţia avută în vedere nu revelează fundamentul matematicii, nu arată cum este posibilă certitudinea matematică (1969.3).

Reducţia în fundamentele matematicii rămânea, totuşi, filosofic fascinantă: pe de o parte din pricina inter-relaţiilor pe care le dezvăluie, chiar dacă termenii finali ai analizei nu sunt mai clari decât alţii, iar pe de altă parte din pricina unei paralele general-epistemologice a bifurcării într-o teorie a conceptelor şi una a doctrinei. Întocmai cum matematica trebuia redusă la logică, sau la logică şi teoria mulţimilor, tot aşa cunoaşterea naturii trebuia întemeiată cumva pe mărturia simţurilor. Asta presupunea, pe latura conceptuală, explicitarea notiunii de corp în termeni senzoriali, iar pe cea doctrinală, justificarea adevărurilor despre natură prin derivarea lor din adevăruri evidente în aceşti termeni.

Cele spuse în § 8 ar trebui să fie suficiente pentru a ne risipi iluziile în această ultimă privinţă, oricât de frumoase ar fi ele. Pe latura doctrinală nu suntem astăzi mai departe decât era Hume pe vremea lui, şi, datorită componentei inductive ireductibile a ştiinţei, se pare că nici nu putem spera să fim vreodată: impasul humean este impasul general-uman. Pe latura conceptuală însă, parafraza, exploatată de Russell în teoria sa a simbolurilor incomplete, părea să ofere posibilitatea "traducerii" discursului despre corpuri fizice în discurs despre impresii senzoriale şi, odată cu ea, posibilitatea "reconstruirii raţionale" a unei ştiinţe clădite sălbatic. Nu rămânea decât ca această reconstrucţie să fie dusă la bun sfârşit în detaliile ei. "A da cont de lumea externă ca de un contruct logic din date ale simţurilor – acesta era, în termenii lui Russell, programul. Carnap, în a sa *Der Logische Aufbau der Welt* din 1928, a fost acela care a ajuns cel mai aproape de a-l înfăptui" (1969.3, p. 74). Chiar dacă pe latura doctrinală speranţa certitudinii era abandonată, eforturile lui Carnap pe latura conceptuală puteau încă să fie motivate de interrelatiile mai sistematice între ştiinţă şi punctele ei de testare observaţionale pe care o asemenea reconstrucţie le-ar fi pus în lumină în mod explicit. Singura rezervă a lui Quine faţă de o asemenea întreprindere este că el este "convins, cu regret, că nu se poate face" (1981.1, p. 23). Reconstrucţia schiţată de Carnap face uz de un vocabular ireductibil la date senzoriale şi logică (1961.2, p. 40; 1969.3, pp. 76-77).

În epitetul "raţională" ataşat reconstrucţiei vizate dăinuie un ecou al autoritarismului filosofic care face obiectul retractilităţii lui Quine. Epistemologul nu era ţinut, în această optică, să spună ce face efectiv omul de ştiinţă; ci ce *ar trebui* să facă dacă ar fi să se comporte raţional. El, epistemologul, *nu descrie, ci prescrie.* A descrie comportamentul omului de ştiinţă ar însemna a face psihologie; or, dacă scopul

epistemologului este validarea temeiurilor ştiinţei empirice, el ar intra într-un cerc vicios, dejucându-şi propria intenţie, în momentul în care ar apela la psihologie sau la vreo altă ştiinţă empirică în procesul însuşi al acestei validări. Nici o asemenea circularitate nu apare însă a vicia apelul la logică, iar "raţional" înseamnă "logic", care înseamnă "analitic", care înseamnă "independent de fapte". De aici privilegiul autorităţii.

În lipsa fezabilităţii unei asemenea reconstrucţii nu rămâne decât apelul la psihologie. El n-a putut fi, de altfel, evitat nici un moment; tot ce s-a realizat a fost minimizarea lui, adică reducerea lui în principal (cel puţin tacit) la momentul verificării propoziţiilor de observaţie, adică al atribuirii primitive a valorilor de adevăr în ştiinţa empirică; şi este într-adevăr ironic faptul că un spirit critic atât de ascuţit ca al lui Popper, de exemplu, care privea acest moment ca pe unul convenţional tocmai pentru a evita psihologismul presupus de compararea propoziţiilor cu altceva decât propoziţii, n-a văzut mai clar cât de (cu atât mai mult) psihologică era ideea de convenţie însăşi. La Quine, apelul la psihologie este recunoscut în mod deschis: "Eu sunt un obiect fizic aflat într-o lume fizică. Unele dintre forţele acestei lumi fizice se izbesc de suprafaţa mea. Razele de lumină îmi izbesc retinele; moleculele îmi bombardează timpanele şi vârfurile degetelor. Eu întorc lovitura, emanând unde de aer concentrice. Aceste unde iau forma unui torent de discurs despre mese, oameni, molecule, raze de lumină, retine, unde de aer, numere prime, clase infinite, bucurie şi întristare, bine şi rău" (1966.19, p. 215). "...ştiinţa este un pod conceptual făcut de noi înşine, care leagă stimulare senzorială de stimulare senzorială...". "Pentru mine, epistemologia, sau ceea ce se apropie cel mai mult de ea, este studiul modului în care noi, animalele, am fi putut să născocim această ştiinţă însăşi, dat fiind acest *input*

neural sumar" (1981.1, pp. 2, 20). Ameninţarea de circularitate îşi pierde forţa atunci când scopul epistemologiei este reformulat cu modestie ca o încercare de înţelegere a ştiinţei, care nu vizează să fie cu nimic mai bună decât ştiinţa însăşi care îi face obiectul. Chiar cuvântul de ordine al empirismului de totdeauna, *nihil in mente quod non prius in sensu*, este tratat de Quine ca o descoperire a ştiinţei naturale înseşi, la fel de failibilă ca această ştiinţă în întregul ei; ceea ce, între altele, aduce o justificare în plus pentru calificativul nostru "filosofie de inspiraţie ştiinţifică". Chiar caracterul visat normativ al epistemologiei autoritare se păstrează sub forma atenuată a unei metodologii, în care epistemologia se varsă în loc să izvorască din ea. Aşa cum epistemologia teoretică ajunge să fie naturalizată într-un simplu capitol al ştiinţei teoretice, epistemologia normativă ajunge să fie naturalizată într-un capitol al ştiinţei aplicate sau al "ingineriei": metodologia este tehnologia anticipării de stimulări senzoriale, adică a predicţiei (1990, p. 19). Filosoful, ca epistemolog, se află în aceeaşi corabie cu omul de ştiinţă pe care îl urmăreşte cu atenţie, şi participă solidar la reconstrucţia ei, scândură cu scândură, pe marea deschisă, atunci când împrejurările o cer. Şi această reconstrucţie este raţională, numai că îşi are raţionalitatea ei proprie: schimbările sunt, s-o reamintim, atunci când sunt raţionale, pragmatice.

III. RELATIVITATEA ONTOLOGICĂ

§11. Nestatorniciile referinţei

Limbajul este înrădăcinat în ceea ce un bun limbaj ştiinţific evită.

Un al şaselea punct de cotitură în evoluţia empirismului, pe care Quine ar fi putut să-l enumere ca atare, este legat de dezminţirea ideii conform căreia criticismul filosofic în genere şi cel empirist în speţă, ca manifestare a reflexivităţii filosofiei în sensul precizat mai-nainte, ar echivala în mod obligatoriu cu abandonarea oricărei problematici ontologice în favoarea exclusivă a celei epistemologice. După Quine, orice teorie poate fi studiată sub *două* aspecte diferite. Unul este cel pe care el îl numeşte *ideologic* ("ca să dăm un sens bun unui cuvânt rău" – 1961.7, p. 131): ce idei pot fi exprimate în respectiva teorie? Celălalt este aspectul *ontologic*: ce entităţi asumă ea?

Această enunţare a aspectelor sub care poate fi examinată o teorie foloseşte limbajul necritic al ideilor şi al asumărilor, care sunt tot idei. Reformulată în termeni empirişti, problema ideilor exprimate într-o teorie devine problema limbajului utilizat de o teorie, adică a propoziţiilor componente şi a termenilor admisibili în

construcţia lor: de exemplu, problema definibilităţii termenilor teoretici în termeni de observaţie, înţeleasă nu ca problema stabilirii unor sinonimii, ci ca problema stabilirii unor echivalenţe cognitive întemeiate pe substituibilitatea *salva veritate* (§§ 5, 9). Cea mai mare parte a celor spuse în întreaga secţiune precedentă cade sub acest titlu al "ideologiei". La rândul ei – întrucât asumarea este un act mintal şi actele mintale sunt în mod notoriu alunecoase şi greu de suprins – şi problema ontologică poate fi reformulată critic cu referire la limbaj: în loc să ne întrebăm ce entităţi asumă o teorie, putem să ne întrebăm la ce se referă termenii acelei teorii. Aceasta aminteşte de manevra replierii semantice despre care vorbeam în § 3; ea sugerează nu dependenţa de limbaj a existenţei, ci modestia recunoscută a teoriei filosofice a existenţei: ceea ce este examinat nu este o stare de lucruri ontologică independentă de orice discurs, ci angajările ontologice ale unui discurs. "Ce există nu depinde în general de folosirea limbajului, dar ce spune cineva că există depinde" (1961.6, p. 103).

Chiar reformulate în această manieră empiristă, aspectul ideologic şi cel ontologic nu par să se afle în nici o relaţie simplă. Admiţând, de exemplu, că limbajul unei teorii include numerale, folosirea acestora poate constitui un indiciu sigur că acea teorie asumă – sau se angajează la – existenţa unor entităţi care ar fi numerele, sau, altfel spus, că numeralele se referă la numere?

Limbajul unei teorii ştiinţifice este limbaj ştiinţific, desigur; dar neologismul ştiinţific nu este decât evoluţie conştientă de sine a limbajului obişnuit, aşa cum ştiinţa însăşi este evoluţie conştientă de sine a bunului simţ sau a cunoaşterii comune. Funcţia referenţială a limbajului ştiinţific este reportată de omul de ştiinţă din limbajul de fiecare zi, unde apare ca un lucru de la sine înţeles. Cum orice individ îşi dobândeşte primele sale elemente de

limbaj prin condiţionare a unor complexe sonore observabile (ca răspunsuri comportamentale) la situaţii externe observabile (ca stimuli), ideea că limbajul are o funcţie referenţială – că este "despre ceva" – este o idee în care şi cu care creştem, parte componentă a unei "filosofii arhaice" pe care "o absorbim odată cu laptele matern" (1966.19, p. 216). Dar dacă funcţia referenţială a limbajului natural apare global ca fiind ceva de la sine înţeles, în detaliul ei se vădeşte a avea adesea un caracter nestatornic. Putem să ilustrăm cel puţin trei genuri distincte de asemenea nestatornicie: vaguitatea referinţei, ambiguitatea ei, şi opacitatea referenţială.

Vaguitatea reprezintă o abatere de la presupoziţia că un termen general, de exemplu, este adevărat despre fiecare dintr-o mulţime sau clasă de obiecte, cum este cazul cu "măr" sau cu "iepure": este clar când avem de-a face cu un măr şi când cu două, după cum e clar unde începe şi unde se termină un iepure. Adesea însă, în locul unei clase precis delimitate avem de-a face cu o distribuţie în jurul unei norme centrale: termenul "verde" este în mod clar de acest fel. În măsura în care lasă nestabilit cât de mult putem să coborâm în spectrul culorilor spre galben sau să urcăm spre albastru şi să avem încă de-a face cu nunaţe de verde, "verde" este un termen vag. Şi este vag nu din pricina faptului că este, *prima facie*, un termen pentru proprietăţi şi nu unul pentru obiecte, cum erau "măr" şi "iepure": în măsura în care lasă nestabilit cât de departe putem să ne aflăm de vârful unui munte şi să putem spune că ne aflăm încă pe acel munte, "munte" este vag, deşi este în mod evident un termen pentru obiecte. Incidental, "munte" ilustrează două feluri în care poate să fie vag un termen general: (1) în ce priveşte graniţele individuale ale obiectelor lui (cât de jos să coborâm dinspre vârf şi să ne aflăm încă pe munte, sau când să privim o depresiune ca

separând două culmi ale aceluiaşi munte şi când ca separând doi munţi diferiţi), şi (2) în ce priveşte includerea sau excluderea unor obiecte marginale (ce ridicături de teren să se socotească drept munţi, spre deosebire de dealuri sau coline). Într-un grad mai scăzut, "organism" prezintă şi el ambele feluri de vaguitate. Sub primul titlu se pune problema în ce stadiu al digestiei hrana poate să fie socotită deja ca parte a organismului; sau dacă să se dateze începutul vieţii unui organism de la concepţie sau de la tăierea cordonului ombilical sau de la vreun stadiu intermediar; sau dacă să se socotească un mucegai ca organism sau ca o colonie de organisme. Sub al doilea titlu se pune problema dacă virusurile să se socotească sau nu organisme. Şi "oraş" e vag în acelaşi fel. Şi..., şi...; pur şi simplu e de necrezut cât de infestat de vaguitate apare limbajul obişnuit atunci când ne luăm osteneala să-l examinăm cu atenţie sub acest raport.

Ambiguitatea referinţei diferă de vaguitatea ei. Termenii vagi sunt, în ce priveşte obiectele lor marginale, caracterizaţi printr-o aplicabilitate îndoielnică: nu e clar dacă un termen vag este adevărat sau fals despre un anumit obiect. Un termen ambiguu, însă, poate să fie în mod clar adevărat şi în mod clar fals despre unul şi acelaşi obiect. Aşa este, de exemplu, "uşor" spus despre uşorul unei uşi sau al unei porţi masive de stejar, care este, de fapt, greu; şi aşa sunt trataţi de Quine, în genere, termenii numiţi de lingvişti "omonimi".

Un mod special de ambiguitate afectează termenii obţinuţi prin compunere atributivă, în care folosirea atributului poate să fie "realmente atributivă" sau "sincategorematică". În § 4 am întâlnit ideea de sincategorematicitate cu aplicaţie mai ales la particulele gramaticale, care o ilustrează cel mai bine; dar sfera ei este destul de largă pentru a se aplica şi la alte cuvinte, chiar la unele substantive, ca "dragul" sau

"pofida" sau "doara" lui NOICA (1970, p. 37), care a scăpat dicționarului lui Breban. Caracteristica lor, care le face statutul de sincategoreme, este o defectivitate de folosire: ele apar numai în câteva clișee uzuale, ca "de dragul" sau "în pofida" sau "într-o doară", și nu pot fi învățate decât în context, ca și particulele gramaticale. Uneori clișeele sunt mai numeroase, ca în cazul defectivului "seama": "de bună seamă", "mai cu seamă", "a-și da seama", "a da seama" (care e altceva), "pe seama" (cuiva), "de seamă", "de o seamă cu", "știe seama", " o seamă de", "a-și face seama". Dar asta nu împiedică "seama" să fie un substantiv la fel de defectiv ca și cele precedente, întrucât nu pot să fie folosite în toate contextele în care apar substantivele "normale" sau categorematice; de exemplu, nu sunt declinate la toate cazurile. Defectivitatea lor de folosire este asociată nu numai cu o defectivitate de înțeles, ci și cu una de referință, cum arătam deja în § 4: așa cum nu există la-uri și dar-uri, nu există nici draguri, pofide sau doare, și nici – cum să spunem, forțând defectivitatea? – seame. În ce privește termenii compuși, folosirea atributivă ("realmente atributivă") este ilustrată de neambiguul "intelectual grec": obiectul la care se aplică acest termen compus este un intelectual și este un grec. Folosirea sincategorematică este ilustrată la fel de neambiguu de "simplu intelectual": obiectul la care se aplică este un intelectual, dar nu este un simplu; cuvântul "simplu" este folosit aici ca un fel de a vorbi fără pretenții referențiale, cum se vede mai clar din faptul că "simplu intelectual" poate fi parafrazat ca "doar intelectual", și e clar că poți să fii un intelectual dar nu poți să fii un doar. Expresia "pigmeu intelectual" este însă afectată de ambiguitate: "intelectual" poate să fie luat aici ca realmente atributiv, și atunci obiectul la care se referă expresia integrală este atât pigmeu cât și intelectual, sau poate să fie luat ca sincategorematic, și atunci

obiectul la care se referă expresia va fi un neintelectual, şi e perfect posibil să aibă o statură gigantică.

"Uşor" suferea de ambiguitate morfologică, "pigmeu intelectual" de ambiguitate sintactică. Există şi alte ambiguităţi de sintaxă, ca folosirea la plural a subiectului şi a obiectului unor anumite verbe. Uneori forma plurală a unui termen, de exemplu "leii", îndpelineşte funcţia singularului precedat de "fiecare", ca în "Leilor le place carnea" sau "Mie nu-mi plac leii", alteori funcţia singularului cu "un", ca în "Aud lei" spus după auzirea unui singur răget, iar alteori, în fine, funcţia unui termen singular abstract care desemnează o clasă, ca în "Leii sunt numeroşi". Forma plurală mai este uneori ambiguă când apare ca obiect al unui verb folosit dispoziţional, ca în "Figaro mănâncă şoareci": aici ideea este că motanul în chestiune este dispus să mănânce şoareci, nu neapărat că există un şoarece, sau mai mulţi, pe care Figaro îi va fi mâncat.

Altă ambiguitate sintactică este legată de referinţa pronominală, mai ales când antecendentul la care trimite pronumele este un termen nehotărât. Un exemplu simplu este "Orice entitate are o parte mai mică decât ea", care pare chiar agravat dacă adăugăm pleonasticul de întărire "însăşi": "ea" trimite la "entitate" (şi atunci propoziţia poate fi tratată ca o cvasi-banalitate) sau la "parte" (şi atunci propoziţia poate fi tratată ca o ocazie pentru o cvasi-revoluţionare a întregii noastre concepţii despre lume)? Un alt exemplu poate fi extras din *Istoria romană* a lui Mommsen, care ne spune despre Gaius Caesar (vol. III, p. 195): "Ajuns atunci, după reglementarea definitivă a problemelor celtice, în mod regulamentar în fruntea statului, fiindu-i superior omului de stat Pompeius, într-o măsură mult mai mare încă decât generalului, el putea fi sigur de îndepărtarea lui atât din curie cât şi din for"; a cui îndepărtare, a lui Pompeius sau a lui Caesar? În fine, un

exemplu mai amuzant prin complexitatea lui este adaptat de Quine după Peirce: "Un avocat i-a spus unui coleg că el credea un client al lui mai critic faţă de el însuşi decât faţă de oricare dintre rivalii lui". Cine credea: avocatul sau colegul? Şi faţă de cine era critic clientul: faţă de avocat, de colegul avocatului, sau era autocritic? Şi despre ai cui rivali este vorba? Şi despre al cui client?

Exprimările noastre mai sunt uneori grevate şi de ceea ce Quine numeşte ambiguitatea sferei de acţiune. Propoziţia "Nu cunosc orice poem" poate fi înţeleasă în două feluri, în funcţie de sfera termenului singular nehotărât "orice poem"; dacă aceasta este propoziţia subordonată "cunosc orice poem", atunci porpoziţia integrală spune că unele poeme le cunosc, altele le ignor; dar dacă sfera termenului este propoziţia negativă integrală, atunci aceasta spune că ignor toate poemele, adică nu cunosc nici unul. În fine, un gen de ambiguitate subtilă combină sincategorematicitatea adjectivelor cu ambiguitatea sferei adjectivului sincategorematic într-o expresie dată: astfel, termenul general compus "fluture european mare" poate să fie adevărat fie numai despre fluturii europeni care sunt mari ca fluturi, fie despre fluturi care sunt mari ca fluturi europeni (şi care pot fi mai numeroşi decât cei dintâi). Expresia este ambiguă în ce priveşte sfera lui "mare" între "fluture" şi "fluture european". Exact aceeaşi ambiguitate infectează o expresie mai puţin inocentă şi despre care se poate pune întrebarea dacă nu se întâlneşte mai frecvent decât s-ar cuveni: "mare filosof român". Trebuie ea să fie adevărată despre filosofii români care sunt mari ca filosofi, sau despre filosofi care sunt mari ca filosofi români, ceea ce, Doamne iartă-ne, e cu totul altceva?

Să trecem acum la al treilea gen de nestatornicie referenţială a limbajului obişnuit. Există, în propoziţii, poziţii în care un termen singular este folosit pentru a

specifica un obiect, despre care restul propoziţiei să spună ceva: asemenea poziţii sunt zise a fi *pur referenţiale*, iar propoziţiile în care ele apar sunt zise a constitui contexte *referenţial transparente*. Acesta este cazul obişnuit. Dar există şi poziţii în care termenul nu este folosit astfel, şi contextele de acest fel sunt zise a fi *referenţial opace*. De exemplu, poziţia termenului "Tullius" în propoziţia

(1) Tullius era un roman

poate fi zisă a fi pur referenţială, în timp ce poziţia aceluiaşi termen în propoziţia

(2) "Tullius era un roman" este dactilic

nu este pur referenţială. În timp ce propoziţia (1) este despre Tullius, şi deci trebuie ca Tullius să existe pentru ca ea să poată fi adevărată, propoziţia (2) este despre o altă propoziţie, a cărei închidere între ghilimele furnizează propriul ei nume, şi pentru ca (2) să fie adevărată se cere doar să existe propoziţia citată (în fapt propoziţia (1) luată ca vers, cu "iu" din "Tullius" luat ca diftong) – ceea ce este în mod banal asigurat prin însuşi faptul citării ei. Dacă înlocuim pe "Tullius" cu "Cicero", propoziţia (1) rămâne adevărată dar propoziţia (2) devine falsă, în ciuda identităţii individului numit de "Tullius" cu individul numit de "Cicero". În schimb, propoziţia (2) rămâne adevărată dacă în locul lui "Tullius" punem "Platon", în ciuda faptului că Platon nu este identic cu Tullius şi nici nu era roman. Ghilimelele fac toată diferenţa între (1) şi subiectul lui (2), ecranând în acest din urmă caz referinţa lui "Tullius".

Termenii singulari pe care-i constituie numele de propoziţii obţinute prin citarea propoziţiilor numite sunt nişte termeni singulari destul de neobişnuiţi pentru limbajul obişnuit; dar anumite verbe pot să facă referenţial

opaci chiar acei termeni singulari arhibanali care sunt numele proprii, atunci când acestea le servesc drept subiecte în propoziţii. Un exemplu este "Giorgione a fost numit astfel din pricina staturii sale"; punând în locul lui "Giorgione" celălalt nume al personajului, obţinem "Barbarelli a fost numit astfel din pricina staturii sale", o propoziţie tot atât de evident falsă pe cât era originalul de adevărat.

Opacitatea referenţială caracterizează întreaga clasă a construcţiilor numite – de la Russell – *atitudini propoziţionale* şi care împânzesc literalmente limbajul nostru de fiecare zi: construcţii cu verbe de felul "crede că", "se teme că", "doreşte ca", "speră ca" etc. Astfel, să presupunem că deşi

(3) Vasile crede că Cicero l-a denunţat pe Catilina,

Vasile este destul de lipsit de informare istorică pentru a crede că Tullius şi Cicero sunt persoane diferite (pe scurt, Tullius ≠ Cicero). Cu atât mai rău pentru Vasile, desigur; dar dacă el crede că Cicero l-a denunţat pe Catilina dar nu crede că Tullius l-a denunţat pe Catilina, este evident că, în construcţia de credinţă (3), "Cicero" nu este folosit la modul referenţial.

În toate aceste cazuri avem de-a face, s-o repetăm, cu o *instabilitate* a referinţei, nu cu o lipsă de referinţă generalizabilă care ar face lucrurile lesne de tratat: nici contextele de credinţă şi nici contextele citării nu sunt opace în mod regulat. Dacă ţinem seama de caracterul eronat al tăgăduielii lui Vasile că Tullius l-ar fi denunţat pe Catilina, construim pe (3) ca referenţial transparentă în fapt; *în fapt*, independent de ignoranţa lui, atâta timp cât crede că Cicero l-a denunţat pe Catilina, Vasile crede că Tullius l-a denunţat pe Catilina, chiar dacă este incapabil să-l recunoască pe denunţător sub acest nume nefamiliar lui. La fel stau

lucrurile şi cu citarea; spre deosebire de poziţia lui "Tullius" în (2), poziţia aceluiaşi termen în

(4) "Tullius era un roman" este adevărată

este în mod evident referenţială.

Instabilitatea referenţială a limbajului obişnuit nu este cu totul intratabilă. Vaguitatea unor termeni generali absoluţi ca "verde" poate să fie diminuată prin recurgerea, în locul lor, la termeni relativi ca "mai verde decât": vom putea atunci să spunem chiar că sulful este mai verde decât sângele, sau că cerul este mai verde decât violetele. Vaguitatea lui "munte" poate să fie lăsată intactă dacă ceea ce ne interesează la munţi este doar înălţimea lor, şi poate fi rezolvată prin introducerea de convenţii arbitrare dacă ne interesează populaţia munţilor. Ambiguitatea termenilor simpli este uneori soluţionată de context: o remarcă învecinată despre rugină sau orăcăit rezolvă ambiguitatea omonimului "broască". Tot contextul poate să risipească şi ambiguitatea categorematic/sincategorematic a folosirii unor adjective, sau ambiguitatea sintactică a pluralului. Pentru stabilizarea trimiterii pronominale putem să recurgem la variabile: "Un avocat x i-a spus unui coleg y că x (sau y) credea un client z al lui x (sau al lui y) mai critic faţă de z (sau de x, sau de y) decât faţă de oricare dintre rivalii lui z (sau ai lui x, sau ai lui y)". Ambiguităţile de sferă sau de grupare sunt rezolvate cu ajutorul virgulelor şi al parantezelor, sau prin parafrazare cu ajutorul clauzei "astfel încât". Versiunea lui "fluture european mare" cu sfera mai largă este redată ca "(fluture european) mare", iar cealaltă, poate, ca "fluture mare, european"; versiunea "Ignor orice poem" a lui "Nu cunosc orice poem", mai puţin obişnuită, poate fi reformulată cu "astfel încât" ca "Orice poem este astfel încât nu-l cunosc".

Opacitatea referenţială îşi are şi ea remediile ei. În ce priveşte citarea, putem să luăm citatul ca pe un întreg neanalizabil, tratând apariţia termenilor înlăuntrul lui ca deopotrivă cu apariţia silabelor într-un cuvânt, sau ca a lui "mic" în "amic" şi a lui "potecă" în "ipotecă", cam în felul în care suntem înclinaţi să tratăm, în vorbirea obişnuită, partea "Platon era chel" din întregul "Magistrul lui Platon era chel". În ce priveşte contextul atitudinilor propoziţionale, putem conveni să localizăm totdeauna lipsa de transparenţă nu în expresia integrală, "crede că", ci în partea ei "că" (mai exact, în sfera ei de acţiune): lăsăm atunci neschimbată "Vasile crede că Cicero l-a denunţat pe Catilina" atunci când ne mulţumim cu apariţia lui "Cicero" ca nereferenţială, dar parafrazăm în maniera "Vasile crede despre Cicero că l-a denunţat pe Catilina", scoţându-l pe "Cicero" din sfera de acţiune a lui "că", dacă dorim să-l aducem în poziţie referenţială (1960, pp. 125-156; 1966.5, p. 45). Făcând astfel, nu facem altceva decât să exploatăm, conştient şi intensiv, o dispoziţie pe care limbajul obişnuit o prezintă oricum: dispoziţia de a evolua.

§12. Ontogeneza referinţei

Limbajul este conceput în păcat...

Fidel opţiunii sale naturaliste, un empirist pragmatic va căuta originile deficienţelor semnalate ale funcţiei referenţiale a limbajului obişnuit în modul în care învăţăm acest limbaj. În § 5, poarta de intrare în limbajul exotic a lingvistului care întreprindea traducerea radicală era văzută a fi propoziţia de observaţie de un cuvant: mărturie, "Gavagai". La fel trebuie să stea lucrurile şi pentru copil, atâta timp cât limbajul este o artă inculcată social şi propoziţiile de ocazie sunt primele lui elemente capabile să satisfacă exigenţa intersubiectivităţii. Părintele şi copilul văd amândoi o scenă care prezintă culoarea roşie, părintele rosteşte "Roşu" şi copilul, la rândul lui, îl imită cu ceva care aproximează pe "Roşu". Scena şi cuvântul sunt ambele observabile, după cum observabilă este şi orientarea copilului astfel încât să le poată observa simultan. După un număr de repetări, copilul devine capabil să-şi producă din proprie iniţiativă aproximaţia lui a lui "Roşu" în prezenţa roşului: el a dobândit astfel o propoziţie de observaţie alcătuită dintr-un cuvânt. Să speculăm puţin asupra modului în care ar putea să se petreacă lucrurile.

Putem să ne descurcăm cu un număr redus de ingrediente, graţie faptului – adesea trecut cu vederea de criticii behaviorismului – că baza oricărei condiţionări este mecanismul înnăscut. În primul rând avem nevoie de un standard înnăscut al similarităţii: dacă e ca un individ să înveţe cât de cât ceva, în structura învăţării trebuie să fie implicite diferenţe în gradul de similitaritate a diferitelor

scene sau episoade; altminteri n-ar fi posibilă condiţionarea, care e selectivă. Cu toată subiectivitatea lui, simţul înnăscut al similarităţii trebuie să aibă un anumit grad de validitate obiectivă; altminteri n-ar fi avut valoare de supravieţuire şi selecţia naturală nu l-ar fi ratificat. Şi vorbim despre un *standard* al similarităţii în maniera de a sublinia că putem conta pe o considerabilă uniformitate socială în verdictele lui: mai întâi, pentru că simţul similarităţii este ereditar; al doilea, pentru că, dacă se modifică treptat cu experienţa, ne putem aştepta la modificări asemănătoare din partea diferiţilor indivizi din pricina mediului înconjurător pe care-l împărtăşesc, a culturii împărtăşite, a limbajului împărtăşit şi a influenţei reciproce.

În afara standardului înnăscut al similarităţii mai trebuie să presupunem şi un mecanism înnăscut al memoriei. Episoadele lasă urme; dacă similarităţile perceptive sunt reflectate în condiţionarea comportamentului, ele trebuie să lege episoade prezente cu episoade trecute, şi dacă episoadele trecute n-ar lăsa nici o urmă, ele ar fi definitiv pierdute pentru orice comparaţie cu cele prezente. Un episod include, cum spuneam, o scenă întreagă, adică o mulţime de "impacturi asupra suprafeţelor senzoriale"; urma nu păstrează, desigur, toată această informaţie, dar trebuie să păstreze suficient de multă informaţie pentru a face similare episoade diferite. Selecţia acestei informaţii se bazează, probabil, pe *proeminenţă*: în scena de ansamblu, o parte a ei este scoasă în relieg de poziţia ei focală, de luminozitatea ei, de culoarea ţipătoare, de contrastele de contur, de mişcare etc. La rândul ei, urma va tinde să accentueze similaritatea episodului trecut cu cel prezent tocmai prin intensificarea proeminenţei; stimulii separaţi despre care vorbesc psihologii sunt o ficţiune ştiinţifică justificată tocmai de această proeminenţă în episoade, iar cuvintele nu sunt nici ele altceva decât componente

proeminente ale acestor episoade – aşa-numiţii "stimuli verbali". Datorită efectului de revigorare reciprocă între urma unui episod trecut şi episodul prezent, sunetul cuvântului "roşu" are darul de a atrage atenţia copilului asupra unei părţi a scenei pe care altfel el ar fi trecut-o, poate, cu vederea. Într-un episod trecut, el a auzit cuvântul în condiţiile în care culoarea era proeminentă, să zicem din cauza luminozităţii, a stridenţei şi a poziţiei sale focale. Episodul prezent se aseamănă cu cel trecut la început numai în parte, anume în sunetul cuvântului. În continuare, urma episodului trecut întăreşte proeminenţa altor puncte de asemănare, copilul întoarce capul până nimereşte direcţia bună, şi iată roşul.

Aşa a putut copilul să înveţe propoziţia de observaţie "Roşu". Alte propoziţii de ocazie, ca "Mama", "Apă", "Măr" sau – fiindcă veni vorba – "Iepure", pot să fie învăţate la fel. Asta nu înseamnă, desigur, că oricare dintre noi – sau măcar cineva dintre noi – îşi învaţă *toate* propoziţiile de ocazie prin condiţionare directă ca întreguri în acest mod (vezi şi nota din § 5); ci doar că o propoziţie de observaţie este una care *poate fi* învăţată prin condiţionare directă ca întreg, adică holofrastic.

Ceea ce tratează Quine drept propoziţii de un singur cuvânt constituie exemple evidente de ceea ce, în gramatica noastră adultă, numim *termeni*: singulari, ca "Mama", sau generali ca "roşu", "apă", "măr" sau "iepure". Termenii sunt tocmai acele expresii lingvistice despre care se spune că au referinţă: că *desemnează*, atunci când sunt singulari, sau că *denotă* (sau sunt *adevăraţi despre*), atunci când sunt generali. Ei bine, n-am putea spune că primele cuvinte învăţate de copil sunt, de fapt, termeni, şi că, o dată cu ei, copilul a dobândit primele elemente ale ontologiei sale?

În folosirea adultă normală, un termen se caracterizează, gramatical, prin faptul că admite terminaţia plurală şi

articolul, hotărât şi nehotărât. Dar forma "măr" este indecisă în privinţa articolului, iar forma "Mama" poate servi, în limba română, atât ca termen singular cât şi ca termen general; în alte limbi, ca franceza şi engleza, există forme distincte pentru folosirea singulară şi cea generală. Dihotomia semantică între un termen care-şi propune să desemneze – sau să numească – un singur obiect şi un termen care denotă – sau este adevărat despre – fiecare dintre obiectele de un anumit gen nu se suprapune exact cu dihotomia gramaticală între forme singulare şi plurale, pe care o exploatează. La termenii generali de tipul lui "măr" apar caracteristici ale referinţei ce reclamă distincţii care nu sunt implicite în simplele ocazii de stimulare. Pentru a învăţa *propoziţia* "Măr" este suficient să învăţăm cât de mult din ceea ce se întâmplă sub ochii noştri contează ca măr; dar pentru a învăţa *termenul* "măr", acest lucru nu mai e suficient: trebuie să învăţăm cât contează ca *un* măr şi cât ca *altul*. Asemenea termeni îşi divizează referinţa.

Termenii "roşu" şi "apă" au fost pomeniţi mai sus ca generali, întrucât tratarea lor gramaticală curentă este aceea de substantive comune; în realitate ei fac parte dintr-o a treia categorie, mai bine numită a termenilor *de masă*, întrucât au proprietatea de a se referi cumulativ: orice sumă de părţi care sunt apă, este apă. Semantic, aceşti termeni sunt asemănători cu cei singulari prin faptul de a nu-şi diviza referinţa în felul în care o face "măr", de exemplu, dar sunt deosebiţi de termenii singulari prin faptul de a nu-şi propune în mod evident să numească un obiect unic fiecare.

Copilul a învăţat cuvintele "Mama", "roşu" şi "măr", să zicem. Pentru noi, adulţii, primul este un termen singular, al doilea este un termen de masă, iar al treilea este un termen cu referinţă divizată. Putem spune acelaşi lucru şi despre copil? Din simpla asociere corectă a cuvintelor cu situaţiile, asta nu rezultă câtuşi de puţin. Cei trei termeni ar

putea funcţiona ca propoziţii de observaţie adecvate chiar dacă ar fi luaţi cu toţii ca termeni de masă; în fapt, chiar în vorbirea adultă, termenii generali, sunt uneori făcuţi să dubleze ca termeni de masă, ca în "Este şi măr în salata de fructe", unde "măr" nu înseamnă un măr sau altul. Am putea fi tentaţi să presupunem că referinţa divizată a fost luată în stăpânire de către copil în momentul în care el răspunde cu pluralul "mere" la o grămadă de mere; dar nici acesta nu este un indiciu suficient. În acest punct, el ar putea încă să fi învăţat "mere" ca pe un alt termen de masă decât "măr", aplicat numai la atâta măr din lume cât vine în grămezi; sau "mere" ar putea fi subordonat lui "măr" aşa cum este subordonat "apă caldă" lui "apă" sau "roşu aprins" lui "roşu", toţi termeni de masă. Când am putea atunci să spunem despre copil că a ajuns să stăpânească referinţa divizată? Răspunsul lui Quine este: numai atunci când este capabil să se angajeze corect în discursul sofisticat despre "un măr" şi "acelaşi măr" şi "alt măr" şi "aceste mere" ş.a.m.d. Adjectivele demonstrative constituie un ingredient de bază în aparatul nostru referenţial.

Să notăm, în treacăt, că aceste speculaţii quineene privitoare la caracterul relativ tardiv al înţelegerii referinţei divizate se acordă destul de bine cu ceea ce spun psihologii înşişi:

"...spre doi ani şi şase luni... Jacqueline desemnează prin termenul "melcul" melcii pe care-i vedem în fiecare dimineaţă de-a lungul unui anumit drum (e vorba de o specie de "melc fără casă", limax – n.n.). La doi ani şi şapte luni, văzând unul, ea strigă "iată-l"; zece metri mai departe vedem altul, şi ea spune "Iar melcul". Eu răspund: "Dar nu e altul?" Jacqueline se întoarce pe urmele ei, pentru a-l vedea pe primul; "Atunci e acelaşi? – Da. – Un alt melc? – Da. – Altul sau acelaşi? – ...". În mod vizibil, întrebarea n-are sens pentru Jaqueline" (PIAGET, 1972, p. 239).

Termenii singulari compuşi ca "acest măr" sau "acest câine" iau naştere prin adăugarea la termeni generali a unor adjective demonstrative care funcţionează sincategorematic. Adăugarea adjectivelor obişnuite dă un alt mod de compunere atributivă a unor termeni, de această dată generali, ca "măr roşu" sau "câine alb", care pot fi încă învăţaţi prin condiţionare directă, ca termeni de observaţie sau chiar ca propoziţii de observaţie eliptice. Ceea ce distinge termenul de propoziţie este predicaţia: "Mărul este roşu", înţeleasă, în urma dobândirii demonstrativelor, ca "Acest măr este roşu". Predicaţia constituie ea însăşi un element important al aparatului nostru referenţial, oferind o structură în care transpare dihotomia termenilor în singulari şi generali: într-o predicaţie, termenul singular ocupă totdeauna poziţia de subiect gramatical, iar cel general pe aceea de predicat gramatical (de unde şi cvasi-sinonimia, în semantică, a lui "termen general" cu "predicat").

Când locul adjectivelor absolute utilizate în compunerea atributivă este luat de termeni relativi ca "mai roşu decât", "mai mic decât", rezultatul este un termen general: "mai mic decât acest măr" se aplică la toate nucile sau grăunţele de nisip. La rândul lor, termenii relativi pot să fie înlocuiţi de pronume relative, generând termeni din propoziţii: "Aseară am mâncat mărul" dă naştere mai întâi termenului "pe care l-am mâncat aseară", care serveşte, la rândul lui, la construcţia unui mijloc foarte flexibil pentru individualizarea obiectelor, aşa-numita *descripţie singulară*, care poate fi hotărâtă sau nehotărâtă după articolul care o însoţeşte: "măr*ul* pe care l-am mâncat aseară", "*un* măr pe care l-am mâncat aseară". Venirea termenilor singulari nehotărâţi aduce cu sine posibilitatea unor afirmaţii de existenţă "pure", ca să zicem aşa, pentru că un termen singular nehotărât nu selectează, ca numele, un obiect anume: "Aseară am mâncat un măr" este adevărată dacă şi

numai dacă există cel puţin un obiect care satisface condiţiile de a fi măr şi de a fi fost mâncat de mine aseară.

Diferenţa între termenii generali şi cei singulari se manifestă, mai subtil, şi între "rotund" şi "rotunjime", de exemplu: "rotund" este un termen *general concret* care denotă *lucruri* rotunde, în timp ce "rotunjime" este un termen *singular abstract*, care numeşte o *proprietate*. Acest din urmă termen nu poate să fie tratat, cum ar crede cineva, ca un termen de masă, deopotrivă cu "apă" sau "roşu". Putem să tratăm mai curând termenii de masă "apă" sau "roşu" ca pe nişte termeni singulari care numesc fiecare câte un obiect spaţio- temporal dispersat, cam aşa cum sunt dispersate plinurile şi golurile într-un burete: "apă" numeşte atunci partea apoasă a lumii, adică partea alcătuită din toate moleculele de apă trecute, prezente şi viitoare din univers, iar "roşu" numeşte materia roşie analog dispersată în spaţiu şi în timp. Am putea eventual să administrăm un tratament analog lui "rotund", făcându-l să numească acea porţiune dispersată a lumii care este alcătuită din lucruri rotunde; dar "rotunjime" este altceva. Pe deasupra părţii dispersate a lumii care este alcătuită din lucruri rotunde, se presupune că există o proprietate pe care o numeşte "rotunjime"; corelativele acestui termen privitoare la apă şi roşu ar fi ceva de felul lui "apitate" (sau, mai bine, "apozitate"), respectiv "roşitate" (sau, mai bine, "roşime" sau "roşeaţă"). În acest mod facil, orice termen general, oricât de concret, poate să dea naştere unui singular abstract corespunzător: aşa cum "cast" dă banal "castitate", "casă" ar putea să dea "casitate" (însemnând "proprietatea de a fi casă") ş.a.m.d.

Procedura sufixelor, folosită mai sus pentru a marca gramatical termenii singulari abstracţi pentru proprietăţi, este mai curând o generalizare a unui anumit idiom filosofic decât a limbajului obişnuit: omul de pe stradă

vorbeşte uneori – ce e drept, destul de rar – despre castitate, dar niciodată despre casitate. Ceea ce caracterizează limbajul obişnuit este, mai curând, exploatarea abuzivă a analogiei gramaticale: referirea la entităţi abstracte se strecoară pur şi simplu prin permiterea accesului unor termeni, în aparenţă generali, la poziţia de subiect în propoziţie, rezervată termenilor singulari, ca în "Castitatea este o virtute" analog cu "Fido este un câine". Gramatica este astfel simplificată în timp ce ontologia este complicată; şi proprietăţile nu sunt singurele entităţi abstracte introduse în acest fel indetectabil prin analogie gramaticală: clasele sunt altele. De dragul argumentului, putem să parafrazăm "Castitatea este o virtute" şi "Castitatea este rară" într-o manieră paralelă, prin "Persoanele caste sunt virtuoase" şi "Persoanele caste sunt rare"; dar paralela este înşelătoare. Prima parafrază ne spune că orice persoană care este castă este o persoană care este virtuoasă, în timp ce a doua *nu* ne spune că orice persoană castă este o persoană care este rară; ea are aceeaşi densitate ca oricare altă persoană, oricât de vicioasă. A doua parafrază ne spune ceva mai curând despre *clasa* persoanelor caste, şi anume ce mică este ea în comparaţie cu aceea a persoanelor. Şi mai spune ceva, indirect, despre originile probabile ale deficienţelor referenţiale ale limbajului obişnuit.

Termenii abstracţi şi-ar putea datora apariţia, în parte, pur şi simplu utilităţii trimiterii abreviate. Aşa cum spunem "Am văzut un om cu un câine şi *ei* mergeau în pas domol" pentru a evita anafora, spunem, după o remarcă foarte lungă şi complicată a lui Mommsen despre Caesar că "*acelaşi lucru* îl caracterizează şi pe Napoleon"; sau, despre două plante care au spini grupaţi în mănunchiuri de câte cinci spunem că au această *proprietate* în comun. În fiecare caz se economiseşte o repetare mai mult sau mai puţin laborioasă; dar, în ciuda

faptului că trimiterea este la cuvinte, avem o tendinţă încăpăţânată de a reifica, spunând că plantele, sau Caesar şi Napoleon, au *ceva* în comun. Originea acestor obiecte abstracte se vădeşte astfel una promiscuă, rezidând într-o confuzie a semnului cu obiectul, care-şi are un precedent arhaic în condiţionarea cea mai timpurie a gângurelii copilului: stimulii întăriţi sunt în mod inevitabil doi, scena şi cuvântul auzit de copil de pe propriile lui buze. "Confuzia semnului şi a obiectului este păcat originar, contemporan cu cuvântul" (1961., p. 15). Quine s-ar fi amuzat, poate, văzând că păcatul este durabil şi uneori inevitabil, dacă ar fi reflectat în mod special asupra cuvântului "cuvânt": luat ca termen general (ca în prima lui apariţie aici), el este, într-un mod care nu poate să fie disociat, propriul lui semn şi propriul lui obiect în acelaşi timp.

Recapitulând, ontogeneza referinţei pare să fie un proces treptat, care parcurge mai multe faze, nu neapărat discrete în timp. În prima fază a învăţării limbajului nu avem de-a face cu referire propriu-zisă, pentru că n-avem de-a face cu termeni propriu-zişi, singulari sau generali. Numai la o reflecţie ulterioară, propoziţiile de ocazie eliptice, caracteristice acestei faze, pot fi privite ca nume ale unor obiecte spaţio-temporale observate, de genul "Mama". Termenii de masă, cu statutul lor ambiguu între general şi singular, par să fie nişte relicve ale acestei perioade.

O idee de obiect adecvată apare abia într-o a doua fază, în care apare referinţa divizată a termenilor generali: fiecare asemenea termen apare ca fiind adevărat despre fiecare dintr-o mulţime de obiecte spaţio-temporale observate.

Cu faza a treia, a termenilor singulari compuşi demonstrativ, apare posibilitatea "defectului de referinţă", ca să spunem astfel: ca în cazul lui "acest măr" spus despre o jumătate de măr cu tăietura în partea opusă privitorului, sau despre o tomată văzută în semiobscuritate. Atunci când

reuşesc să numească, aceşti termeni se referă încă la vechile obiecte spaţio-temporale observate ale fazei precedente.

A patra fază, caracterizată prin apariţia termenilor compuşi atributiv, dă prilejul unor noi eşecuri posibile ale referinţei, de această dată nu prin identificare greşită, ci prin compunere arbitrară: de exemplu "măr albastru" sau "minge pătrată". Când există lucuri despre care termeni formaţi în acest fel sunt adevăraţi, acestea sunt doar unele dintre lucrurile observabile despre care sunt adevăraţi termenii componenţi.

Faza a cincea, a termenilor compuşi prin adăugarea de termeni relativi, aduce cu sine accesul la un gen nou de obiecte. Aplicând termenul relativ "mai mic decât" la termenul singular "acest grăunte de nisip", obţinem termenul general "mai mic decât acest grăunte de nisip", care poate fi predicat despre oamenii prea mici pentru a putea fi văzuţi din poveştile cu spiriduşi. În timp ce inexistenţa merelor albastre observabile echivalează cu inexistenţa merelor albastre, inexistenţa obiectelor mai mici decât acel grăunte de nisip observabile nu echivalează cu inexistenţa obiectelor mai mici decât acel grăunte de nisip. Trăsătura remarcabilă a acestei faze este deci că ne face capabili să vorbim în termeni ale căror referinţe să fie admise ca inobservabile în principiu, fără ca ele să fie repudiate ca inexistente.

În fine, faza a şasea, a termenilor abstracţi, aduce cu sine referirea la un gen de obiecte şi mai drastic nou – proprietăţi, clase. În timp ce între obiectele fazelor a patra şi a cincea există doar o diferenţă de grad, între obiectele fazelor a cincea şi a şasea există una de natură: nu numai că obiectele abstracte nu sunt observabile, dar existenţa lor nici măcar nu este presupusă a fi una în spaţiu şi în timp (1960, pp. 80-124; 1969, pp. 11-16; 1973, pp. 1-4, 15-27, 37-49, 52-62, 84-97).

§13. Regimentarea limbajului

Logica vânează adevărul în arborele gramaticii.

Reflecţiile retrospective asupra ontogenezei referinţei arată cum ar putea individul culturii noastre să alunece, prin stadii line, în ontologia abstractă a comunităţii lui lingvistice, începând, de exemplu, cu proprietăţile. Odată începută, admiterea de obiecte abstracte nu mai are nici un sfârşit; pentru că există – sau pare să pretindă la existenţă – întregul cortegiu al ideilor, al numerelor, al unităţilor de măsură, al posibililor ş.a.m.d. Dar poate fi într-adevăr imputată limbajului obişnuit al simţului comun toată această ontologie abstractă?

Astfel formulată, întrebarea trădează o presupoziţie – după Quine – greşită: anume, că în limbajul obişnuit ar fi cumva implicită o ontologie delimitată pe care nu ne-ar rămâne decât s-o dezvăluim, făcând explicit ceea ce e implicit şi precis ceea ce e vag. În fapt – spune el – limbajul obişnuit este, sub raport ontologic sau referenţial, cât se poate de şleampăt şi de dezordonat. Corpurile, da, sunt în mod evident asumate; dar dincolo de ele avem de-a face doar cu nişte analogii gramaticale descrescânde, care se estompează treptat. Diferite expresii ajung să fie folosite în moduri care, gramatical, sunt mai mult sau mai puţin paralele cu folosirea termenilor pentru corpuri, şi avem sentimentul că obiecte corespunzătoare sunt mai mult sau mai puţin "puse" sau asumate *pari passu*; aşa se ajunge de la "Fido este un câine" la "Roşul este o culoare" şi de la "Câinii au coadă" la "Bilele au rotunjime". Nu se vede nici

o posibilitate de a marca o limită ontologică a paralelismului descrescând.

În fapt, ideea unei granițe între ființă și non-ființă este o idee care distinge știința și filosofia de cunoaștere comună sau de bun simț. Oamenii de știință și filosofii caută un sistem al lumii cuprinzător, și așa se face că limbajul lor este orientat spre funcția referențială mai direct și mai complet decât limbajul obișnuit, orintat la rândul lui mai mult spre îndeplinirea funcției comunicării convenabile, lesnicioase și economicoase. Astfel, preocuparea ontologică nu poate fi o simplă corecție a culturii profane; ea este pur și simplu străină culturii profane și proprie celei științifice și filosofice.

Străină culturii profane, dar putând să fie altoită pe ea. Putem să trasăm granițe oricând dorim, dar cu conștiința faptului că pentru asta e nevoie de născocire și de impunere. Putem să restructurăm gramatica limbajului obișnuit prin abandonarea unor distincții în aparență importante și prin născocirea sau accentuarea și impunerea altora, aparent superficiale. Putem să selectăm din limbajul obișnuit expresii caracterizate prin polisemie, care par a îndeplini funcții descrescând analoge, și putem să le rezervăm în mod exclusiv câte o funcție precizată fiecăreia. Pe scurt, putem disciplina – sau regimenta, cum spune Quine – limbajul obișnuit prin uniformizare și standardizare, înlăturându-i dezordinile și nebulozitățile printr-o gramatică nouă, care se suprapune celei clasice în timp ce-i exploatează resursele. Reformat profund în acest fel, limbajul devine apt să servească scopurile științei și, odată cu ele, pe acelea ale filosofiei de inspirație științifică, inclusiv pe acelea ale clarificării ontologice.

În § 11 am trecut în revistă câteva mostre de limbaj obișnuit care erau, într-un fel sau altul, deficiente sub raportul referinței. Și am văzut, în finalul acelui §, că unele dintre ele erau – cel puțin parțial – remediabile prin anumite

abateri oportuniste de la limbajul obisnuit, cum procedăm adesea pentru a depăşi un blocaj ocazional în comunicare. Când nevoia care le-a determinat persistă, abaterile pot să se socializeze durabil şi să devină, cu timpul, limbaj obişnuit ele-însele. Exploatată sistematic în anumite scopuri şi generalizată la întregul limbaj, această procedură se soldează în cele din urmă cu ceea ce am numit o regimentare a lui. Ea poate să vină în trepte, după cum urmează.

Un limbaj natural este compus, în linii mari, din două părţi, un vocabular şi o gramatică: vocabularul cuprinde "materialul de construcţie" al discursului, iar gramatica – regulile de construcţie sau operaţiile prin care se "asamblează" elementele de vocabular. Ca un ajutor la specificarea construcţiilor, vocabularul este împărţit în categorii gramaticale: o expresie, aparţinând unei categorii anume, se poate combina într-un mod anume cu o altă expresie aparţinând unei alte categorii anume, iar rezultatul va face parte el-însuşi dintr-o categorie anume. De exemplu, adăugând o expresie din categoria verbelor – "merge", să zicem – la o expresie din categoria substantivelor – "Socrate", să zicem – obţinem o expresie din categoria propoziţiilor – "Socrate merge". În genere, o categorie se deosebeşte de altele prin intersubstituibilitatea *salva congruitate* a membrilor ei: aşa, dacă înlocuim într-o propoziţie substantivul cu un alt substantiv – "Socrate" cu "Platon", să zicem – sau verbul cu alt verb – "merge" cu "cântă", să zicem – obtinem tot o propoziţie – "Platon merge", "Socrate cântă", – ceea ce nu este cazul dacă înlocuim substantivul cu un verb – "Cântă merge" – sau vice-versa – "Socrate Platon".

Categoriile limbajului obişnuit sunt foarte numeroase, şi graniţele dintre ele nu sunt totdeauna trasate după linii esentiale pentru scopul nostru – limpezirea angajărilor ontologice ale unei teorii sau ale unui discurs. Păstrând

ideea intersubstituibilității *salva congruitate*, regimentarea limbajului va reduce numărul categoriilor la trei: termeni singulari, termeni generali (împreună aceste două categorii alcătuiesc *lexiconul* limbajului) și particule (cu statut sincategorematic). Construcțiile gramaticale sunt reduse, la rândul lor, la două mari genuri: construcții de propoziții simple (sau *atomice*) din termeni, și construcții de propoziții compuse (sau *moleculare*) din propoziții simple (atomice). Particulele servesc tocmai – și exclusiv – la specificarea construcțiilor.

Există o singură construcție de propoziții simple sau atomice, *predicația*, care constă în reunirea unui termen general, în postură de predicat gramatical, cu un termen singular, în postură de subiect gramatical, prin intermediul particulei "este": exemplu, "Socrate este om". Când termenul general care constituie predicatul este un verb, particula predicatiei este subînțeleasă, ca în exemplele noastre de mai sus: "Socrate merge", "Socrate cântă" (care pot fi dezvoltate artificial în "Socrate este mergând" și "Socrate este cântând", după modelul natural al prezentului continuu din limba engleză). Asta exploatează faptul că, în gramatica obișnuită, "este" funcționează deja în cele mai multe cazuri cau un verb auxiliar.

Construcțiile de propoziții moleculare din propoziții atomice sunt mai numeroase și, firește, mai complicate în aparență. Pentru a ușura perceperea structurii lor, o putem reprezenta prin scheme simbolice, punând literele schematice *"p"*, *"q"*, *"r"* ș.a.m.d. în locul unor propoziții atomice oarecare, și niște simboluri arbitrare în locul particulelor care semnalează construcțiile, după cum urmează.

O primă construcție este *negația*, semnalată de particula "nu" sau de forma ei latină "non" și simbolizată printr-o linie șerpuită "~". Aceasta rezultă într-o moleculă bizară, formată dintr-un singur atom: dacă propoziția

atomică este "Socrate merge" (simbolizată, să zicem, prin "*p*"), negaţia ei este "Socrate nu merge" sau "non (Socrate merge)" însemnând "Nu e cazul că Socrate merge" (Simbolizată prin "~ *p*"). O altă construcţie este *conjuncţia*, semnalată de particula "şi" (simbolizată printr-un punct "."), care cuprinde doi sau mai mulţi atomi: dacă atomii sunt "Socrate merge" ("*p*") şi "Socrate cântă" ("*q*"), conjuncţia lor este "Socrate merge şi Socrate cântă" sau, evitând anafora, "Socrate merge şi cântă" (simbolic "*p* . *q*"). O a treia construcţie este *disjuncţia*, semnalată prin particula "sau" (simbolizată "∨"): "Socrate merge sau Socrate cântă", pe scurt "Socrate merge sau cântă" (simbolic "*p* ∨ q"). O a patra construcţie este *condiţionala* (sau "implicaţia materială"), semnalată de particula complexă "dacă... atunci..." (simbolizată printr-o potcoavă culcată "⊃"): "Dacă Socrate merge atunci Socrate cântă", sau, mai scurt, "Dacă Socrate merge atunci el cântă" sau, şi mai scurt "Socrate cântă dacă merge" (simbolic "*p* ⊃ *q*"). În această moleculă, primul atom, care urmează după "dacă", se numeşte *antecedent*, iar al doilea, care urmează după "atunci", se numeşte *consecvent*. În fine, o a cincea construcţie este *bicondiţionala* (sau "echivalenţa materială"), semnalată de particula complexă "dacă şi numai dacă... atunci... (simbolic "≡"): "Dacă şi numai dacă Socrate merge atunci Socrate cântă" sau, mai scurt, "Socrate cântă dacă şi numai dacă merge" ori, cu o cacofonie, "Socrate merge dacă şi numai dacă cântă" (simbolic "*p* ≡ *q*"). După cum se vede, atât operaţia propriu-zisă, cât şi rezultatul ei, poartă acelaşi nume. Operaţiile pot să fie reiterate pe produsele lor astfel încât moleculele rezultante pot să fie nişte "macromolecule", în sensul că pot să aibă molecule mai mici drept constituenţi imediaţi; dat toate moleculele, oricât de mari, sunt

constituite în ultimă instanţă din – şi deci sunt analizabile în – predicaţii atomice.

Toate aceste construcţii complexe sunt numite *funcţii de adevăr*, pentru că valoarea de adevăr a moleculelor depinde integral şi exclusiv de valoarea de adevăr a atomilor componenţi, după un mănunchi de reguli clare şi fixe, adică după o logică. Întrucât se raportează la limbaj ca *obiect* al activităţii lor, lingviştii sunt, într-un sens şi la prima vedere, privilegiaţi; ei pot, ca gramaticieni, să-şi limiteze interesul numai la transformări *salva congruitate*. Ceilalţi oameni de ştiinţă însă, întru cât se raportează la limbaj ca *instrument* al activităţii lor, sunt ţinuţi sa se intereseze şi de condiţiile de adevăr ale propoziţiilor lor, pe care le explorează în lumina modului în care sunt gramatical construite; de aceea au nevoie de o "gramatică" suplimentară, aptă să le furnizeze transformări *salva veritate*. (Lucrul este valabil chiar şi pentru gramaticieni întrucât folosesc ca instrument limbajul pe care-l studiază ca obiect: propoziţia a cărei structură gramaticală e descrisă poate să fie la fel de bine adevărată ca şi falsă; dar propoziţia care descrie această structură trebuie să fie adevărată. De aici cauţiunea de mai sus "într-un sens şi la prima vedere".)

Astfel, o negaţie este adevărată dacă atomul negat e fals, şi e falsă dacă atomul negat e adevărat: dacă Socrate merge, atunci "Socrate merge" e adevărată şi "Socrate nu merge" e falsă, iar dacă Socrate stă, atunci "Socrate merge" e falsă şi "Socrate nu merge" e adevărată. Regula de adevăr a negaţiei este cât se poate de simplă: negaţia permută valorile de adevăr. O conjuncţie, ca "Socrate merge şi cântă", este adevărată numai dacă toate componenetele ei sunt adevărate, adică dacă Socrate merge cântând; altminteri, adică dacă Socrate merge tăcând, sau cântă stând, sau stă tăcând, este falsă. O disjuncţie este "imaginea în oglindă" a unei conjuncţii: "Socrate merge sau cântă" este falsă numai

dacă toţi atomii componenţi sunt falşi, adică dacă Socrate stă şi tace; altminteri este adevărată, fie că Socrate merge deşi nu cântă, fie că Socrate cântă deşi nu merge, fie că face si una şi alta, adică merge şi cântă. O condiţională, că "Dacă Socrate merge atunci cântă", este adevărată dacă consecventul e adevărat indiferent de valoarea antecedentului, adică dacă Socrate cântă, fie c-o face mergând, fie c-o face stând; sau dacă antecedentul şi consecventul au aceeaşi valoare de adevăr, indiferent care, adică dacă Socrate fie că merge cântând, fie că stă tăcând; sau dacă antecedentul e fals, indiferent de valoarea consecventului, întrucât dacă acesta din urmă e adevărat întregul e adevărat în conformitate cu prima regulă de mai sus, iar dacă el e fals întregul e adevărat în conformitate cu a doua regulă de mai sus. Pe scurt, o condiţională e falsă numai dacă antecedentul e adevărat şi consecventul fals; în toate celelalte cazuri posibile e adevărată (Varianta cu ambele componente false pare contraintuitivă; dar, dacă un contraexemplu l-ar putea constitui numai un caz cu antecedentul adevărat şi consecventul fals, iar antecedentul este fals *ex hypothesi*, întregul este adevărat "în alb", din lipsă de contraexemple.) În fine, o bicondiţională, ca "Dacă şi numai dacă Socrate merge atunci Socrate cântă", este adevărată dacă ambele componente au aceeaşi valoare de adevăr, indiferent care, adică dacă Socrate merge cântând sau stă tăcând, şi falsă dacă au valori diferite, adică dacă Socrate merge dar tace sau cântă dar stă.

Gramatica noastră logică se reduce astfel la trei categorii simple şi şase construcţii. În fapt, numărul construcţiilor este excesiv: putem să reducem funcţiile de adevăr numai la două, de exemplu negaţia şi conjuncţia, pentru că celelalte trei pot fi parafrazate în termenii acestora. Valoarea de adevăr a disjuncţiei "*p* sau *q*" este aceeaşi cu valoarea de adevăr a compusului "non (non *p* şi non *q*)" pentru orice distribuţie

posibilă a valorilor de adevăr pe componentele lor "*p*" şi "*q*"; altfel spus, "Socrate merge sau cântă" poate fi parafrazată ca "Nu e cazul că Socrate nici nu merge nici nu cântă", *salva veritate*: ambele sunt false numai dacă Socrate stă şi tace şi adevărate în toate celelalte posibilităţi, atât după regula de adevăr a disjuncţiei cât şi după regulile de adevăr ale negaţiei şi conjuncţiei, combinate. O condiţională "dacă *p* atunci *q*" poate fi parafrazată ca "non (*p* şi non *q*)". În fine, o bicondiţională "dacă şi numai dacă *p* atunci *q*" este reductibilă la conjuncţia condiţionalelor lui "*p*" şi "*q*" cu poziţiile antecedent-consecvent inversate, adică la "dacă *p* atunci *q* şi dacă *q* atunci *p*", fiecare componentă fiind la rândul ei reductibilă după modelul de mai sus. (Lăsăm cititorului, dacă vrea să se amuze, plăcerea de a efectua reducţiile pe exemplul peripeţiilor nefilosofice ale lui Socrate.) Desigur că este convenabil, din pricina brevităţii şi a naturaleţei lor, să păstrăm construcţiile eliminabile ca pe nişte prescurtări ale parafrazelor lor în termenii construcţiilor conservate; ceea ce e important este că ele sunt arătate a fi teoretic dispensabile. Rămânem, deci, în final, cu trei categorii simple şi trei construcţii, şi o asmenea gramatică este într- adevăr simplă; sau, cum suntem tentaţi să zicem şi noi, mai liric, simplă întru adevăr.

Când am procedat la regimentarea limbajului, scopul nostru era, s-o reamintim, stabilizarea funcţiei lui referenţiale oscilante, astfel încât să putem spune clar care sunt angajările ontologice ale unei teorii sau ale unui discurs; simplificarea gramaticii constituie doar un mijloc în vederea atingerii acestui scop. Acum părem a fi în poziţia de a face acest lucru, şi iată cum.

Adevărul propoziţiilor moleculare este unul derivat; derivat exclusiv din adevărul propoziţiilor atomice, adică al predicaţiilor. Cum stabilim însă adevărul primitiv al acestora? Sintactic, o predicaţie este o propoziţie de formă

standard, alcătuită dintr-un termen singular în poziţie de subiect şi un termen general în poziţie de predicat. Putem schematiza această formă standard – cum am făcut cu funcţiile de adevăr – prin "*Fa*" unde "*a*" stă pentru subiect (şi deci semnalează o poziţie care poate fi ocupată de un termen singular) iar "*F*" stă pentru predicat (şi deci semnalează o poziţie care poate fi ocupată de un termen general); "*Fa*" simbolizează deci forma de propoziţie "*a este F*". Semantic, diferenţa dintre un termen singular şi unul general era aceea că un termen singular desemnează sau numeşte – sau, în orice caz, îşi propune să desemneze sau să numească – un singur obiect din universul de discurs, în timp ce un termen general denotă sau este adevărat despre – sau, în orice caz, îşi propune să denote sau să fie adevărat despre – o mulţime de obiecte, luate unul câte unul. O predicaţie va fi aşadar adevărată sau falsă după cum termenul general care-i constituie predicatul este sau nu adevărat despre obiectul desemnat de termenul singular care-i constituie subiectul. Într-o predicaţie adevărată găsim deci o dublă referire la un singur obiect: o desemnare a obiectului prin subiect şi o denotare a lui prin predicat. Angajarea ontologică pare să fie astfel localizată la nivelul termenilor singulari, cărora le revine funcţia selectării obiectelor din universul de discurs.

Putem să ne încredem în această aparenţă? După cum ne reamintim, în limbajul neregimentat termenii singulari nu erau folosiţi totdeauna pentru a numi: aşa se întâmpla, de exemplu, în contextele citării şi ale atitudinilor propoziţionale, în care ei erau zişi a nu ocupa poziţii pur referenţiale (§ 11). Este adevărat că, prin reducerea modurilor admisibile de includere a propoziţiilor în propoziţii la funcţiile de adevăr, acele contexte defectuoase au fost eliminate din limbajul nostru regimentat; dar sunt ele singurele în care un nume prezumtiv poate să apară fără

să numească? Fie un nume ca "Pegas" care, deşi îşi propune, nu reuşeşte să numească nici un obiect; ce valoare de adevăr vom atribui propoziţiei "Pegas zboară", care, după gramatica noastră logică, este o predicaţie în toată regula? O primă sugestie ar fi să tratăm toate propoziţiile în care apar termeni singulari care nu numesc drept false; dar această convenţie este inacceptabilă pentru că duce la situaţii inadmisibile. Dacă tratăm pe "Pegas zboară" ca falsă pe motiv că subiectul ei nu numeşte nimic, tot aşa ar trebui să tratăm, pe acelaşi motiv, şi propoziţia "Pegas nu zboară"; dar aceasta este o funcţie de adevăr de "Pegas zboară", şi anume negaţia ei; şi regulile noàstre de adevăr ne spun că negaţia unei propoziţii false trebuie să fie adevărată, contrar convenţiei propuse. O altă sugestie ar fi să adoptăm poziţia vorbitorului limbajului obişnuit, care este înclinat mai curând să lase indecisă valoarea de adevăr a unor propoziţii care au ca subiect termeni singulari ce nu desemnează nimic; dar gramatica noastră logică nu admite asemenea goluri de adevăr: orice propoziţie corectă din punctul de vedere al acestei gramatici trebuie să fie sau adevărată, sau falsă. Se pare că, pentru rezolvarea problemei termenilor singulari care nu se referă, este necesar să adâncim analiza noastră gramaticală dincolo de punctul în care am ajuns.

Pentru a începe cu termenii generali, trataţi până acum ca o categorie uniformă, să precizăm că aceştia pot să fie clasificaţi pe mai departe în subcategorii: termeni monadici, diadici, triadici ş.a.m.d., după cum reclamă unul, două, trei ş.a.m.d. subiecte pentru a forma o propoziţie completă. Exemplele noastre de până acum foloseau, din raţiuni de simplitate didactică, numai predicate monadice ca "om", "merge" sau "cântă". Dar "întâlneşte" este un predicat diadic: "Socrate întâlneşte" nu constituie o propoziţie completă, spre deosebire de "Socrate întâlneşte pe Platon".

Verbul familiar "dă" constituie un predicat triadic, reclamând trei termeni singulari pentru a face o propoziție completă, ca în "Socrate dă o lecție lui Platon". Corespunzător se complică și reprezentările schematice ale predicațiilor: "*Fab*", când "*F*" stă pentru un termen general diadic, "*Fabc*" când "*F*" stă pentru unul triadic ş.a.m..d. Să subliniem încă o dată că o propoziție care are un singur predicat contează ca o propoziție simplă sau o predicație, oricât de înalt ar fi ordinul predicatului și oricât de multe subiecte ar cere el în mod corespunzător. Aşa cum o predicație de forma "*Fa*" este adevărată dacă termenul general care stă pentru "*F*" este adevărat despre obiectul singular numit de "*a*", o predicație de forma "*Fab*" este adevărată dacă termenul general care stă pentru "*F*" este adevărat despre perechea de obiecte numite de termenii singulari pentru care stau "*a*" şi "*b*", *în această ordine*; o predicație de forma "*Fabc*" este adevărată dacă termenul general pentru care stă "*F*" este adevărat despre tripletul ordonat de obiecte denumite de termenii pentru care stau "*a*", "*b*" şi "*c*"; ş.a.m.d. Rămâne indiferent, ca și până acum, dacă un predicat monadic este un substantiv, ca "om", sau un verb intranzitiv, ca "merge", dacă un predicat diadic este un substantiv, ca "magistru", sau un verb tranzitiv, ca "întâlneşte" ş.a.m.d. Singurul lucru important este ca predicatul să fie "bivalent" (VAN HEIJENOORT, 1986), adică sau adevărat despre, sau fals despre orice obiect din univers; mai exact, să fie adevărat sau fals despre orice obiect individual din univers dacă este un predicat monadic, să fie adevărat sau fals despre orice pereche ordonată de obiecte individuale din univers dacă este un predicat diadic, să fie adevărat sau fals despre fiecare triplat ordonat de obiecte individuale din univers dacă este un predicat triadic ş.a.m.d. Această cerință preîntâmpină apariția golurilor de adevăr din pricina predicatelor,

asigurând că orice propoziţie construită în jurul lor va fi, în mod univoc, adevărată sau falsă. Vedem acum, retrospectiv, că vaguitatea şi ambiguitatea unor predicate din limbajul obişnuit, puse în evidenţă în § 11, sunt ambele defectivităţi de bivalenţă: un predicat vag este unul despre care nu putem spune nici că este în mod clar adevărat despre, nici în mod clar fals despre, unele obiecte din univers; iar un predicat ambiguu este un predicat despre care putem spune, cu destulă claritate, că este şi adevărat despre, şi fals despre, unele dintre obiectele din univers.

La rândul lor, termenii singulari pot fi, mai întâi, simpli sau compuşi, după cum sunt constituiţi din unul sau mai multe cuvinte. Prototipul termenilor singulari simpli îl constituie, în limbajul obişnuit, aşa-numitele nume proprii, astfel încât putem conveni să-i tratăm pe toţi ca *nume*: aşa sunt "Socrate", "Platon" etc. Acolo unde numele însuşi este compus, ca în cazul lui "Tullius Cicero", putem să-l tratăm ca pe mai multe nume – în exemplul nostru două – ale aceluiaşi obiect (ca în § 11). Termenii singulari compuşi sunt foarte diverşi. Avem, în primul rând, aşa-numitele discripţii singulare, ca "magistrul lui Platon", "soţul Xantipei", "filosoful condamnat să bea cucută", tot atâtea desemnări ale aceluiaşi obiect cu cel numit de "Socrate". Descripţiile sunt formate dintr-un termen general – "magistru al lui Platon", "soţ al Xantipei", "filosof condamnat să bea cucută" – la care se adaugă o clauză de unicitate sub forma articolului hotărât. Avem apoi termenii singulari compuşi cu ajutorul unor adjective demonstrative adăugate la un termen general, simplu sau compus: "acest om", "acest magistru al lui Platon". Mai avem şi termenii singulari compuşi cu ajutorul pronumelor relative – cum este "care a fost condamnat să bea cucută" – care sunt asimilabili, ca şi cei formaţi cu adjective demonstrative,

descripţiilor. Geniul special al clauzei relative[1] este, cum am mai arătat, de a putea converti în termen orice propoziţie, oricât de lungă: astfel, tot ce spune despre Fido propoziţia "L-am cumpărat de la un om care l-a găsit" poate fi "condensat" în termenul singular compus "pe care l-am cumpărat de la un om care l-a găsit". Clauza relativă constituie un mijloc foarte flexibil de a formula condiţii pe care să le îndeplinească obiectele, servind astfel la specificarea lor; dar acelaşi lucru se poate realiza cu ajutorul unei alte clauze: "astfel încât l-am cumpărat de la un om astfel încât el l-a găsit". Rezultatul sună mai artificial decât clauza relativă, dar este încă şi mai flexibil decât aceasta, întrucât separă două responsabilităţi unite ale lui "care": aceea de a sta în poziţie de termen singular înlăuntrul expresiei, transferată acum pronumelui personal "el", şi aceea de a semnala începutul expresiei, preluată de "astfel încât".

Există mai apoi termeni singulari constituiţi dintr-un singur cuvânt şi care, din acest motiv, ar trebui să fie trataţi ca simpli, deopotrivă cu numele, dar care nu sunt nume. Aşa, în loc de "acest om", cu "acest" ca adjectiv, putem folosi numai "acesta" ca pronume, însoţit de gestul ostensiunii sau de alte detalii ajutătoare pentru identificare, spicuite din circumstanţele rostirii sau din contextul ei. La fel de bine

---

1 Ceea ce numim aici clauze sunt expresii – de regulă jucând rolul de termeni singulari – formate prin adăugarea unor "prefixe" la propoziţii. În afara clauzei relative, construită prin prefixarea lui "care", ne vom mai întâlni cu următoarele:

– clauza "astfel încât" formată, cum o arată numele ei, cu ajutorul unui prefix el însuşi compus: exemple, "astfel încât l-am cumpărat", "astfel încât l-a găsit";

– clauza de conţinut, formată cu prefixul "că": exemple, "că l-a găsit", "că l-am cumpărat";

– clauza infinitivă, formată prin prefixarea unui verb la infinitiv: "a fi om", "a avea spini în manunchiuri de câte cinci".

putem folosi doar termenul general din expresia demonstrativă inițială, înlocuind adjectivul demonstrativ cu articolul hotărât: așa, "omul" în loc de "acest om". Întrucât în ambele cazuri sunt subînțeleși auxiliari destinați să selecteze obiectul referinței, este preferabil să le tratăm ca pe niște descripții abreviate. Același tratament pot să primească, din același motive, pronume personale ca "el", "ea", "pronume ale leneviei noastre" (1987, p. 237), folosite pentru trimiterea abreviată. În sens gramatical tradițional, ele stau cumva pentru antecedentele la care trimit, astfel încât pot fi asimilate categoriilor respective ale acestora.

Și asta încă nu e totul. Alături de varietățile de termeni singulari pomenite există încă altele, formate prin adăugarea la un termen general fie a unui articol nehotărât, ca în "un om", fie a unui pronume nehotărât, ca în "orice om", fie a unuia negativ, ca în "nici un om". Aceștia constituie categoria termenilor singulari nehotărâți, prin opoziție la categoria termenilor singulari hotărâți, care cuprinde în fapt toate varietățile de mai-nainte. Termenii singulari nehotărâți alcătuiesc un gen bizar: sunt capabili să apară în propoziții în poziție de subiect, care este poziția standard pentru termenii singulari, dar sunt incapabili să desemneze. Nu există nici un lucru, nici un obiect, nici o clasă și nici nimic altceva, care să fie numit de "un om" sau de "orice om" (așa cum este intuitiv evident că se întâmplă cu "nici un om"), nici măcar temporar, pentru spațiul unei propoziții ca "Un om cântă" sau "Orice om este muritor" (cum este evident chiar pentru intuiție că se întâmplă în cazul lui "Nici un om nu e nemuritor"). Termenii singulari nehotărâți sunt termeni fictivi, surogate de termeni sau termeni de paie – într-un fel în aceeași situație cu numele de genul lui "Pegas" – dar, în aparență paradoxal, o cantitate considerabilă de discurs semnificativ se bizuie tocmai pe ei. Reducând, cum am făcut până acum,

categoriile şi operaţiile limbajului obişnuit, păream a-i fi defrişat toate hăţişurile; şi acum constatăm că ne aflăm în faţa unora noi. Regimentarea limbajului trebuie aşadar să continue, dacă e să-şi atingă scopul, până la eliminarea totală a acestor generatori de complicaţii şi neclarităţi.

Să observăm, mai întâi, că graniţele între tipurile noastre de termeni generali sau de predicate nu sunt de netrecut; ele sunt cu adevărat categorii gramaticale, adică materiale de construcţie, şi pe baza unor predicate de ordin mai înalt putem construi altele de ordin inferior, mergând până la cele monadice: exemplele noastre de descripţii singulare erau construite pe termeni generali care, la rândul lor, erau construiţi unii pe alţii. Aşa, din predicatele diadice "magistru" şi "soţ", care sunt adevărate despre toate perechile de indivizi dintre care primul s-a întâmplat să dea lecţii celui de al doilea şi, respectiv, despre toate perechile constituite dintr-un bărbat şi o femeie dintre care primul s-a întâmplat să se căsătorească cu a doua, putem să construim predicatele monadice "magistru al lui Platon" şi "soţ al Xantipei", care sunt adevărate despre toţi indivizii care s-a întâmplat să-i dea lecţii lui Platon sau, respectiv, să se însoare cu Xantipa. Sfera predicatelor astfel construite este în mod evident mai îngustă decât a celor originare, dar ele sunt încă termeni generali: un învăţăcel poate avea, simultan sau succesiv, mai mulţi dascăli, şi o femeie poate avea, cel puţin succesiv, mai mulţi soţi. Din predicatul triadic "...dă..lui...", care este adevărat despre orice triplet ordonat alcătuit dintr-un individ, un obiect şi un (alt) individ astfel încât s-a întâmplat ca primul individ să-i dea ceva celui de al doilea, putem construi predicatul diadic "...dă o lecţie lui...", care este adevărat despre orice pereche de indivizi dintre care primul s-a întâmplat să-l instruiască în vreun domeniu sau în vreo privinţă pe al doilea; iar din acest predicat diadic putem să construim mai departe

predicatul monadic "...dă o lecţie lui Platon", care este adevărat despre fiecare individ care s-a întâmplat să contribuie la instrucţia celebrului filosof.

Printre predicatele noastre diadice se întâmplă să existe unul cu totul special. Caracteristica lui constă în faptul că predicaţia construită cu ajutorul lui este adevărată numai dacă termenii singulari pe care-i leagă se întâmplă să desemneze unul şi acelaşi obiect. Acesta este predicatul "...este acelaşi cu...", numit şi al identităţii, cu o regulă de întrebuinţare simplă şi universală: orice lucru este identic cu el însuşi şi cu nimic altceva. Această uniformitate de comportament îl face admisibil în vocabularul logic al particulelor, în care este simbolizat prin semnul "=", împrumutat de la matematicieni: "este egal cu", aplicat la numere, nu este decât o particularizare a lui "este acelaşi cu", aplicat la orice obiecte (numere inclusiv). În limbajul obişnuit, operarea acestui predicat special este disimulată prin abreviere: "este acelaşi cu" este redat prescurtat ca "este", adică deghizat în predicaţie. "Socrate este magistrul lui Platon" constituie astfel o prescurtare pentru "Socrate este acelaşi cu magistrul lui Platon", şi la fel stau lucrurile şi cu "Socrate este soţul Xantipei" sau "Socrate este filosoful condamnat să bea cucută", în care predicatul diadic al identităţii uneşte câte un nume cu câte o descripţie. Dar, după cum am văzut, din predicate diadice se pot construi unele monadice cu o sferă mai îngustă, operaţie care face din "magistru al lui Platon" şi "soţ al Xantipei" predicate de acelaşi ordin cu "filosof condamnat să bea cucută", adică monadice. Este suficient ca aceste predicate monadice să fie din întâmplare adevărate despre câte un singur obiect fiecare, ca "satelit natural al Pământului", pentru ca ele să se comporte ca nişte termeni singulari şi să justifice astfel adăugarea articolului hotărât caracteristic acestora. Dar asta înseamnă că, apucând băţul de la celălalt capăt, putem

să tratăm toate descripţiile singulare hotărâte ca pe nişte termeni generali care se întâmplă să fie adevăraţi doar despre câte un singur obiect fiecare, schimbându-le accesul în propoziţii de la poziţia de subiect la aceea de predicat.

Notaţia simbolică aduce contrastele la vedere. Spre deosebire de predicaţii, schematizate cu câteva pagini mai-nainte ca "*Fa*", "*Fb*" etc., propoziţiile de identitate de felul celor de mai sus sunt schematizate ca "*a=b*", "*a=c*" şi "*a-d*", unde "*a*" stă pentru un nume, respectiv "Socrate", iar "*b*", "*c*" şi "*d*" stau pentru trei descripţii, respectiv "magistrul lui Platon", "soţul Xantipei", "filosoful condamnat că bea cucută". Un fapt remarcabil este că descripţiile "*b*", "*c*" şi "*d*" apar totdeauna în contextul lui "=": "=*b*", "=*c*", "=*d*". Dar fiecare dintre aceste ultime trei formule poate să fie tratată ca un predicat compact, după procedura russelliană care dizolva descripţia singulară "autorul lui *Waverley*" în predicatul "a scris *Waverley*" (vezi finalul § 4). Înseamnă că, dacă o putem manevra în aşa fel încât să apară numai în contextul identităţii – ceea ce se realizează lesne cu ajutorul clauzei "astfel încât" – orice descripţie poate să fie reanalizată gramatical ca un predicat şi să fie simbolizată în mod corespunzător: "=*b*" devine, să zicem, "*F*", "=*c*" devine, să zicem, "*G*", şi "=*d*" devine, să zicem "*H*". Corespunzător, "*a=b*" devine "*Fa*", "*a=c*" devine "*Ga*", şi "*a=d*" devine "*Ha*. În cuvinte, schimbarea poate fi redată în limbaj natural ca de la "Socrate este acelaşi cu magistrul lui Platon" la "Socrate este astfel încât el este magistrul lui Platon" ş.a.m.d. "Este" al identităţii nu se mai deghizează, ci se transformă efectiv în "este" al predicaţiei, descripţiile singulare sunt eliminate în favoarea unor predicate, iar poziţia de subiect în predicaţie rămâne accesibilă numai numelor. În fapt, putem elimina şi numele. Relaţia de identitate este simetrică, astfel încât "*a=b*" poate să fie scrisă la fel de bine "*b=a*", ceea ce aduce pe "*a*" în contexul standard

de mai sus "=*a*", şi numele adus în poziţie următoare lui "=" poate să fie asimilat, în acelaşi spirit russellian, descripţiilor, ca un caz degenerat; acesta este restaurabil prin parafrază banală, ca aceea a lui "Socrate" în "persoana numită Socrate", a lui "Pegas" în "animalul numit Pegas" (sau chiar, mai sugestiv, "animalul care pegasează") ş.a.m.d. Acum avem însă de făcut faţă unei alte probleme: dacă toţi termenii singulari hotărâţi – singurii, cum am văzut, capabili să desemneze – dispar prin transformarea lor în termeni generali (adevăraţi despre mulţimi cu câte un singur membru), cărora le este rezervată poziţia de predicat, ce anume ar mai putea să joace rolul de subiect în predicaţie?

Soluţia la această problemă vine, paradoxal, tocmai din partea acelor termeni defectivi de referinţă precisă care sunt termenii singulari nehotărâţi. Aceştia erau, cum ne reamintim, de felul lui "un om" sau al lui "orice om"; ei bine, ei pot să fie reduşi cu toţii la doi, pronumele nehotărâte "ceva" şi "orice", urmaţi de clauza "astfel încât" şi de texte cu pronume personale în opoziţie cu ei: "Un om cântă" poate fi parafrazat în acest fel prin "Ceva este astfel încât el este om şi el cântă", iar "Orice om este muritor" ajunge să sune "Orice este astfel încât, dacă el este om, atunci el este muritor". La fel pentru exemplele noastre de identităţi convertite în predicaţii: "Socrate este astfel încât el este magistrul lui Platon" cedează locul lui "Ceva este astfel încât el este Socrate şi el este magistrul lui Platon", cu "este-Socrate" şi "este-magistrul-lui-Platon" tratate ca predicate indisolubile; ş.a.m.d. Un fapt remarcabil este că pronumele noastre nehotărâte pot să fie folosite alternativ, după voie, în parafrazarea oricărei propoziţii. Astfel, în loc de "ceva" putem folosi "orice" pentru a parafraza propoziţiile despre Socrate şi Platon şi despre omul cântăreţ: "Ceva este astfel încât el este Socrate şi el este magistrul lui Platon" este echivalentă cu "Orice este astfel

încât, dacă el este Socrate, atunci el este magistrul lui Platon", şi "Ceva este astfel încât el este om şi el cântă" este echivalentă cu "Nu orice este astfel încât el nu este om sau el nu cântă". Şi, convers, în loc de "orice" putem folosi "ceva" pentru a parafraza propoziţia noastră despre oamenii muritori: "Orice este astfel încât dacă el este om atunci el este muritor" este echivalentă cu "Nu e cazul că ceva este astfel încât el este om şi el nu este muritor".

Toate exemplele de acest fel au o structură comună, caracterizată prin apariţia pronumelui personal "el" în poziţia de subiect al predicaţiilor şi prin adăugarea la aceste predicaţii a unuia dintre cele două prefixe standard "Ceva este astfel încât" şi "Orice este astfel încât". Atât pronumele nehotărât din prefix, cât şi pronumele personal din predicaţie sunt, luate separat, pro-nume fără nume pe care să le substituie, instrumente referenţiale vagabonde, ca să zicem aşa, care îşi îndeplinesc funcţia referenţială cu un gen de ambiguitate, perversă pentru că deliberată, caracteristic lor (1961.1, p. 6). Contextele lor separate "Ceva este astfel încât" şi "el este magistrul lui Platon" nu sunt, după exigenţele gramaticii noastre regimentate, propoziţii autentice, adică susceptibile de adevăr şi de falsitate; dar generează propoziţii când sunt reunite, adică atunci când cele două pronume liber-plutitoare sunt ancorate unul la celălalt prin trimitere: "Ceva este astfel încât el este magistrul lui Platon" este, după luminile noastre de azi, o propoziţie adevărată.

Situaţia se complică atunci când, ca în exemplul antrenând două descripţii ale lui Fido, avem de-a face cu clauze " astfel încât" împachetate unele în altele; pentru că "Ceva este astfel încât l-am cumpărat de la un om astfel încât el l-a găsit" activează ambiguitatea latentă a pronumelui "el": cine a găsit pe cine? Desigur că, în mod obişnuit, oamenii sunt aceia care găsesc câini şi nu invers;

dar o propoziţie este cu atât mai interesantă cu cât faptul pe care îl relatează este mai puţin banal, şi de unde ştim noi că Fido nu este un câine cu totul excepţional? Neutralizarea ambiguităţii se realizează cu ajutorul unui instrument împrumutat de la matematicieni, anume *variabilele*, folosite ca în finalul § 11. Exemplul nostru devine atunci "Ceva *x* este astfel încât *x* este Fido şi am cumpărat *x* de la ceva *y* astfel încât *y* este om şi *y* a găsit *x*" pentru cazul banal, respectiv "Ceva *x* este astfel încât *x* este Fido şi am cumpărat *x* de la ceva *y* astfel încât *y* este un om şi *x* a găsit *y*" pentru cazul extraordinar. "Ceva *x* este astfel încât" sună barbar; mai bine "Un *x* este astfel încât" sau, şi mai bine, "Există un *x* astfel încât": "Există un *x* şi există un *y* astfel încât am cumpărat *x* de la *y* şi *y* a găsit *x*" este astfel parafraza eliptică a cazului banal care sună cel mai apropiat de limbajul natural.

Variabilele sunt litere schematice distinctive – alese de regulă de la sfârşitul alfabetului: "*x*", "*y*", "z" etc. – care înlocuiesc pronumele ambigue, astfel încât structura gramaticală standard a predicaţiilor nu mai prezintă decât variabile în poziţie de subiect. O astfel de predicaţie este zisă a fi o propoziţie *deschisă*, iar variabila este zisă a fi *liberă* în ea. O propoziţie deschisă nu este o propoziţie aşa cum o raţă de lemn nu e o raţă; Russell o numea "funcţie propoziţională"; analogul ei este o propoziţie având în postură de subiect un pronume care nu trimite la nici un antecedent gramatical: "l-am cumpărat", "l-a găsit". Analogul variabilei libere este pronumele fără stăpân care apare într-o astfel de propoziţie. Ca atare, o propoziţie deschisă nu are nici o valoare de adevăr determinată, din pricina inexistenţei unei trimiteri a variabilei: "am cumpărat *x*", "a găsit *x*". O asemenea propoziţie poate totuşi să fie *închisă* – şi variabila din ea să fie astfel *legată* – prin adăugarea prefixului "Există un *x* astfel încât", numit

cuantificator existențial şi simbolizat prin "(∃ x)", sau prin adăugarea prefixului "Orice x este astfel încât", numit *cuantificator universal* şi simbolizat simplu prin "(x)"; rezultatul este o propoziţie autentică, adevărată sau falsă. Cum am văzut mai-nainte în termenii lui "ceva" şi "orice", unul dintre cuantificatori este dispensabil, întrucât tot ce poate fi spus cu ajutorul lui, poate şi să fie parafrazat cu ajutorul celuilalt şi al funcţiilor de adevăr. Rotunjită astfel încât să cuprindă toată informaţia relevantă, propoziţia despre Fido devine, în limbajul simbolic al cuantificării,

(∃ x) (∃ y) (∃ z) (x este Fido. y este un om . z este Quine . y a găsit x . z a cumpărat x de la y),

care se citeşte "Există un x şi există un y şi există un z astfel încât x este Fido şi y este un om şi z este Quine şi y l-a găsit pe x şi z l-a cumpărat pe x de la y". Apariţia unei variabile în cuantificator constituie antecedentul inconfundabil la care trimit apariţiile ei din predicaţii, eliminându-se în acest fel orice ambiguitate, iar polilogia anaforică rezultantă este preţul pe care trebuie să-l plătim pentru această dezambiguizare.

La urma urmei, nici nu este un preţ prea mare, compensat cum este de economia teoretică obţinută în acest fel, pentru că gramatica noastră este de o simplitate extremă în fundamente. Prin eliminarea completă a termenilor singulari, lexiconul este redus la variabile şi predicate, iar gramatica la patru operaţii, predicaţia, cuantificarea existenţială (întrucât treaba lui "(x)" poate să fie făcută la fel de bine de "~ (∃ x) ~"), şi două funcţii de adevăr. Şi întrucât variabilele sunt termeni de paie, *dummy*, întregul nostru limbaj se reduce la o operare cu predicate după un mănunchi de reguli formale stricte, adică la un calcul al predicatelor.

Relativ la limbajul astfel canonizat putem să dăm, în fine, un răspuns neechivoc la întrebarea ce anume entități asumă o teorie dată: ea asumă acele entități care sunt *valori* ale variabilelor sale legate. Pe de o parte, o variabilă *stă*, în propoziții, în poziții potrivite *pentru* nume; dar, pe de altă parte, ea poate să *ia* valori, care nu sunt numele ce i-ar putea fi substituite, ci entitățile care constituie *domeniul* de referință al teoriei respective sau universul sau ontologia ei; ceea ce atestă primatul semantic al pronumelui. Quine amintește în repetate rânduri vorba de duh a lui Peirce, după care numele (substantivul, *noun*) ar putea fi definit ca o parte de vorbire pusă în locul unui pronume (*pronoun*), astfel încât ar fi mai bine numit pro-pronume (*pro-pronoun*) (1960, p. 186; 1961.1, p. 13; 1987, p. 237). Într-o teorie matematică, de exemplu, variabilele stau pentru numerale, dar iau ca valori numere; raportul între o variabilă și o valoare a sa este raportul între semn și obiect. *A fi înseamnă a fi valoare a unei variabile*; astfel rezumă Quine criteriul angajării ontologice. Varietățile referinței se văd astfel triplate: în afara denotării de către termenii generali și a desemnării de către termenii singulari, avem luarea de valori de către variabile.

Altfel spus, o teorie asumă acele obiecte care trebuie să existe pentru ca propozițiile teoriei să fie adevărate. Acesta este, pur și simplu, sensul intenționat al cuantificatorului "(∃ *x*)": "există un *x* astfel încât". El reprezintă o încapsulare simbolică a unei expresii neechivoc referențiale a limbajului obișnuit, selectată tocmai din acest motiv. Legătura între cuantificare și ontologie este asigurată, după cum se vede, în mod banal: cuantificării îi este rezervat prin decizie rolul unic de instrument pentru vorbirea în general despre obiecte. În notația noastră canonică a cuantificării aflăm astfel restaurarea legii și a ordinii, pentru că a parafraza o propoziție a limbajului obișnuit în cel

regimentat înseamnă, înainte de toate, a face explicit conţinutul ei ontic. (1959, §§ 1-3, 9, 16, 33-37; 1960, pp. 157-190; 1966.8, p. 66; 1966.19, pp. 224- 229; 1966(a).2; 1969(a).5, p. 315; 1970, pp. 15-34; 1972(a), pp. 452-453; 1987, pp. 156-159, 192-195, 236-239.)

§ 14. Extravaganța ontologică

Am vorbit defăimător despre barba lui Platon, și am insinuat că e încâlcită.

Așadar, regimentarea limbajului are menirea de a face posibilă enunțarea unui criteriu transparent și neechivoc al angajării ontologice: o teorie exprimabilă în limbaj canonic se angajează la existența tuturor și numai a acelor obiecte care constituie domeniul variabilelor cuantificării, adică la existența tuturor și numai a acelor obiecte care, luate ca valori ale variabilelor legate, fac adevărate propozițiile închise ale teoriei.

Întreaga performanță a limpezirii în acest fel a angajării ontologice este rezultatul unei simplificări pe care o ilustrează foarte bine transformările pe care le suferă, în trecerea de la limbajul obișnuit la cel regimentat, un singur cuvânt al celui dintâi: cuvântul "este". "Este" îndeplinește în limbajul obișnuit (cel puțin) trei funcții care pot să fie distinse destul de net după contextele în care apare: avem un "este" al predicației, ca în "Socrate este om", un "este" al identității, ca în "Socrate este magistrul lui Platon", și un "este" al existenței sau al ființării, ca în "Socrate este" înțeleasă după modelul arghezianului "să te pipăi și să urlu: este!". Regimentarea înlătură această triplă ambiguitate. Cum o face pentru primele două sensuri, am văzut deja: "este" al predicației este preluat și păstrat ca atare, iar "este" al identității este redus la "este" al predicației prin tratarea termenilor singulari ca termeni generali adevărați, cum se întâmplă, despre câte un singur obiect. În ce privește al treilea sens, sinonim cu "există", acesta este, cum am văzut,

transferat cuantificatorului existențial, categoria gramaticală bizară a prefixului pentru propoziții deschise. Această din urmă transformare este, poate, cea mai spectaculoasă: dacă în lexiconul obișnuit figurează un cuvânt "există" (ca sinonim al lui "este" în sensul ontologic) cu statutul de termen general sau de predicat (denotând, eventual, proprietatea ființării), în limbajul regimentat pur și simplu nu există un asemenea predicat. Altfel spus, spre deosebire de "Socrate cântă" din limbajul obișnuit, care devine prin regimentare "(∃ x) (*x* este socrate și *x* cântă)" (cu "socrate" fără majusculă ca semn că e luat ca termen general) "Socrate există" din limbajul obișnuit nu devine prin regimentare "(∃ x) (*x* este socrate și *x* există)", ci, pur și simplu "(∃ x) (*x* este socrate)". A spune că printre predicatele limbajului regimentat nu există nici un "există" (sau vreun sinonim), înseamnă a spune că o propoziție de forma "(∃ *x*) (*x* există)" nu figurează printre cele tolerate de gramatica logică: ea este, pur și simplu, galimatie negramatică, comparabilă cu "Socrate Platon" sau "merge cântă" din § anterior.

Urgența unui criteriu clar al angajării ontologice este dictată nu numai de dezordinea, în această privință, a limbajului obișnuit, ci și de extremele remarcabile pe care absența lui le induce chiar în filosofie: o ontologizare abuzivă de o parte, și o repudiere în bloc a problematicii ontologice ca problematică autentică, de cealaltă.

Primul gen de extremism ontologic este ilustrat în istoria filosofiei de ceea ce Quine numește "vechea cimilitură platonică a non-ființei": non-ființa trebuie să existe în vreun sens, altminteri ce sens ar avea să spui chiar că *ea* nu există? În termeni gramaticali: la ce antecedent trimite pronumele subliniat din fraza precedentă? Această "doctrină încâlcită, care a tocit adesea tăișul briciului lui Occam", decurge după cum urmează. Să presupunem că, într-o dispută despre Pegas, unul dintre interlocutori ar fi

înclinat să-i conteste existenţa. Dar dacă Pegas n-ar exista, atunci, folosind cuvântul "Pegas" el n-ar vorbi despre nimic şi, prin urmare, ar fi non-sens să spună chiar că Pegas nu există. Prin urmare, este imposibil să se conteste într-o manieră inteligibilă existenţa lui Pegas; generalizând, în orice dispută ontologică, poziţia negativă apare ca fiind autodestructivă, întrucât susţinătorul ei se pune în poziţia absurdă de a respinge anumite entităţi în exact aceleaşi cuvinte în care le admite. Apare că numai propoziţiile existenţiale afirmative pot să aibă sens.

Pe de altă parte, dacă ne îndreptăm atenţia spre formele afirmative ale enunţurilor existenţiale apar dificultăţi de altă natură. Nimeni nu se poate convinge uşor – şi cu atât mai puţin poate convinge un interlocutor – că, pentru orice nume pe care l-am inventa şi în jurul căruia am ţese o mitologie, ar trebui să existe o regiune a spaţiu-timpului în care să se găsească o entitate corespunzătoare: un cal cu aripi, în carne şi oase, în cazul lui "Pegas". Diferitele încercări de a ieşi din această dificultate s-au dovedit a fi nepromiţătoare.

O ieşire ar fi că Pegas există sub forma unei idei în mintea oamenilor – şi această poziţie pare să fie automat generalizabilă: la urma urmei, orice am ajunge să gândim, oricât de fictiv, există *ipso facto* ca idee în mintea noastră, după toate intuiţiile unei folosiri corecte, neabuzive, a lui "există". Dar tot atât de lesne iese la iveală că o asemenea poziţie se bazează pe o confuzie grosieră a două entităţi extrem de diferite: când vorbim despre Partenon, de exemplu, nu avem nici un moment în vedere ideea de Partenon, ci un obiect fizic palpabil. Să reflectăm puţin, în registrul invocat al sensurilor şi al non-sensurilor, la propoziţia "Belerofon îl caută pe Pegas": e clar că Belerofon nu caută ideea de Pegas, pe care o posedă deja în minte; ce altceva i-ar putea ghida căutarea? Pe scurt, la ceea ce avem

noi în minte se referă nu numele "Pegas", ci o locuţiune mai complexă, anume "ideea de Pegas". Dacă se referă câtuşi de puţin la ceva, "Pegas" se referă la Pegas.

O ieşire alternativă din dificultate a putut să pară recursul la aşa-numitele entităţi posibile. Îndeobşte folosim cuvântul "posibil" în antiteză cu "actual" (sau cu "manifest", sau cu "efectiv"); dar această folosire cunoaşte în fapt două accepţiuni care trebuie să fie distinse. Într-o primă accepţiune, "posibil" poartă asupra aşa-numiţilor viitori contingenţi: într-un moment de timp t_1 care este prezentul vorbitorului, acesta face referire la ceva care există în momentul t_2, viitorul vorbitorului. În această accepţiune, între "posibil" şi "actual" nu există decât deosebirea de localizare a entităţilor în timp, nerelevantă pentru tratarea timpului deopotrivă cu spaţiul şi astfel pentru o folosire atemporală a lui "există", ca în "Socrate există", pe care tăgăduitorul de astăzi al lui Pegas o recunoaşte ca adevărată; lucrurile din viitor şi din trecut sunt tot atât de reale ca şi cele din prezent, de aceea asemenea posibili sunt numiţi posibili actualizaţi (sau, cu un termen dispoziţional care să dea satisfacţie trăirii noastre încăpăţânate a prezentului, actualizabili). Într-o a doua accepţiune, termenul "posibil" poartă asupra unor entităţi prezumtive care nu sunt plasate nicăieri în universul spaţio- temporal şi a căror pretenţie la existenţă nu se sprijină decât pe caracterul lor necontradictoriu, pe faptul că nu sunt grevate de imposibilitate logică; aceştia sunt posibilii neactualizaţi, şi Pegas este un asemenea posibil. În această ipostază, Pegas este tot atât de distinct de ideea de Pegas pe cât este Partenonul de ideea de Partenon. Iar când spunem că Pegas nu există, subînţelegem de fapt că el nu are atributul actualităţii, ceea ce este deopotrivă cu a spune despre Partenon că nu e roşu sau că nu are atributul roşeţei: în

fiecare dintre cazuri spunem ceva despre o entitate a cărei existenţă nu este pusă la îndoială.

Posibilii neactualizaţi sunt, totuşi, deficitari sub un aspect important: ei umflă ontologia noastră cu nişte entităţi pentru care nu avem nici un criteriu de individualizare; or, ce sens are să vorbim despre nişte entităţi despre care nu putem să spunem când sunt identice şi când nu, când sunt două şi când este una singură, adică despre care nu putem spune că sunt identice cu sine şi distincte una de alta? Maxima "Nici o entitate fără identitate" ar trebui să sune ca o platitudine în ontologie (1981.12, p. 102; 1990, p. 52); pentru că, dacă nesocotim această exigenţă şi admitem, totuşi, nişte semi-entităţi fără identitate, aceasta riscă să ne împingă pe un tobogan pe care rostogolirea nu mai are sfârşit, silindu-ne să admitem nu numai posibilii neactualizaţi, ci şi imposibilii, la urma urmei: dacă nu poţi să spui că Pegas nu există fără să admiţi existenţa lui Pegas, nu poţi să spui nici că nu există cupola rotundă pătrată de pe Berkeley College fără ca, prin însuşi acest fapt, să-i admiţi existenţa. Nu serveşte la nimic să spui că expresia "cupolă rotundă pătrată" n-are înţeles, pe motiv că "obiect rotund pătrat" este o expresie autocontradictorie, sinonimă cu "obiect rotund nerotund", spre deosebire de "cal cu aripi", care nu este sinonimă cu "cal necal"; pentru că teoria descripţiilor a lui Russell ne învaţă cum să parafrazăm o propoziţie de felul "Cupola rotundă pătrată de pe Berkeley College nu există", care conţine nonsensul denunţat, prin "Nimic nu este rotund şi pătrat şi o cupolă pe Berkeley College", care are un înţeles ireproşabil. N-am putea, aşadar, să admitem posibilii neactualizaţi dar să respingem imposibilii; generalizând, ar trebui să admitem orice: dar în acest caz nu se mai vede care ar fi sensul unei teorii a existenţei. Să adăugăm că, deşi Quine discută această poziţie în termenii unor filosofi imaginari, ea este

destul de bine ilustrată de teoria obiectelor a lui Meinong – "dincolo de ființă și de neființă" (vezi CHISHOLM, 1972) – care l-a influențat pe însuși părintele teoriei descripțiilor într-o anumită fază a evoluției lui filosofice.

Demontată, ontologizarea abuzivă își dezvăluie clar mecanismul, destul de simplu în fond. Angajarea ontologică este localizată în două componente de limbaj, distincte atât morfologic cât și sintactic: o angajare implicită sau tacită, localizată în nume (și, prin generalizare, în termenii singulari hotărâți), care apar în propoziții în postură de subiect; și o angajare explicită, localizată în verbul "există", care apare în propoziții ca predicat. Dacă ne întrebăm ce înseamnă a spune că un nume (sau, în general, un termen singular hotărât) poartă cu sine o prezumție existențială tacită, atunci, întrucât o presupunere sau o asompțiune poate fi formulată explicit numai într-o propoziție, răspunsul care se oferă de la sine este că numele funcționează ca un comprimat al unei asemenea propoziții; de exemplu, numele "Pegas" ar trebui luat ca o abreviere pentru ceva de felul "Există ceva numit Pegas (care)...". Dar dacă lucrurile stau într-adevăr așa, atunci o propoziție de felul "Pegas există", dezvoltată în așa fel încât să scoată implicitul la vedere, ar suna "Există ceva numit Pegas care există"; iar una de felul "Pegas nu există" s-ar dezvolta în "Există ceva numit Pegas care nu există". În mod evident, întregul nostru discurs ontologic – care nu poate fi alcătuit *decât* din propoziții, afirmative și negative – se vede astfel prins în cleștele dilemei banalitate/falsitate; și un critic al analiticității cu greu s-ar putea abține de la a remarca, ironic, ce bine se conformează aceste dezvoltări atât descripției kantiene a propoziției analitice – predicatul este dinainte cuprins în subiect (prima parafrază, poziția afirmativă) – cât și criteriului kantian al analiticității –

negaţia unei asemenea propoziţii conduce la autocontradicţie (a doua parafrază, poziţia negativă).

În limbajul nostru regimentat nu mai există nici o cale care să conducă într-o asemenea fundătură, graţie eliminării din lexicon a ambelor elemente din interjocul cărora rezulta rătăcirea, termenii singulari şi predicatul de existenţă. "Pegas există" este parafrazată prin "Există un *x* astfel încât *x* este Pegas", care este evaluată ca falsă, iar "Pegas nu există" este parafrazată prin "Nu există un *x* astfel încât *x* este Pegas", evaluată ca adevărată. Din această perspectivă, poziţia criticată aici ca ontologizare abuzivă se face vinovată de o răsturnare scandaloasă a valorilor de adevăr: o propoziţie falsă este transformată într-una nu pur şi simplu adevărată, ci logic sau necesar adevărată, adică o tautologie, iar o propoziţie adevărată este transformată nu într-una pur şi simplu falsă, ci într-una logic sau necesar falsă, adică într-o autocontradicţie.

În asemenea circumstanţe, apare ca psihologic explicabilă – chiar dacă nu ca teoretic acceptabilă – reacţia extremă a Cercului de la Viena, care a decretat pur şi simplu că problemele filosofice sunt pseudo-probleme. Cu repudierea răspicată a ontologiei s-a însărcinat purtătorul de cuvânt cel mai autorizat al acestei mişcări, într-un articol intitulat "*Empiricism, Semantics, and Ontology*" (CARNAP, 1972, Anexa *A*). Quine i-a replicat în "*On Carnap's Views on Ontology*" (1966.11).

Carnap începe prin a împărţi problemele ontologice în două categorii, interne şi externe, relativ la ceea ce el numeşte un cadru sau un context (*framework*: în versiunea românească termenul a fost tradus prin "carcasă") lingvistic. Problemele interne privesc anumite entităţi *din* acest context, cele externe privesc contextul în ansamblu. Problemele interne au un caracter teoretic autentic, putând fi rezolvate prin investigaţii empirice (factuale) sau logice;

altfel spus, enunţurile de existenţă care reprezintă răspunsuri la problemele de acest gen pot fi caracterizate ca adevărate sau false. Problemele externe n-au un caracter teoretic, ci unul practic, pragmatic: răspunsurile la ele echivalează cu decizia de a accepta sau de a respinge un context lingvistic, iar deciziile, nefiind enunţuri, nu pot fi caracterizate ca adevărate sau false. De exemplu, relativ la contextul lucrurilor, putem să ne întrebăm dacă există cutare sau cutare lucru, de pildă lebede negre sau inorogi; acestea sunt probleme interne, la care aşteptăm răspunsuri de la oameni de ştiinţă, prezumabil de la biologi, ca urmare a unor investigaţii empirice. Problema externă a acestui context este dacă există, în genere, lucruri; şi răspunsul, afirmativ sau negativ, interpretat ca acceptare sau respingere a lumii lucrurilor, echivalează în fapt doar cu acceptarea sau respingerea limbajului lucrurilor. În această dihotomie intern-extern transpare dihotomia ştiinţific-metafizic: problemele metafizice sunt externe, şi metafizica se face vinovată de confuzia deciziilor cu enunţurile.

Desigur că, pentru a lua decizia acceptării sau respingerii unui context lingvistic, trebuie să-l putem specifica: în ce fel s-ar putea face asta? Răspunsul lui Carnap poate fi dat direct în termenii gramaticii logice, în aparenţă într-un mod simplu şi clar. Spunem "în aparenţă" pentru că referirile lui Carnap la "introducerea" unui gen "nou" de entităţi – în speţă, entităţi abstracte – sugerează că un context lingvistic ar trebui să fie tratat ca un sub-limbaj al unui limbaj mai larg, mai curând decât ca un limbaj de sine stătător; şi este într-adevăr problematic dacă Carnap avea în vedere o asemenea relativizare la un limbaj de fond. În orice caz, un context lingvistic este caracterizat, pe de o parte, de o mulţime de predicate; unul dintre acestea numit de Carnap "de nivel superior", este predicatul universal sau "categoria" contextului, aplicabil

la toate entitățile despre care vorbim în respectivul context, de exemplu "lucru" pentru contextul lucrurilor, sau "număr" pentru contexul numerelor: el furnizează însuşi numele contextului în cauză. Celelalte predicate au aplicabilitate numai la anumite specii ale genului de entități dat, cum sunt, de exemplu, "lebădă" sau "inorog" pentru contextul lucrurilor, ori "număr prim" pentru contextul numerelor. Pe de altă parte, Carnap rezervă fiecărui context un stil propriu de variabile, despre care sunt predicabile respectivele predicate şi care iau ca valori entități caracteristice contextului. Referirea la stiluri de variabile întăreşte impresia că un context lingvistic ar trebui tratat ca un sub-limbaj al unui limbaj de fond mai larg; altminteri un singur stil de variabile ar fi suficient. Dar sentimentul nostru de nesiguranță cu privire la poziția efectivă a lui Carnap persistă, pentru că în continuare el tratează probleme ca aceea a existenței numerelor în genere drept interne dacă sunt formulate *după* acceptarea contextului respectiv, şi drept externe dacă sunt formulate şi li se răspunde *înaintea* acceptării, răspunsurile fiind relevante pentru decizia însăşi; or, ideea folosirii unui limbaj înainte de acceptarea lui este una care poate să ne pună în încurcătură.

Quine găseşte astfel că e necesar să se reformuleze distincțiile pe baza cărora discută de fapt Carnap. Din descrierea celor doi paşi prin care se introduce un context lingvistic – introducerea categoriei şi introducerea stilului de variabile – apare că dihotomia carnapiană a problemelor de existență este una între întrebări de forma "Există cutare şi cutare?" în care "cutare şi cutare" epuizează domeniul unui stil particular de variabile, şi întrebări de exact aceeaşi formă, dar în care "cutare şi cutare" nu epuizează domeniul unui stil de variabile; Quine le numeşte în consecință probleme categoriale şi probleme subclasiale. Problemele externe sunt toate categoriale; dar cele interne cuprind atât

chestiuni de subclase cât şi chestiuni de categorii. Dacă lebedele negre constituie o subclasă a lebedelor, atunci răspunsul afirmativ la întrebarea dacă există lebede negre *implică* răspunsul afirmativ la întrebarea dacă există lebede în genere; şi dacă lebedele în genere sunt o subclasă a lucrurilor, atunci "Există lebede" implică "Există lucruri"; iar acesta din urmă este un răspuns la o întrebare categorială. Nimic din forma acestei propoziţii nu semnalează dacă ea este un răspuns la o întrebare "internă" sau la una "externă". Pe de altă parte, folosirea stilurilor distinctive de variabile, pe care se bizuie împărţirea problemelor în categoriale şi subclasiale, semnalează o supralicitare de către Carnap a teoriei tipurilor a lui Russell; de la teoria alternativă a mulţimilor a lui Zermelo şi de la "descendentele" acesteia, folosirea unor stiluri de variabile diferite a decăzut la condiţia unui "accident tipografic sau editorial" (1966.11, pp. 132-133), lipsit de însemnătate şi eliminabil fără nici o urmare teoretică. Or, într-o notaţie care nu presupune nici o distincţie de stiluri de variabile, toate problemele privind acceptanţa oricărui gen de entităţi – a numerelor în general, a entităţilor abstracte în general şi chiar a lucrurilor în general – devin probleme subclasiale: tot atât de subclasiale ca şi problema existenţei lebedelor negre sau a numerelor prime mai mari decât un milion. Putem, desigur, să calificăm un răspuns la o întrebare "categorială" şi "externă" drept banal – în sensul de implicat de răspunsuri la întrebări "subclasiale" şi "interne" – şi, ca urmare, să calificăm însăşi problema "externă" respectivă drept pseudo-problemă – în sensul de problemă deja rezolvată prin rezolvarea problemelor "interne"; dar asta e altceva decât o confuzie între enunţuri şi decizii, şi chiar altceva decât o confuzie între enunţuri cu înţeles şi enunţuri lipsite de înţeles, pentru că un enunţ nu poate implica o decizie, şi un enunţ cu înţeles nu poate implica unul fără.

O graniţă aşa de uşor de traversat de o relaţie atât de tare ca implicaţia nu poate constitui o bază pentru contrastul pe care empirismul logic voia să-l instituie între ştiinţă şi filosofie (cel puţin nu în cazul filosofiei de inspiraţie ştiinţifică). Diferenţele sunt numai de grad: ceea ce este resimţit ca propriu-zis filosofic nu se distinge decât prin lărgimea categoriilor, şi dacă acceptarea unui sistem conceptual cuprinzător include un moment de decizie, acelaşi lucru este inclus şi în acceptarea oricărei ipoteze ştiinţifice. (1960, p. 275; 1961.1, pp. 1-19; 1966.11; 1969.4, pp. 91-92; 1981.12, pp. 102, 107; 1990, p. 52.)

§15. Reducţia ontologică

...două ontologii, dacă sunt explicit corelate unu-la-unu, sunt empiric deopotrivă...

Dacă are sens să spui că n-are sens să pui o întrebare la care s-a răspuns dinainte, şi dacă extravaganţa de orice fel repugnă oamenilor echilibraţi care suntem, ce-ar avea sens să ne întrebăm, ontologic vorbind? Găsim, în textele quineene, *prima facie*, cel puţin trei asemenea întrebări: 1) Ce sunt obiectele unei teorii? 2) Cum adjudecăm între (teorii cu) ontologii rivale? 3) Care ar fi ontologia cea mai potrivită pentru toate scopurile ştiinţei, aşa cum ni le înfăţişăm noi astăzi?

Ca să începem cu prima întrebare, formula la care am ajuns în urma regimentării limbajului, "A fi înseamnă a fi valoare a unei variabile", serveşte doar la a distinge expresiile care au importanţă ontologică de cele care n-au; ea însă nu ne spune ce sunt obiectele pe care o teorie le numără printre valorile variabilelor sale legate. Apariţia unei propoziţii de felul "Câinii sunt numeroşi" într-o teorie (biologică, eventual) semnalează faptul că acea teorie admite speciile printre obiectele ei; pentru că, în ciuda formei gramaticale plurale, "câine" apare în această poziţie nu ca un termen general, ci ca unul singular. Parafraza regimentată a acestei propoziţii ar fi "(∃ x) (*x* este specia câine şi *x* are numeroşi membri)"; teoria afirmă că există o entitate distinctă de câinii individuali în ciuda faptului că numele ei propriu este "Câine", dar nu ne spune – cel puţin în această propoziţie – ce sunt speciile, la fel

cum o teorie care afirmă că există numere prime mai mari decât 100 admite numerele în ontologia ei, dar nu ne spune – cel puţin în acea afirmaţie – ce este un număr. Îndeobşte, la o întrebare de forma "Ce este un *F*?" se dă un răspuns de forma "Un *F* este un *G*"; şi dacă "*F*" este o categorie în limbajul teoriei în care se pune întrebarea, "*G*" trebuie să aparţină unui limbaj mai larg. Teoria care include în limbajul ei predicatul "*F*" dar nu şi predicatul "*G*" este zisă *teoria-obiect*, iar teoria care include în limbajul ei predicatul "*G*" la fel de bine ca şi predicatul "*F*" (sau o "traducere" a lui) este zisă *teoria de fond*. Răspunsul la întrebarea ce sunt obiectele teoriei-obiect se poate da numai în teoria de fond: nu găsim, spune Quine, nici o diferenţă între a *specifica* un univers de discurs, propriu unei teorii, şi a *reduce* acel univers la altul, propriu altei teorii; şi el a numit acest fenomen relativitate a referinţei. Acordând o importanţă specială "categoriilor", Carnap pare să fi avut la urma urmei un *insight*, chiar dacă rău-descrifrat: acela al inscrutabilităţii referinţei absolute.

Să ne reamintim experimentul mintal quinean al traducerii radicale. În § 4 l-am văzut pe lingvistul nostru de teren traducând "Gavagai" prin "Iepure". Acestea erau propoziţii de ocazie, echivalate în virtutea stimulo-sinonimiei lor; dar fiind propoziţii de un singur cuvânt, fiecare dintre ele poate fi la rândul ei echivalată, după gramatica lingvistului, cu un termen; ceea ce înseamnă că "gavagai" ar fi coextensiv cu "iepure", adică ar fi un termen general care se referă la iepuri. Dar dacă e să distingem între "dat" (*given*) şi "pus" (*posit*), ceea ce-i este "dat" lingvistului este doar comportamentul observabil al băştinaşilor în situaţii externe observabile; iepurele ca referinţă este "pus" de el însuşi, şi datul nu este o garanţie pentru pus. Deşi propoziţia de observaţie "Gavagai" este ferm traductibilă prin propoziţia de observaţie "Iepure", această traducere,

fiind holofrastică, nu este suficientă pentru a fixa referința lui "gavagai" ca termen. Ca termen, "gavagai" poate să tolereze alternative multiple: el ar putea fi, într-adevăr, un termen general care să denote iepuri, dar şi unul care să denote fragmente de iepure nedetaşate (nu vorbim noi despre urechea lui Beethoven sau despre *cea rămasă* a lui Van Gogh?), sau stadii de iepure (nu vorbim noi despre un Wittgenstein I şi un Wittgenstein II?). Dacă vom compara acea porțiune dispersată a universului care este alcătuită din iepuri cu acea porțiune care este alcătuită din părți de iepure nedetaşate şi cu aceea alcătuită din stadii de iepure, vom constata că avem de-a face cu aceeaşi porțiune de fiecare dată; singura diferență între alternativele presupuse este în felul în care o tăiem în felii. După o presupunere şi mai fantezistă încă, "Gavagai" ar putea să fie un termen singular, desemnând fie contopirea sau fuziunea iepurilor (adică porțiunea de univers de mai-nainte, numai că tratată ca un obiect unic dispersat, după procedura generală de convertire a unui termen de masă într-unul singular din § 12), fie ca o proprietate recurentă, "iepuritatea" sau proprietatea de a fi iepure (nu vorbeşte NOICA – 1981, p. 26 – despre "socratitatea" lui Socrate?). Nu putem să limpezim lucrurile prin ostensiune, adică supunând "gavagai" băştinaşului în prezența unor stimulări potrivite, pentru că ori de câte ori arătăm spre un iepure, arătăm simultan spre un stadiu de iepure (acela în care se află animalul în momentul ostensiunii), spre o parte nedetaşată a lui (urechea, să zicem, sau trunchiul), spre o parte din fuziunea iepurilor şi spre locul în care se manifestă sau se "instanțiază" iepuritatea. În practică, lingvistul nostru s-a descis, desigur, pentru una din cele cinci referințe alternative de mai sus: conform supoziției noastre, el s-a hotărât să trateze "gavagai" ca pe un termen general pentru iepuri, bazat pe presupunerea rezonabilă că, dată fiind

asemănarea oamenilor între ei, un obiect durabil recurent este referinţa cea mai probabilă pentru o rostire scurtă care e cel mai probabil să fie un termen, cum stau lucrurile în propriul lui limbaj. Dar, făcând astfel, el a fixat referinţa termenului străin numai relativ la propriul lui limbaj, care joacă rolul de limbaj de fond; nu în mod absolut. O chestiune de ontologie absolută ar fi aceea dacă, în limbajul lingvistului însuşi, termenul "iepure" se referă într-adevăr la iepuri. Dar o asemenea întrebare n-ar face decât să declanşeze o regresie: se referă la iepuri în ce sens al lui "iepure"?; şi aceasta este o mostră de întrebare fără sens, din lipsa unui limbaj de fond la care să se regreseze, aşa cum se regresa de la limbajul băştinaşului la cel al lingvistului. Pentru un limbaj de fond "ultim", întrebările ontologice de acest fel nu au sens: ontologia lui este primitivă şi, astfel, inscrutabilă. Acesta era, se pare, *insight*-ul rău-descifrat al lui Carnap: într-o teorie dată, întrebarea ce sunt obiectele acelei teorii nu poate primi decât răspunsuri autorepetitive (sau tautologice sau analitice, într-un cuvânt banale) şi, în acest sens al reclamării unei teorii de fond în care să li se răspundă nebanal, ele apar într-adevăr ca "externe" pentru teoria obiect. Reducţia la o teorie de fond apare, aşadar, ca fiind singura modalitate satisfăcătoare de specificare a obiectelor unei teorii: lingvistul nostru nu făcea decât să "reducă" un limbaj sălbatic la cel domestic.

Exemplul traducerii radicale ilustrează mai curând inscrutabilitatea referinţei nerelativizate decât reducţia ontologică în sens tare, de economie ontologică; lingvistul nu face decât să proiecteze prin empatie universul lui asumat în cel al băştinaşului, fără să economisească nimic. În dorinţa lor de a separa ştiinţa de non-ştiinţă – de exemplu de metafizică, sau de religie – empiriştii logici au fost preocupaţi de reducerea unor noţiuni prezumtive la altele mai puţin prezumtive (vezi § 6) ca modalitate de realizare a acestui

deziderat: Noțiunile care s-ar fi pretat la o asemenea reducție ar fi fost eliminate prin reducția însăși, iar cele care ar fi rezistat, s-ar fi demascat *ipso facto* ca neștiințifice. Quine preferă să vorbească mai curând în termeni de predicate decât în termeni de noțiuni și, prezumabil, condiția pe care ar fi trebuit s-o îndepelinească reducerea unui predicat la altele, pentru a fi satisfăcătoare, ar fi fost formularea în termenii acestor alte predicate a unei propoziții deschise care să fie coextensivă cu predicatul de redus, adică să fie satisfăcută de aceleași valori ale variabilelor[1]; această condiție apare a fi satisfăcută în exemplul didactic al lui "gavagai". Cerința coextensivității preîntâmpină orice economie ontologică; dar există, chiar la empiriștii logici, exemple de "reducție noțională" care nu satisfac această cerință. Quine citează în această ordine de idei explicitarea de către Carnap a măsurilor sau a numerelor "impure" (*n* mile, *n* secunde, *n* grade) prin recurs la numerele pure. Astfel, citind propoziția "Temperatura lui *x* este de *n* grade Celsius" ca "Temperatura în grade Celsius a lui *x* este *n*", Carnap realizează mai mult decât o simplă schimbare a ordinii

1 Condiția ar fi putut fi formulată, pentru exemplul care urmează, pur și simplu ca înlocuire a unui predicat cu altul, coextensiv cu el. Referirea la o propoziție deschisă are menirea să facă explicit ordinul predicatului de redus (în exemplul nostru, diadic): în genere, un predicat *n*-adic poate fi coextensiv cu o propoziție deschisă în *n* variabile.

În cazurile banale, propoziția deschisă este formulată în termenii aceluiași predicat; dar cazurile cele mai interesante sunt acelea în care propoziția deschisă este formulată în alți termeni. De exemplu, termenul didactic "autor", este coextensiv cu propoziția deschisă "*x* este autorul lui *y*", care nu face decât să marcheze prin numărul variabilelor ordinul predicatului, dar și cu propoziția deschisă "*x* a scris *y*", în care termenul "autor" este înlocuit cu termenul "a scris"; ceea ce e important este că atât predicatul cât și cele două propoziții deschise sunt adevărate despre (sau satisfăcute de) exact aceeași mulțime de perechi ordonate care sunt alcătuite dintr-un om și o carte.

cuvintelor fără nici un fel de urmări; el înlocuieşte, de fapt, predicatul diadic "*H*" al temperaturii, care era folosit în aşa fel încât propoziţia simbolică "*H* (x,α)" însemna "Temperatura lui *x* este α" (în limbajul explicit al cuantificării: "Există un *x* şi există un α astfel încât temperatura lui *x* este α") cu predicatul diadic "H_C" al temperaturii-în-grade-Celsius, care este folosit în aşa fel încât propoziţia simbolică "$H_C(x,n)$", la care se reduce acum "$H(x,\alpha)$", înseamnă "Temperatura în grade Celsius a lui *x* este *n*" (în limbajul explicit al cuantificării: "Există un *x* şi există un *n* astfel încât temperatura în grade Celsius a lui *x* este *n*"). Dar "*H*" nu este coextensiv cu "H_C" şi nici cu vreo propoziţie deschisă formulată în termenii lui "H_C" în timp ce "*H*" se aplica la entităţi prezumtive de tip α (adică era predicabil despre variabila "α", care lua ca valori numere impure: "atâtea grade Celsius"), "H_C" se aplică la entităţi de tip *n* (adică este predicabil despre variabila "*n*", care ia ca valori numere pure, numere pur şi simplu). Stilurile diferite ale variabilelor semnalează tocmai segregarea domeniilor valorilor lor; or, dacă valorile pe care le iau variabilele sunt altele, nu se mai poate vorbi despre coextensivitate. Ceea ce părea la prima vedere o permutare de cuvinte inofensivă apare acum ca o degradare a unui termen, "grade Celsius", la statutul de particulă sincategorematică, de "silabă" a sincreticului "temperatură-în-grade-Celsius"; ceea ce echivalează cu o adevărată expulzare a unor entităţi – numerele "impure" – din univers. Vechiul univers includea obiecte fizice (valori ale variabilei "*x*"), numere pure (valori ale variabilei "*n*") şi numere impure (valori ale variabilei "α"), în timp ce noul univers include numai obiecte fizice şi numere pure. Un univers cu trei genuri de entităţi a fost redus la unul cu numai două: economia ontologică, pe care o presupune reducţia în sens tare, este evidentă.

Cerinţa asigurării coextensivităţii ca o condiţie a unei reducţii satisfăcătoare a predicatelor îşi avea raţiunea ei: ea era destinată să ne asigure că nici un lucru despre care era adevărat un predicat vechi nu va fi lăsat pe dinafară de noua propoziţie deschisă care-l înlocuieşte, că nici o propoziţie adevărată formulată în termenii vechiului predicat nu va rămâne fără o parafrază corespunzătoare într-o închidere adevărată a noii propoziţii deschise; cu alte cuvinte, că toate scopurile pe care le serveau vechile predicate sunt servite de noile propoziţii deschise, astfel încât să nu se piardă în procesul reducţiei nimic din ceea ce considerăm că merită numele de cunoaştere. Dar această asigurare poate să fie obţinută fără a pretinde coextensivitate: ceea ce ne trebuie este doar o regulă prin care fiecăruia dintre obiectele vechii teorii îi este substituit un obiect din noua teorie. Quine numeşte această regulă cu un termen juridic, *proxy function*, ceea ce s-ar traduce aproximativ prin funcţie de delegare, sau de împuternicire, sau de procură. Graţie reinterpretării vechilor predicate, locţiitorii vechilor obiecte le pot îndeplini toate funcţiile. Pentru exemplul prezentat, a cărui valoare este în primul rând una didactică, funcţia de delegare este simplu funcţia "câte grade Celsius", care ia ca argumente numere de grade Celsius şi ca valori numere pure: $f(n°C)=n$.

Reducţia noastră apare astfel ca fiind dublă şi completă: obiectele iniţiale au fost înlocuite şi termenii iniţiali au fost reinterpretaţi, revizia în ontologie mergând mână-n mână cu revizia în ideologie (în sensul din § 11 al acestui din urmă termen). Totuşi, dacă trecem cu vederea simpla inversiune a ordinii cuvintelor, comportamentul verbal continuă netulburat: aceleaşi observaţii care determinau acordul (sau dezacordul) cu propoziţia "Temperatura acestei bucăţi de metal este de 100 grade Celsius" o fac şi pentru parafraza ei "Temperatura în grade Celsius a acestei bucăţi de metal

este de 100", şi tot aşa pentru toate suratele lor; la acest nivel nimic nu s-a schimbat realmente, nimic din cunoaşterea noastră nu s-a pierdut, şi, în practică, putem chiar să vorbim în vechile noastre propoziţii, cu vechea lor ordine a cuvintelor, cu condiţia să le înţelegem tacit ca pe parafrazele lor. Singurul lucru care s-a schimbat este că de acum înainte nu vom mai fi sâcâiţi de dispute sterile cu privire la existenţa unităţilor de măsură, de genul: "Există mile? Dacă da, sunt ele toate absolut la fel? Dacă da, cum pot fi două sute între Boston şi New York?" "Desigur că există mile; oriunde ai 1760 yarzi, ai o milă." "Dar nu există nici yarzi; există numai corpuri de diferite lungimi." "Aşadar, Pământul şi Luna sunt separate de corpuri de diferite lungimi?"; şi ne putem imagina urmarea degenerând în invectivă şi ocolind în orice caz problema.

Rezumând, pentru a fi satisfăcătoare, o reducţie a unei teorii θ (teorie-obiect) la o altă teorie θ′ (teorie de fond) trebuie să îndeplinească două condiţii, una ontologică şi una ideologică:

1) să existe o funcţie de delegare care să admită ca argumente toate obiectele din universul lui θ şi care să ia ca valori obiecte din universul lui θ′;

2) fiecărui predicat primitiv *n*-adic al teoriei reduse θ să-i fie asociată, pentru fiecare *n*, o propoziţie deschisă în *n* variabile în teoria reducătoare θ′, în aşa fel încât predicatul respectiv din θ să fie satisfăcut de un *n*-tuplu de argumente ale funcţiei de delegare totdeauna şi numai când propoziţia deschisă corespunzătoare din θ′ este satisfăcută de *n*-tuplul de valori corespunzător. (Această a doua condiţie poate să fie luată ca o explicitare a ceea ce, în finalul § 8, era numit "reconstrucţie de predicate" şi era destinat să reconcilieze logic două teorii echivalente empiric.) "Argumentele" sunt lucrurile la care se aplică funcţia, iar "valorile" sunt rezultatele acestei aplicări. (În termenii

structurii teoriilor ştiinţifice din § 7, aceste două condiţii stabilesc principii de legătură între teorii.)

Exemplul cel mai serios de reducţie care satisface asemenea condiţii, în care Quine îşi are contribuţia lui proprie şi din care pare a se şi inspira în generalizările lui filosofice, îl constituie reducerea aritmeticii, ca teorie a numerelor, la teoria mulţimilor sau logica claselor. În acest caz, numerele sunt înlocuite cu un anumit gen de clase, anume clasele de clase (clasele ai căror membri sunt alte clase, nu indivizi de natura obiectelor, de exemplu), ordonate într-o progresie capabilă să îndeplinească toate funcţiile unei alte progresii, anume şirul numerelor naturale (întregii pozitivi plus zero). Funcţia de delegare atribuie fiecărui număr *n* o clasă a tuturor claselor cu *n* membri, iar predicatele aritmeticii (ca "sumă", "egalitate" etc.) cedează locul unor construcţii logice din propoziţii deschise de forma "*x* este un membru al lui *y*", "membru" fiind singurul predicat primitiv al teoriei reducătoare. "Progresia lui Frege, a lui Von Neumann şi a lui Zermelo, toate prezente în universul nostru de valori (dacă acceptăm o teorie obişnuită a claselor)... sunt toate adecvate ca explicitări ale numărului natural fie socotite în universul nostru în adaos" (1960, p. 263); "*Explicitarea înseamnă eliminare*" (1960, p. 260). În locul unui univers care include clase de toate felurile şi numere, ne putem mulţumi cu un univers care include *numai* clase.

Un alt exemplu, de un interes filosofic tot atât de tradiţional, poate, ca şi acela al naturii numerelor, îl constituie posibila rezolvare a aşa-numitei *mind-body problem* prin eliminarea entităţilor mentale. Orice partizan al entităţilor mentale care respinge spiritele decorporalizate este ţinut să admită că, pentru orice stare de spirit sau mentală există o stare fiziologică – adică fizică – concomitentă a corpului întovărăşitor: acesta este vechiul şi îndelung-dezbătutul

dualism al spiritului şi corpului, care a generat inevitabil problema relaţiilor de conceput între cele două serii de stări paralele. La prima vedere, orice acţiune voluntară apare ca un efect al acţiunii spiritului asupra corpului şi orice senzaţie ca un efect al acţiunii corpului asupra spiritului; dar un dualism cu interacţiune este confruntat cu dificultatea imaginării unui mecanism al acestei interacţiuni, compatibil cu "îndrăgitele legi de conservare ale fizicienilor" (puse în cauză de încercări de felul celei a lui POPPER & ECCLES, 1977). Pe de altă parte, un dualism aseptic este intelectualiceşte neatrăgător din pricina redundanţei lui "monumentale", pe care Quine ar deplânge-o pe bună dreptate (1981, p. 18); alternativa atrăgătoare ar fi monismul. Quine ia drept evident faptul că nu există nici o speranţă – în orice caz, nu într-o filosofie de inspiraţie ştiinţifică – de a se putea susţine monismul mental prin atribuirea de stări mentale tuturor obiectelor fizice; şi atunci nu ne rămâne decât monismul fizic. E adevărat că termenii pe care-i utilizează în mod normal psihologia sunt termeni mentalişti, adică unii despre care se presupune că denotă stări mentale: psihologii cuantifică inconfundabil şi fără ezitare asupra percepţiilor, de exemplu; dar tot atât de adevărat este că stările corporale sunt specificabile chiar în aceşti termeni mentalişti. Ele sunt stările care întovărăşesc presupusele denotate ale termenilor mentalişti; şi atunci de ce să nu ne stabilim de-a dreptul la ele ca denotate ale termenilor mentalişti înşişi? Stările mentale ar fi înlocuite de o subclasă specială a stărilor corporale, funcţia de delegare ar fi aici ceva de genul "este concomitent cu", iar reconstrucţia predicatelor mentaliste ar consta în reinterpretarea lor fizicalistă: am vorbi în continuare despre percepţii, dar am avea în vedere procese fiziologice din scoarţa cerebrală. Ar fi un caz de traducere "mută" sau tacită, care ar lăsa predicatele neatinse, dar le-ar schimba

denotația, cam ca în cazul lingvistului nostru de teren, care, în § 6, comunica cu băştinaşii în termeni de posesiune demoniacă, dar îi lua ca referindu-se la atacuri de epilepsie. Parafrazând aşa-numita teorie a identității psiho-fizice a lui Herbert FEIGL (1958), psihologii şi fiziologii vorbesc în limbi diferite despre aceleaşi lucruri, şi anume despre acelea despre care vorbesc fiziologii activității nervoase superioare. "A repudia entitățile mentale nu înseamnă a nega că simțim sau măcar că suntem conştienți; înseamnă doar a relata şi a încerca să descriem aceste fapte fără a asuma entități de un gen mental. ... Chestiunea este dacă, într-o explicație ideală ultimă a orice, sau într-o explicație practică prezentă a orice putem explica, este eficace să ne întocmim sistemul conceptual în aşa fel încât să delimităm un domeniu de entități sau de unități de un gen aşa-numit mental în adaos la cele fizice. Ipoteza mea, avansată în spiritul unei ipoteze a ştiinței naturii, este că nu e eficace" (1966.18, pp. 213, 214). Justificarea şi aici, dacă justificare este, este pragmatică. (1960, § 54; 1961.4, pp. 65-66; 1966.17; 1966.18; 1969.2; 1973, pp. 131-132; 1975, p. 320; 1981.1; 1981.3, pp. 34, 36-37; 1984, p. 294; 1987, pp. 132-134, 180-183, 236-238; 1990, pp. 31-32, 51-52, 96.)

Vom încheia acest § cu o prezentare a unui ultim exemplu de reducție ontologică, poate cel mai ilustrativ pentru maniera de abordare pe care am numit-o "de inspirație ştiințifică" şi care este în întregime aceea a lui Quine.

"Nici o entitate fără identitate", decreta § 14; dar identitatea este o sursă populară de perplexități filosofice, chiar dacă lăsăm deoparte cazurile fictive, ca acela al lui Pegas, sau ultrabanale, ca acela al grămezii şi al cheliei. Fiecare om se schimbă continuu, trupeşte şi sufleteşte; şi atunci cum poate continua să fie acelaşi, el însuşi? Cum poate fi identic acest bătrân rablagit cu nou-născutul de acum şapte – sau opt, sau nouă – decenii? Cum te poți

scălda de două ori în acelaşi râu când apele lui se primenesc continuu? Restaurată de atenieni, mai este corabia lui Tezeu identică cu cea originală? Chiar şi atunci când ultima scândură a putrezit şi a trebuit să fie înlocuită? Cu venirea moleculelor, corabia lui Tezeu decade chiar până la statutul promiscuu al grămezii: câte molecule din ea putem îndepărta fără ca ea să înceze să mai fie aceeaşi?

Corpurile, obiectele fizice de talie mijlocie de felul iepurilor, al merelor sau al corăbiilor, păreau să fie – ontogenetic ca şi filogenetic - primii şi cei mai legitimi cadidaţi la statutul de entităţi, tocmai pentru că individualizarea lor părea să fie asigurată automat prin înseşi mecanismele noastre perceptive înnăscute: pur şi simplu "vedem" unde începe şi unde se termină un corp, un iepure, un măr sau o corabie, şi corpurile sunt mutual exclusive; o corabie nu se include în – şi nici nu se suprapune, nici total şi nici parţial cu – o altă corabie, astfel încât nimic nu pare mai neproblematic decât să spui când ai de-a face cu o corabie şi când cu două. "Ontologia, atunci când vine, este o generalizare a somatologiei" (1973, p. 88). Dar acum "vedem" că nu tot ce vedem se individualizează bine în toate cazurile; există situaţii în care simpla inspecţie vizuală nu mai ajunge, cum o mărturiseşte corabia evoluândă a lui Tezeu. Sentinţa neînduplecată a § 14 apare a fi, ca orice sentinţă neînduplecată, mai uşor de pronunţat decât de executat.

De vină sunt clasificările grosiere ale simţului comun, pe care le oglindeşte limbajul obişnuit. În § 13 subliniam superficialitatea unor contraste între categoriile gramaticale tradiţionale, de exemplu între substantive, adjective şi verbe, capabile toate să ocupe, în propoziţiile de bază ale limbajului regimentat, o unică şi aceeaşi poziţie – aceea de predicat. Avem acum ocazia să subliniem o nouă ineleganţă a acestei gramatici, anume în tratarea părtinitoare pe care o rezervă problemelor temporale în

detrimentul celor spaţiale: orice verb trebuie să aibă un timp, nici unul nu trebuie să aibă un loc. Exaltarea gramaticală a timpului este generatoare de complicaţii nenecesare, mergând până acolo încât să ne oblige să dăm verbelor un timp chiar atunci când timpul este cel mai departe de gândurile noastre, de exemplu atunci când suntem preocupaţi exclusiv de probleme spaţiale, ca în geometrie. Chiar în preocesul regimentării şi chiar în limbajul deja regimentat a trebuit să folosim, de formă, prezentul indicativ; şi a trebuit să spunem, cu verbele la acest timp, că o asemenea folosire este înţeleasă ca atemporală; şi putem să adăugăm acum că o asemenea folosire atemporală ne dă posibilitatea să mânuim informaţia temporală deopotrivă cu cea spaţială.

Să reflectăm puţin la modul în care izbuteşte limbajul obişnuit să se descurce în mânuirea informaţiei spaţiale, în lipsa unei modalizări spaţiale a verbelor. Vom găsi că o face cu ajutorul unor "cuvinte indicatoare" (Russell: "egocentrice") dintr-o altă categorie gramaticală disponibilă, aceea a adverbelor (şi cu câteva prepoziţii travestite adverbial): "aici", "acolo", "unde", "oriunde". "undeva", "pretutindeni", "aproape", "departe", "alături", "înainte", "după", "la", "în". Dar vom mai găsi şi că fiecare dintre aceste cuvinte indicatoare spaţial îşi are un corespondent destul de exact într-un indicator temporal: pentru "aici" avem "acum"; pentru "acolo" avem "atunci"; pentru "unde" – "când"; pentru "oriunde" – "oricând"; pentru "pretutindeni" – "totdeauna"; pentru "undeva" – "cândva"; pentru "aproape" – "devreme"; pentru "departe" – "târziu"; pentru "alături" – "îndată". Cât despre "înainte", "după", "la" sau "în", ele nici măcar n-au nevoie de un corespondent: pur şi simplu sunt slugi la amândoi stăpânii. Chiar reflecţiile filosofice de două parale ale simţului comun sunt împerecheate în asemenea tandemuri

spaţio-temporale: exclamaţii de felul "Cât suntem de mici!" şi "Cât suntem de trecători!" sunt auzite la fel de des şi cu intenţia aceleiaşi morale.

Ineleganţa de care vorbeam stă în redundanţa timpului verbelor. N-avem nevoie de o modalizare temporală a verbelor la fel cum n-avem de modalizarea lor spaţială, de care n-are nevoie nici limbajul obişnuit, pur şi simplu pentru că ambele modalizări sunt deja realizate în folosirea adverbelor, care sunt într-adevăr ceea ce spune numele lor: "ad-verbe", adică "la verbe". Dacă cuantificăm asupra spaţiului şi timpului, incluzându-le în ontologia noastră, toate adverbele enumerate mai sus devin termeni singulari nehotărâţi şi, în haina artificială a variabilelor sau în tovărăşia lor, apar în predicaţii în poziţie de subiect.

Tratarea nediscriminatorie a spaţiului şi a timpului este loc comun în ştiinţă, unde, prin intermediul sistemelor de coordonate, spaţiul cu cele trei dimensiuni ale sale şi timpul cu dimensiunea sa unică devin un mediu unic, spaţiu-timp, cu patru dimensiuni, dintre care primele trei rămân – punct cu punct – spaţiu, şi a patra rămâne – punct cu punct – timp, la fel ca şi înainte. Un precedent pentru o asemenea tratare poate fi regăsit schiţat chiar în limbajul comun, în care măsurăm distanţe şi localizăm poziţii relativ la un obiect anume, de exemplu la Piaţa Sf. Gheorghe din Bucureşti, şi măsurăm durate şi localizăm momente relativ la un eveniment anume, de exemplu la naşterea lui Cristos.

În faţa unei asemenea tratări, perplexităţile filosofice privitoare la identităţi pălesc şi dispar. Râul lui Heraclit era un exemplu tipic de proces, caracterizat prin întindere în timp aşa cum un obiect este caracterizat prin întindere în spaţiu; o dată ce punem întinderea în timp pe acelaşi plan cu întinderea în spaţiu, atenţi la spaţiul proceselor şi la timpul obiectelor deopotrivă, nu mai vedem în a intra în acelaşi râu în două timpuri diferite o dificultate mai mare

decât în a intra în acelaşi râu în două locuri diferite. Dacă pricina încurcăturii este diferenţa de substanţă, atunci substanţa râului este alta în acelaşi loc de la timp la timp la fel cum e alta în acelaşi timp de la loc la loc: identitatea râului nu este mai controversabilă într-o privinţă decât în cealaltă. Un proces îşi are părţile lui temporale, care sunt stadiile lui; şi chiar dacă nu te poţi scălda de două ori în acelaşi stadiu de râu, te poţi scălda în două stadii diferite care să fie stadii ale aceluiaşi râu, şi asta este ceea ce constituie scăldarea repetată în acelaşi râu. "Problema" lui Heraclit se rezolvă astfel (cum preconizau Wittgenstein si empiriştii logici care l-au urmat) prin disoluţie; nu e nevoie să inventăm o logică nouă, în care principiul necontradicţiei să fie înlocuit de o lege a unităţii contrariilor şi pe care s-o botezăm "dialectică" sau oricum altcumva. Psedo-paradoxele lui Zenon, izvorâte din aceeaşi tratare asimetrică a spaţiului şi a timpului, sunt făcute inofensive când ne dăm seama că infinit de multe perioade de timp pot să se însumeze într-o perioadă finită la fel de bine cum o distanţă finită poate fi divizată în infinit de multe distanţe componente; un matematician ar spune că întrecerea lui Ahile cu broasca ţestoasă este o chestiune de şiruri convergente. Şi tot aşa sunt risipite şi nedumeririle privitoare la identitatea personală peste timp: prima şi a şaptea decadă ale unui om sunt părţi temporale sau stadii ale unui om, în ciuda eterogenităţii lor, la fel cum capul şi picioarele lui sunt părţi spaţiale ale lui, în ciuda eterogenităţii lor; lucrul acesta noi l-am simţit à propos de iepuri şi de Wittgenstein încă din § 15.

Obiectul fizic spaţio-temporal constituie o rafinare binevenită a corpurilor grosiere ale simţului comun, care se individualizau din considerente nu de absenţă a schimbării, ci de continuitate a ei. Această continuitate a schimbării este recuperată acum în "forma" obiectelor cvadridimensionale: un corp care creşte devine un obiect ascuţit spre

trecut iar unul care se contractă devine un obiect ascuţit spre viitor, ca să zicem aşa: trucurile cinematografice care suprapun secvenţe de mişcare sunt sugestive în această privinţă. Părţile unui obiect fizic cvadridimensional sunt particule-evenimente, adică puncte-momente pline, şi fiecare dintre acestea este un obiect fizic la rândul lui, cu o individualitate bine-definită. Un corp al simţului comun apare astfel ca un obiect difuz, care ocupă o porţiune de spaţiu-timp vagă din pricina aderenţelor sporadice la împrejurimile lui; câştigăm precizie dacă eliminăm corpurile în favoarea obiectelor fizice cvadridimensionale. Funcţia de delegare este aici "este loc-timpul lui": o corabie devine loc-timpul unei corăbii, sau, ca să zicem aşa, filamentul de spaţiu-timp ocupat de ea, cu o lungime în spaţiu măsurată în metri şi o lungime în timp măsurată în ani – secole dacă e vorba de corabia lui Tezeu. Aceasta din urmă, în particular, este un obiect ramificat începând dintr-un anumit stadiu al ei, şi continuitatea urmează ambele ramuri. Moleculele care rămân în ea multă vreme îşi păstrează neschimbată poziţia în spaţiu şi şi-o schimbă numai pe cea în timp; cele care pleacă din ea îşi schimbă şi poziţia în spaţiu începând cu o anumită poziţie în timp; dar fiecare poziţie în spaţiu-timp constituie un punct-moment plin care intră în mulţime, şi relativ la mulţimea integrală nu se pune nici o problemă de identitate. Fiecare stadiu momentan al corăbiei, cu o moleculă în plus sau în minus, constituie într-adevăr un obiect distinct, deşi este numai o parte a corăbiei; nimic nu împiedică însă un obiect întreg identic cu el însuşi să aibă părţi distincte una de alta, după cum nimic nu împiedică o mulţime dată să includă submulţimi distincte în acelaşi timp în care rămâne identică cu sine. Pentru obiectele fizice cvadridimensionale, operativitatea maximei din § 14 este în întregime restabilită.

Obiectele fizice à la Quine aduc o mare simplificare teoretică, fiind capabile să acomodeze entităţi de genurile cele mai pestriţe şi mai îndepărtate de corpurile simţului comun: instituţii, evenimente, stări etc. Preşedintele sau Preşedinţia Statelor Unite ale Americii este un obiect à la Quine, deşi nu un corp. El este un obiect spaţional discontinuu, alcătuit din segmente temporale dintre care fiecare este şi un stadiu – de patru, sau opt, sau chiar mai mulţi ani – al unui corp omenesc. Obiectul începe cu venirea la putere a lui George Washington şi se va sfârşi într-un moment imprevizibil, o dată cu un stadiu imprevizibil al unui corp omenesc imprevizibil azi. La fel este şi Dalai Lama – minus mitul reîncarnării, care nu e necesar. O gripă este un stadiu al segmentului afectat al corpului victimei. O epidemie de gripă este o mulţime de asemenea stadii ale unor corpuri diferite. În mod asemănător, o bătălie este suma stadiilor adecvate ale combatanţilor. Orice combinaţie, oricât de bizară, de exemplu o monedă aflată acum în buzunarul cuiva, o bătălie navală din antichitate şi ideea de Pegas din capul unui realist medieval, se califică drept un obiect dispersat, graţie faptului că orice poate să fie un membru al unei mulţimi fără să fie nevoie să fie juxtapus celorlalţi membri în spaţiu sau în timp; mulţimile nu sunt grămezi. Aşadar, ideea de obiect fizic à la Quine este în acelaşi timp foarte generală şi foarte generoasă; dar să nu subestimăm preţul care trebuie plătit pentru această adevărată erupţie de simplitate teoretică. Deşi avem de-a face cu o reducţie ontologică – adică o eliminare a unui şir întreg de genuri de entităţi – ontologia rezultantă este umflată, pentru că universul obiectelor fizice à la Quine este mai dens decât cel al corpurilor, instituţiilor, evenimentelor, stărilor etc. luate laolaltă, chiar dacă le adăugăm toate animalele mitologice şi toţi zeii lui Homer. (1959, pp. 210-211; 1960, pp. 116, 170-173, 262-266; 1961.4, pp. 65-66;

1966.17; 1966.18; 1969.2; 1970, p. 30; 1973, pp. 131-132; 1975, p. 320; 1981.1; 1981.3, pp. 34, 36-37; 1984, p. 294; 1987, pp. 132-134, 180-183, 236-238; 1990, pp. 31-32, 51-52, 96.)

§ 16. Decizia ontică

E distanță mare de la cupa obiectivă
la buzele subiective.

Dacă disciplinarea limbajului face posibilă clarificarea angajărilor ontologice ale unei teorii, reducția ontologică ne dă, retrospectiv, conștiința de sine a actului asumării ontologiei: dacă anumite entități pot fi repudiate, înseamnă că ontologia nu este – în orice caz, nu este în întregime – ceva care s-ar impune de la sine și în mod irevocabil, ci este mai curând rezultatul unei opțiuni, al unei angajări, al unei "puneri". Mitul genezei prin cuvânt s-ar putea să nu fie decât licărul poetic al acestei conștiințe de sine ontologice. Cum s-a văzut, reducția ontologică antrenează teorii care pun universuri diferite, dar care vizează să sistematizeze o aceeași mulțime de "date" sau "fapte", ceea ce înseamnă că sunt competitive sau rivale; ei bine, care este criteriul alegerii între ele? Dacă, de exemplu, optăm – ca în cazul reducțiilor – pentru o teorie cu un univers mai economicos, sau, dimpotrivă, pentru una cu un univers mai bogat, cum poate fi justificată o asemenea opțiune? Aceasta era, ne reamintim, întrebarea care venea la rând după cele privitoare la indiciile neechivoce ale angajării ontologice și la specificarea obiectelor acestei angajări pentru o teorie dată. Răspunsul lui Quine la această a treia întrebare este că acceptarea de către noi a ontologiei unei teorii este identică în principiu cu acceptarea de către noi a adevărului acelei teorii; adică, în măsura în care suntem rezonabili, vom accepta cel mai simplu sistem conceptual în care "faptele" brute pot fi

potrivite şi, astfel, ordonate sau sistematizate. Necazul cu acest răspuns stă în clauza rezonabilităţii.

Să încercăm, aşadar, să spunem pe nume acestei rezonabilităţi; adică, pe un nume mai analitic. Decizia acceptării unei teorii ca adevărată era văzută, în § 8, ca rezultanta a două forţe sub tensiunea cărora orice teorie se află în acelaşi timp: o forţă "externă", reprezentând tendinţa spre obiectivitate sau spre acordul cu "lumea", şi o forţă "internă", reprezentând tendinţa spre sistematicitate sau spre acordul cu sine. Simplitatea teoriei ţine de considerente sistematice, reprezentând aspectul economic al sistemului, iar capacitatea ei de a ordona "fapte brute" ţine de considerente de obiectivitate, dacă se presupune că obiectivitatea nu este decât un alt nume, mai scurt, dat corespondenţei cu faptele. Dar cele două tendinţe nu sunt convergente. De una singură, tendinţa spre obiectivitate s-ar solda cu o imensă şi absolut nemaniabilă înregistrare haotică de fapte sau de date, iar tendinţa spre simplitate, de una singură, s-ar solda în cele din urmă cu un mit, de o frumuseţe "geometrică" poate, dar lipsit de orice fundament real. Cel mai simplu sistem în care pot fi potrivite faptele trebuie să fie astfel rezultatul hibrid al inhibării reciproce a celor două tendinţe divergente; şi, întrucât tendinţele n-au o unitate de măsură comuhnă, rezultatul nu poate fi decât unul de conivenţă, un compromis – şi unul din mai multe posibile. Oameni cu temperament filosofic diferit vor diferi în gradul de diluţie a dovezilor pe care sunt dispuşi să-l tolereze în schimbul unui beneficiu sistematic dat, şi vice-versa. "Aceasta a fost diferenţa dintre Ernst Mach şi atomişti. Aceasta este diferenţa între intuiţionişti şi închinătorii la logica clasică. Aceasta este diferenţa dintre şcoala de la Copenhaga a fizicienilor cuantici şi partizanii variabilelor ascunse" (1981.3, p. 31). Rezonabilitatea, orice ar fi ea, este departe de a fi un lucru simplu şi clar.

Pentru un suflet empirist, dorul de obiectivitate ar trebui să primeze; dar sistemul lui conceptual este ţinut să includă, ca orice teorie ştiinţifică de altfel, o parte angajată la entităţi inaccesibile faptului brut, în favoarea cărora el nu poate avea decât dovezi indirecte, *via* interanimarea propoziţiilor: dovezi consistând, adică, doar în modul armonios, sistematic, în care această parte neobservaţională se îmbină într-un tot coerent cu partea accesibilă observaţiei. În termenii noştri regimentaţi, el este ţinut să cuantifice existenţial propoziţii deschise de felul "*x* este o moleculă" la fel de bine ca şi propoziţii de felul "*x* este un iepure". Dacă ne întrebăm ce ar putea să conteze ca dovadă în favoarea unor asemenea cuantificări, răspunsul nu poate fi simplu sau general. Pentru propoziţia despre iepuri, dovadă stă în "mărturia directă a simţurilor", spre fericirea sufletului empirist; dar pentru propoziţia despre molecule, dovada nu mai poate fi de acest gen: moleculele, ni s-a spus, sunt prea mici pentru a putea fi văzute. Fizicianul care pune aceste entităţi ipotetice începuse prin a fi interesat, ca tot profanul, de sistematizarea unor adevăruri generale care pot fi spuse în termeni de simţ comun despre lucruri obişnuite; dar în aceşti termeni, cel mai bun lucru pe care l-a putut obţine a fost o combinaţie rău-conectată de teorii despre proiectile, bile de biliard, conducţie a căldurii, atracţie capilară etc. El găseşte la un moment dat că, pentru universul suplimentat cu noile entităţi – un "sescvivers" decretat de el însuşi – poate născoci o teorie care să aducă vechile fenomene miscelanee sub acoperământul unic al legilor familiare ale mişcării mecanice, din care ele pot fi derivate. Noua teorie este mai simplă decât combinaţia celor vechi şi se acordă cu ele în toate consecinţele ei pentru lucrurile obişnuite observabile, ceea ce ajunge atunci să constituie dovada ei empirică indirectă.

La o analiză mai atentă, cerinţa simplităţii este de fapt ubicuă: ea operează totdeauna şi pretutindeni. Contrastul pe care-l zugrăveam mai sus între dovezile indirecte pentru moleculele inobservabile ale fizicianului şi dovezile directe pentru lucrurile observabile ale simţului comun – iepurii, corăbiile şi tot restul – este în realitate defăimător şi nefondat. A spune că simţurile mărturisesc *direct* în favoarea lucrurilor obişnuite înseamnă a spune că noi cunoaştem aceste lucruri numai *mijlocit* prin simţuri. Ceea ce ne furnizează "nemijlocit" simţurile sunt senzaţii şi percepţii, pete de lumină şi culoare sau sunete; iepurii şi corăbiile nu sunt de găsit printre ele mai mult decât moleculele. Adunând laolaltă evenimente senzoriale dispersate şi tratându-le ca percepţii ale unui singur obiect – *e pluribus unum* – reducem complexitatea haotică a fluxului experienţei noastre la o simplitate conceptuală uşor de mânuit. Chiar şi cel mai iscoditor observator are a decide tot timpul dacă să trateze două observaţii similare ca întâlniri repetate cu unul şi acelaşi obiect fizic sau ca întâlniri unice cu două obiecte fizice distincte; şi el decide în aşa fel încât să simplifice imaginea lui cuprinzătoare despre lume în care aceste percepţii trebuie să-şi găsească locul potrivit. Dar asta înseamnă că lucrurile cele mai obişnuite ale simţului comun sunt "puse" la fel ca moleculele fizicianului. Dacă avem dovezi pentru existenţa lucrurilor de simţ comun, le avem numai în modul ("indirect") în care se poate spune că avem dovezi pentru existenţa moleculelor. Convers, dacă există vreun sens în care moleculele fizicianului sunt nereale, o ficţiune a imaginaţiei omului de ştiinţă, în acelaşi sens şi lucrurile obişnuite sunt nereale, numai că o ficţiune a imaginaţiei întregii specii umane. Putem să nu-i urmăm pe filosofii care, de la Berkeley, au încercat să expulzeze obiectele fizice din universul lor şi să se descurce numai cu datele nude ale

simţurilor (ceea ce arată că reducţia ontologică este un "dejà vu" în istoria filosofiei); dar trebuie să le concedem *insight*-ul că obiectele noastre cele mai familiare sunt puse. Fizicianul pune moleculele în mod explicit, din raţiuni recunoscute, într-un târziu al istoriei noastre, în timp ce punerea lucrurilor obişnuite este implicită, fără alte raţiuni decât aceea tacită a valorii de supravieţuire, şi în timpurile imemoriale ale preistoriei speciei; dar din punctul de vedere al organizării experienţei, ipoteza moleculelor şi ipoteza lucrurilor obişnuite sunt la fel. Cu atât mai bine, desigur, pentru molecule.

A numi "pus" un pus nu înseamnă a-l desconsidera. Orice lucru căruia îi concedem existenţă este un pus din punctul de vedere al descrierii procesului construcţiei-de-teorie şi, simultan, un lucru real din punctul de vedere al descrierii lumii de către teoria care este construită, şi construită tocmai în acest scop. Iar punctul de vedere al teoriei nu trebuie privit ca fictiv, pentru că nu putem niciodată să ne plasăm undeva în afara punctului de vedere al *oricărei* teorii; tot ceea ce putem face este să adoptăm punctul de vedere al celei mai bune la care putem apela în momentul dat respectiv. Atâta doar că "cea mai bună teorie" nu este o expresie mai bună decât "cea mai rezonabilă alegere".

Teoria noastră cuprinzătoare despre lume se gradează de la cel mai concret fapt despre iepuri şi corăbii până la cele mai abstracte speculaţii despre curbura spaţiu-timpului şi despre creaţia continuă de atomi de hidrogen într-un univers în expansiune; şi dovezile noastre se gradează corespunzător de la observaţiile cele mai specifice până la consideraţiile cele mai larg sistematice. Cum arăta § 9, moştenim această teorie cuprinzătoare de la înaintaşii noştri şi încercăm să potrivim în ea barajul continuu de impresii senzoriale cu care ne asaltează lumea externă; şi unii dintre noi se aventurează din când în când

s-o modifice, într-un punct sau altul, elaborând ipoteze noi în acelaşi timp în care continuă să se bizuie pe rest, ca nişte navigatori într-o corabie a lui Tezeu pe care trebuie s-o reconstruiască pe marea deschisă, în acelaşi timp în care continuă să navigheze cu ea. Dintre cele două forţe care se cumpănesc în alegerea între ipotezele rivale, una poate să fie, pentru un timp mai lung sau mai scurt, inoperantă: observaţia sau experimentul crucial care ar putea decide din punctul de vedere al obiectivităţii pot să fie multă vreme amânate pentru că deocamdată imposibile, şi atunci simplitatea rămâne arbitrul final. Dar nu numai simplitatea ontologiei; economia ontologică propovăduită de Occam trebuie să fie luată doar ca o parte a unei recomandări mai largi, de economie şi simplitate a teoriei în general. Combinaţia teoriilor premoleculare ale fizicianului poate să fie văzută ca fiind mai economică în ontologie, întrucât nu presupune moleculele, dar teoria lui moleculară este în orice caz mai economică în numărul legilor fundamentale, independente unele de altele; şi dacă el găseşte că o funcţie de delegare poate să substituie tuturor vechilor corpuri obişnuite grupări mai mari sau mai mici de molecule, rata inflaţiei ontologice apare a fi mai mică decât părea la prima vedere, şi este compensată din plin de simplitatea teoriei.

Alegem, aşadar, între teorii rivale nu absolut separate, ci plasate într-o teorie de fond; ceea ce înseamnă că, în ultimă instanţă, alegerea între teorii cu universuri de discurs parţiale echivalează cu alegerea între variante de eventuale modificări ale unor teorii cu universuri de discurs mai largi, în ultimă instanţă între modificări ale teoriei noastre de fond ultime, care este teoria noastră totală a lumii sau sistemul nostru conceptual global. În aceste alegeri, dacă filosofia este una de inspiraţie ştiinţifică, ne lăsăm ghidaţi de ceea ce este numit în mod vag metoda ştiinţifică, adică de un gust pentru lucruri simple combinat

cu un gust pentru lucruri vechi. Conservatorismul este capabil să constituie o virtute a unei ipoteze, alături de simplitate. Predicţiile neizbutite ar trebui, în calitatea lor de presiune externă, să condamne fără drept de apel teoria din care au fost derivate; ar trebui s-o condamne astfel cel puţin în ochii empiriştilor programatici care suntem. Totuşi, uneori, ne descoperim încercând să scuzăm eşecul a una sau două predicţii prin invocarea fie a unei greşeli de observaţie, fie a unei intruziuni de factori nedepistaţi; acesta este, cum spuneam, impasul empiristului care ajunge să vadă coada teoretică dând din câinele empiric. Principiile noastre familiare, pe care le protejăm la acest preţ în faţa unor dovezi adverse răzleţe, au în favoarea lor încrederea în unealta încercată, şi familiaritatea principiului poate fi regăsită la lucru chiar în punerea moleculelor, devreme ce teoria cinetico-moleculară ne permitea să aducem legile gazului sub incidenţa vechii noastre mecanici a bilelor de biliard. Conservatorismul este o ridicare la rang de principiu a leneviei noastre, dar şi o strategie de reconstrucţie a sistemului conceptual care favorizează revizia minimă. Adevărul despre lume poate să fie atât de complicat, şi atât de îndepărtat de ceea ce credem noi astăzi, încât să fie nevoie de mulţi paşi conservatori pentru a atinge, în drumul spre el, un punct pe care l-am putea atinge altminteri printr-un salt temerar; dar cu cât saltul este mai lung, cu atât mai gravă este o eventuală eroare unghiulară, o abatere de la direcţia bună. Conservatorismul combină avantajele unei răspunderi limitate pentru fiecare pas cu avantajele păstrării unui număr maxim de opţiuni viabile pentru pasul următor.

Conservatorismul poate să dea verdicte consonante cu cele ale simplităţii. Paşii noştri către adevăr, oricât de complicat ar fi acesta, pot fi făcuţi cu cea mai mare încredere atunci când la fiecare pas este aleasă ipoteza cea mai simplă.

Dar verdictele nu sunt totdeauna consonante. O mare simplificare poate să îndreptăţească o îndepărtare destul de drastică de principiile noastre familiare, şi istoria ne furnizează exemple remarcabile de acest fel: pierderea beneficiului familiarităţii este, în cazul teoriei cuantice sau al teoriei relativităţii, regretată poate, dar compensată şi supracompensată de câştigul în simplitate. În fond, corabia este destinată navigaţiei; şi asigurarea unei cât mai depline manevrabilităţi poate să ceară, din timp în timp, chiar reparaţii capitale, cu toată dificultatea realizării lor în plin marş, departe de orice doc uscat. Când să ne mulţumim cu revizii minime şi când să trecem la reparaţii capitale este o chestiune în mare măsură de fler şi de dibăcie, pentru că presupune punerea în balanţă a unor considerente eterogene. "Arbitrăm între aceste două interese, simplitatea şi conservarea. Ele sunt legate *dialectic*, ca să împrumut un termen de la studenţii mei" (1973, p. 137).

Rezonabilitate, numele tău este (a câta oară?) pragmatism. (1960, pp. 19-21; 1961.1, pp. 16-17; 1966.19, p. 221; 1966.20, pp. 233- 234, 237-241; 1966.21; 1969.1, pp. 16-17; 1969.4, pp. 97-98; 1973, pp. 134-137; 1975, pp. 318-320; 1978, pp. 66-73.)

§17. *Entia non grata* într-un univers transcendent

Am avut atâta minte încât să punem o ontologie destul de masivă ca să se năruie sub propria ei greutate ...trebuie să ne strângem curelele ontologice cu câteva găuri.

Ironic, goana omului după simplitate pare să-l conducă la complexităţi mereu noi: atât speculaţiile psihogenetice din § 12, cât şi comentariile istorice din § anterior, ne-au înfăţişat o ontologie în permanentă expansiune. Din nevoia simplificării fluxului experienţei s-au întrupat corpurile. Cu complicitatea unor analogii gramaticale, somatologia iniţială este apoi deturnată într-o ontologie din ce în ce mai pestriţă, adăpostind entităţi din ce în ce mai abstracte; sistemul nostru conceptual creşte şi se diferenţiază în părţi cu legături din ce în ce mai subţirele între ele. Sub imperiul unui comandament identic, domenii diferite sunt simplificate prin punerea unor entităţi de genuri diferite: istoria incipientă prin zeii lui Homer, fizica modernă prin molecule şi alte particule, din ce în ce mai mici. Folosirea crescândă a matematicii, cerută de dezvoltările fizicii, îi conduce pe matematicieni la repetarea pe cont propriu a trucului umflării ontologiei cu entităţi din ce în ce mai nepământene pentru a-şi simplifica propria lor teorie: peste numerele naturale date de Dumnezeu, ei adaugă proporţii pentru a face general aplicabilă diviziunea, numere negative pentru a face general aplicabilă scăderea, iraţionale şi imaginare pentru a face general aplicabilă exponenţierea. Începem să ne temem că, în realitate, cosmosul zămisleşte

haosul mai curând decât invers; şi meditām la o simplificare de ansamblu a acestei îngrămădiri laolaltă a atâtor simplificări parţiale insuficient coordonate. Uluiţi retrospectiv de prăsila atâtor entităţi, începem să ne întrebăm ce sunt ele; şi, cum s-a văzut în § 15, a răspunde la întrebări de acest gen înseamnă a opera reducţii, a decreta expulzări, într-o mişcare inversă celei inflaţioniste. Dar până unde poate să meargă nerecunoştinţa noastră faţă de binefăcătorii de odinioară, deveniţi acum dispensabili? Până unde poate să meargă politica dării cu piciorul scărilor după ce ne-am cocoţat? Omniprezenta exigenţă a simplităţii sugerează un răspuns pe cât de evident, pe atât de needificator: cât mai departe posibil. Întrebarea trebuie să fie reformulată: cât de nerecunoscători putem să fim fără ca nerecunoştinţa să se întoarcă împotriva noastră, periclitându-ne interesele actuale? Altfel spus, de ce entităţi ne-am putea degreva universul fără ca aceasta să impieteze asupra scopurilor ştiinţei? Aceasta era a treia, şi ultima, dintre întrebările bine puse cu care debuta § 15. Ea e un ecou al înfruntării medievale dintre realism şi nominalism, care se prelungeşte făcând din Occam contemporanul nostru.

În parte, soluţia acestei probleme a fost dată deja în cele ce preced. În § 14 am găsit un bun motiv de a respinge entităţile posibile – posibilii neactualizaţi – laolaltă cu cele imposibile: lipsa unui criteriu clar de individualizare le condamnă, fiindcă cine n-are identitate n-are legitimitate. Singurele propoziţii pe care le putem verifica sunt, cum am văzut, propoziţiile singulare; or, cum să le atribuim o valoare de adevăr dacă nu e clar despre ce individ vorbesc ele? În § 15 am văzut cum ne putem dispensa de unităţile de măsură – aşa-numitele numere impure – în favoarea obiectelor şi a numerelor pure; de numerele pure în favoarea claselor de clase; de entităţile mentale în favoarea concomitentelor lor neurofiziologice; şi chiar de corpurile

ancestrale în favoarea modernelor obiecte cvadridimensionale, concepute ca mulţimi de particule-evenimente, sau de puncte-momente pline. În acest din urmă caz întrevedem chiar posibilitatea unei vaste uniformizări a ontologiei prin dispensarea de o serie întreagă de genuri de entităţi nebuloase de felul instituţiilor, al stărilor patologice sau al evenimentelor istorice. În fiecare din aceste cazuri, un domeniu de obiecte este reinterpretat prin identificarea lui cu o parte a unui alt domeniu, mai larg, ceea ce ne dă satisfacţia de a ne dispensa de cel dintâi şi de a ne putea descurca numai cu cel din urmă. Rămân încă să mai fie discutate cel puţin două categorii de cazuri abstracte mai speciale, dintre care o categorie pare a prezenta o atracţie deosebită pentru filosofi, iar cealaltă pentru oamenii de ştiinţă; în asta şi constă caracterul lor special.

Din prima categorie fac parte aşa-numitele entităţi *intensionale*: propoziţiunile (*propositions*), proprietăţile (sau atributele), relaţiile. Ce sunt – sau ce vizează să fie – aceste entităţi, nu e uşor de spus. Dacă termenul "înţeles" ar fi suficient de clar, am spune că aceste entităţi sunt înţelesuri ale principalelor categorii lingvistice. Regimentarea limbajului obişnuit ne-a lăsat cu numai două categorii ireductibile: propoziţii şi termeni de diferite ordine (monadici, diadici, triadici ş.a.m.d. Propoziţiunile ar fi înţelesurile propoziţiilor, proprietăţile (sau atributele, în sensul non-gramatical al termenului) ar fi înţelesurile termenilor monadici, relaţiile simple ar fi înţelesurile termenilor diadici, iar relaţiile complexe ar fi înţelesurile termenilor triadici şi de ordin mai înalt. Dar fapt este că "înţeles" n-are un înţeles destul de clar: ceea ce am ajuns noi, eventual, să mai clarificăm un pic în § 5, era înţelesul empiric şi nu înţelesul în general. Pe de altă parte, filosofii care sunt partizani ai intensiunilor, importând din simţul comun ideea

vagă a unei semantici dualiste a înţelesului şi a referinţei, nu o utilizează ca atare, ci o supun ei înşişi unor rafinări destinate s-o facă aptă să răspundă unor nevoi ale lor specifice; şi asta începând chiar cu terminologia, adică vorbind nu despre înţelesuri şi referinţe, ci despre intensiuni şi extensiuni. Poate că un efect clarificator ar putea fi obţinut pornind chiar de la nevoile cărora sunt proiectate să le răspundă entităţile intensionale de care ne ocupăm acum.

Aceste nevoi sunt, în genere, nevoi de ieşire din încurcături cel puţin aparente. Aşa, de exemplu, când întreprindem traduceri dintr-o limbă într-alta, împerechem propoziţii care, ca entităţi lingvistice, sunt ostensibil diferite; care sunt atunci criteriile după care împerechem o propoziţie străină dată cu o propoziţie anume a limbii noastre mai curând decât cu oricare alta? Ce au în comun "Der schnee ist weiss" sau "Snow is white" cu "Zăpada este albă"? Şi, fiindcă veni vorba, ce au în comun "Der schnee ist weiss" şi "Snow is white"? Or, ca să venim acasă, în limba noastră maternă: când întreprindem parafraze, împerechind o propoziţie care conţine un termen indezirabil cu una care nu-l conţine, şi cu una anume mai curând decât cu oricare alta, ce au ele în comun? Or, când spunem despre cineva că doreşte să aibă o şalupă sau crede că există strigoi, despre ce vorbim noi în calitate de obiecte ale dorinţei sau credinţei? Or încă, ştiind că o întreagă cohortă de propoziţii – propoziţiile de ocazie ale § 7 – îşi schimbă valoarea de adevăr cu locul, timpul şi vorbitorul, despre ce vorbim noi în regulile noastre logice ca fiind adevărat sau fals fără nici o specificare de timp, loc sau vorbitor? Rezumând: ce sunt presupusele constante ale traducerii şi parafrazei, ce sunt obiectele atitudinilor propoziţionale, ce sunt vehiculele adevărului? Răspunsul – unificator – a fost: propoziţiunile. Propoziţiunile, nu pur şi simplu înţelesurile propoziţiilor: aici intră în joc rafinările

despre care vorbeam mai sus. La nivelul simţului comun, înţelesurile sunt idei ale subiecţilor umani, adică entităţi mentale; Frege însă, care ne spune că sensul (noi am spune înţelesul) unei propoziţii este gândul pe care ea îl conţine, simte nevoia să ne prevină că prin "gând" el înţelege "nu activitatea subiectivă a gândirii, ci conţinutul ei obiectiv, care poate fi o proprietate comună mai multor oameni" (FREGE, 1966, pp. 60-61). Există, ce-i drept, şi nişte entităţi subiective care se asociază semnelor lingvistice şi care există în minţile oamenilor; dar acestea sunt nu gânduri, ci reprezentări (FREGE, 1966, pp. 58-59). Carnap, la rândul său, ne spune că intensiunile "sunt acele entităţi care sunt uneori considerate ca înţelesurile (*meanings*) expresiilor în chestiune" şi că "intensiunea unei propoziţii este judecata exprimată de ea"; dar şi el simte nevoia să ne prevină că prin "judecată" înţelege "nu fenomene mentale, subiective", ci "ceva obiectiv, care poate să fie sau nu exemplificat în natură" (CARNAP, 1972, pp. 71-72, 86). Evident, "gândul" lui Frege şi "judecata" lui Carnap nu sunt gândul şi judecata simţului comun, "înţelesurile" lui Frege şi ale lui Carnap nu sunt înţelesurile simţului comun. Dacă ar fi fost, ele nu ne-ar fi pus acum nici un fel de probleme speciale: am fi putut să le considerăm eliminate încă din § 15, odată cu celelalte entităţi mentale. Vedem însă că lucrurile nu stau aşa: intensiunile celor doi n-au concomitente neurofiziologice.

O dată puse propoziţiunile ca înţelesuri ale propoziţiilor, distincte de evenimentele mentale care acompaniază rostirile lor, continuitatea cere punerea ca înţelesuri (în acelaşi sens distinct de entităţile mentale care le acompaniază folosirea) a altor entităţi corespunzătoare celorlalte unităţi lingvistice cu funcţie simbolică mai mult sau mai puţin de sine stătătoare: termenii. Avem sentimentul că orice e spus despre un lucru, într-o propoziţie simplă în care predicatul este un termen monadic, atribuie acelui lucru o

proprietate; când spunem despre Socrate că e om, de exemplu, îi atribuim proprietatea umanităţii sau proprietatea de a fi om. Din raţiuni de simplitate, noi am convertit – în procesul regimentării – numele şi ceilalţi termeni singulari în termeni generali, în ciuda sentimentului natural că funcţia referenţială a cuvintelor stă în principal în numire şi aparţine termenilor singulari. Dar este suficient să ne lăsăm călăuziţi de sentimentul naturaleţii în locul dorinţei de simplitate şi precizie, pentru ca lucrurile să se inverseze: să fim înclinaţi mai curând să convertim toţi termenii generali în singulari, pentru a le asigura capacitatea de a numi. "Fido este câine" şi-ar îndeplini atunci funcţia referenţială exclusiv prin numire: "Fido" este numele câinelui particular, "câine" este numele proprietăţii lui de a fi câine, şi propoziţia este adevărată pentru că individul concret *instanţiază* proprietatea abstractă. Carnap afirmă răspicat că intensiunea unui predicat (de gradul unu) este proprietatea corespunzătoare (CARNAP, 1972, p. 63). Relaţiile calcă imediat pe urmele proprietăţilor, din simple considerente de continuitate. Pentru că, aşa cum, spunând despre Socrate că e om, îi atribuim proprietatea umanităţii, tot aşa, spunând despre el că este soţul Xantipei sau magistrul lui Platon, instituim între el şi Xantipa relaţia soţ-soţie, sau între el şi Platon relaţia magistru-învăţăcel.

În limbajul obişnuit putem identifica multe expresii care ar putea să fie luate ca nume de entităţi intensionale (sau, pe scurt, de intensiuni). Clauzele formate cu "că" (aşa-numitele clauze de conţinut), care apar în construcţiile de atitudini propoziţionale, sunt nume de propoziţiuni; astfel, în "Aristotel crede că Socrate este magistrul lui Platon", fragmentul "că Socrate este magistrul lui Platon" numeşte propoziţiunea exprimată de propoziţia subordonată "Socrate este magistrul lui Platon". Termenii formaţi cu

anumite sufixe, ca şi clauzele infinite (numite astfel pentru că propoziţiile care le dau naştere îşi trec verbul la infinitiv), sunt nume de atribute sau propritäţi; astfel, propoziţia "Socrate este înţelept" poate fi parafrazată ca "Socrate are înţelep*ciune*" sau "Socrate are proprietatea de a fi înţelept", sau chiar "A fi înţelept e ceva ce are Socrate", în care intenţia fragmentelor "înţelep*ciune*" şi "a fi înţelept" de a numi o proprietate este destul de vizibilă. La fel – ca nume de proprietate – poate fi analizat gramatical şi fragmentul "este magistrul lui Platon" din exemplul nostru cu credinţa lui Aristotel, care poate fi parafrazat explicit ca "Aristotel crede că Socrate are proprietatea de a fi magistrul lui Platon", sau chiar ca "A fi magistrul lui Platon este ceva pe care Aristotel îl crede despre Socrate". După cum, dacă schimbăm parafraza cu "Aristotel crede că Socrate se află cu Platon în relaţia magistru-învăţăcel", fragmentul "este magistrul lui" din formularea originală devine în mod evident un nume de relaţie. Această relaţie este una simplă sau diadică; dar în acelaşi exemplu original putem decupa un fragment discontinuu, anume "crede că... este magistrul lui", care să funcţioneze ca numele unei relaţii triadice între Aristotel, Socrate şi Platon. Nu e greu de imaginat cum am putea construi chiar exemple cu nume de relaţii de ordin mai înalt: este suficient să-l punem pe Quine să ne comunice el însuşi credinţa lui Aristotel despre legătura de rudenie spirituală dintre Socrate şi Platon, pentru a avea un nume de relaţie tetradică "spune că...crede că..este magistrul lui", relaţie care s-ar manifesta între Quine, Aristotel, Socrate şi Platon (în această ordine). Ş.a.m.d. în sus, fără alte limite decât acelea ale imaginaţiei noastre.

Toată polilogia poate câştiga în inteligibilitate dacă o gândim în limbajul nostru regimentat. Aici, graţie instrumentului variabilelor, putem vorbi despre limbaj în termenii unei singure categorii gramaticale, aceea a

propoziţiilor: ceea ce în limbajul obişnuit este clasificat ca propoziţie devine în limbajul regimentat o propoziţie închisă, adică lipsită de variabile libere, iar ceea ce în limbajul obişnuit este clasificat ca termen devine în limbajul regimentat o propoziţie deschisă în *n* variabile, unde *n* indică ordinul sau gradul termenilor substituiţi: monadice pentru *n*=1, diadice pentru *n*=2 ş.a.m.d. Putem chiar să introducem simboluri speciale pentru numele de intensiuni, prin propoziţii închise în paranteze drepte, după modelul simbolizării numelor de propoziţii prin închiderea propoziţiilor numite între ghilimele (citarea directă). Obţinem o ordonare a intensiunilor după gradul lor, astfel:

- gradul O: *propoziţiuni* (înţelesuri ale unor propoziţii închise, fără variabile libere sau cu zero variabile libere). Exemplu:

[Socrate este magistrul lui Platon]

care este parafraza simbolică a clauzei de conţinut "că Socrate este magistrul lui Platon" din limbajul obişnuit;

- gradul 1: *proprietăţi* sau *atribute* (înţelesuri ale unor propoziţii deschise cu o singură variabilă liberă). Exemplu:

y [*y* este magistrul lui Platon]

care se citeşte "*y* astfel încât *y* este magistrul lui Platon" şi contează ca parafraza simbolică a clauzei infinitive "a fi magistrul lui Platon" din limbajul obişnuit;

- gradul 2: *relaţii* simple sau *diadice* (înţelesuri ale unor propoziţii deschise cu două variabile libere). Exemplu:

yz [*y* este magistrul lui z]

care se citeşte "*y* şi *z* astfel încât *y* este magistrul lui *z*" şi contează ca parafraza simbolică a expresiei "relaţia dintre magistru şi învăţăcel" (sau, pe scurt, "relaţia magistru-învăţăcel") din limbajul obişnuit;

- gradul 3: *relaţii triadice* (înţelesuri ale unor propoziţii deschise cu trei variabile libere). Exemplu:

yzw [*y* crede că *z* este magistrul lui *w*]

care se citeşte "*y* şi *z* şi *w* astfel încât *y* crede că *z* este magistrul lui *w*", care contează ca parafrază regimentată a unei expresii construibile – cu oarecare artificialitate – în limbajul obişnuit ca "relaţia (complexă) a credinţei despre relaţia (simplă) dintre magistru şi învăţăcel" (sau, pe scurt, "relaţia credinţă-magistru- învăţăcel");

- ş.a.m.d.

Angajarea ontologică la aceste genuri de entităţi poate fi acum clar exprimată în limbajul cuantificării. Desluşirile lui Carnap cum că *unele* propoziţiuni pot să fie sau nu exemplificate în natură contează pentru noi ca asumând propoziţiuni, pentru că "unele" din limbajul obişnuit se traduce în limbajul regimentat tocmai prin cuantificatorul existenţial:

($\exists x$) (x este o propoziţiune . ~ (x este exemplificat în natură)),

adică "Există (cel puţin) un x astfel încât x este o propoziţiune şi x nu este exemplificat în natură".

La fel pot să fie exprimate eventualele asumări explicite ale entităţilor particulare cu care am ilustrat noi intensiunile de diferite grade, astfel:

$(\exists x)$ (x = [Socrate este magistrul lui Platon])

pentru "Există propoziţiunea că Socrate este magistrul lui Platon";

$(\exists x)$ (x = y [y este magistrul lui Platon])

pentru "Există proprietatea de a fi magistrul lui Platon";

($\exists x$ (x = yz [y este magistrul lui z])

pentru "există relaţia magistru-învăţăcel";

$(\exists x)$ (x = yzw [y crede că z este magistrul lui w])

pentru "Există relaţia (complexă) credinţă-magistru-învăţăcel"; ş.a.m.d. Toate aceste propoziţii au forma unor identităţi cuantificate: una între o variabilă şi numele unei propoziţiuni, alta între o variabilă şi numele unei proprietăţi, alta între o variabilă şi numele unei relaţii diadice, ultima între o variabilă şi numele unei relaţii triadice. Adică toate sunt de forma lui "Socrate există", simbolizată ca "$(\exists\ x)$ (x = Socrate)".

Să observăm aici posibilitatea unei reducţii descendente: intensiunile de gradul $n + 1$ pot fi privite ca nişte subclase speciale ale intensiunilor de gradul n, până la $n = 1$. Astfel, relaţia triadică între un crezător, un magistru şi un învăţăcel poate fi privită ca o relaţie diadică specială, în care una dintre relate este ea însăşi o relaţie: relaţia diadică între un crezător şi relaţia magistru-învăţăcel. Relaţia diadică magistru-învăţăcel poate fi privită ca un gen special de proprietate, pe care Carnap o numea proprietate relaţională, anume proprietatea de a fi magistrul cuiva; corespunzător, relaţia dintre un crezător şi relaţia

magistru-învăţăcel devine ea însăşi o proprietate a crezătorului, anume proprietatea de a crede că cineva este magistrul cuiva. Cu alte cuvinte, relaţia triadică între Aristotel, Socrate şi Platon se transformă într-o relaţie între Aristotel şi Socrate (magistrul-lui-Platon) şi apoi într-o proprietate a lui Aristotel (aceea de a-crede-că-Socrate-este-magistrul-lui-Platon). Această reducţie descendentă ne simplifică mult sarcina de a clarifica natura entităţilor intensionale, pentru că ne lasă numai cu două feluri de intensiuni: propoziţiuni şi proprietăţi.

Dar dacă are sens clar să vorbim despre propoziţiuni şi proprietăţi, trebuie să aibă sens clar să vorbim şi despre identitatea lor: dacă propoziţiunile sunt înţelesurile propoziţiilor, trebuie să putem spune când două propoziţii exprimă aceeaşi propoziţiune şi când două propoziţiuni diferite; şi dacă proprietăţile sunt înţelesurile termenilor, trebuie să putem spune când doi termeni exprimă aceeaşi proprietate şi când proprietăţi diferite. În genere, admiţând că entităţile lingvistice exprimă înţelesuri, admitem *ipso-facto* că expresiile constituie modalităţile de specificare a înţelesurilor; şi pare firesc să căutăm criteriul de individualizare în modalitatea de specificare. Prima sugestie pe care ne-o oferă intuiţiile noastre privitoare la înţelesuri este că două propoziţii au acelaşi înţeles dacă sunt cognitiv echivalente, şi doi termeni au acelaşi înţeles dacă sunt sinonimi. Cele două intuiţii sunt strâns legate: două propoziţii au în mod evident acelaşi înţeles dacă cea de a doua este rezultatul înlocuirii în cea dintâi a unui termen cu un altul care are acelaşi înţeles; şi doi termeni au în mod evident acelaşi înţeles dacă, substituind unul dintre ei celuilalt în orice propoziţie dată, ceea ce rezultă este o propoziţie care are acelaşi înţeles cu originalul. Cu alte cuvinte, identitatea de înţeles a propoziţiilor apare ca fiind interdefinibilă cu identitatea de înţeles a termenilor, astfel

încât n-avem nevoie decât de un singur criteriu de identitate pentru una singură dintre cele două categorii, oricare.

În § 5 am examinat deja problema identității de înțeles a propozițiilor pentru o subclasă a lor, propozițiile de observație. Ceea ce am avea de făcut acum ar fi, în aparență, să găsim o modalitate de a extinde criteriul de identitate de la stimulo-înțelesurile propozițiilor de observație la înțelesurile propozițiilor în genere, dar lucrul este imposibil în lumina subdeterminării: cum am văzut în § 8, propozițiile teoretice pur și simplu nu au înțelesuri empirice ale lor proprii. Din același motiv nu vom putea generaliza nici criteriul stimulo-sinonimiei, pentru că acolo identitatea de înțeles a termenilor era definită ca intersubstituibilitate *salva aequalitate*, adică în dependență de criteriul echivalenței cognitive a propozițiilor. Dacă, pe de altă parte, vom încerca să începem cu sinonimia termenilor, va trebui să ne întoarcem la § 9, în care era discutat criteriul intersubstituibilității *salva veritate*, care făcea uz numai de adevărul propozițiilor, nu de înțelesul lor. Dar acolo am constatat că un asemenea criteriu nu e o sită destul de deasă: în același timp în care ne restituie într-adevăr unele intuiții de sinonimie, ca aceea între "burlac" și "necăsătorit", lasă să se strecoare și cazuri intuitiv nesinonime, ca acela al lui "ființă cu inimă" și "ființă cu rinichi". Încercările de a rafina criteriul astfel încât să se elimine cazurile nedorite n-au dat rezultate: a recurge la operatori modali pentru a spune că oricine e burlac e în mod necesar necăsătorit dar că nu orice are inimă are în mod necesar și rinichi, sau a spune că bicondiționala lui "*x* este burlac" și "*x* este necăsătorit" este analitică în timp ce bicondiționala lui "*x* este ființă cu inimă" și "*x* este ființă cu rinichi" nu este analitică, nu rezolvă problema, ci doar o deplasează; pentru că adverbul "în mod necesar" și

adjectivul "analitic" nu sunt cu nimic mai puţin obscure decât "sinonim".

De fapt, cum am văzut, ne puteam scuti din capul locului eforturile unor asemenea căutări. Dacă am fi găsit criterii operaţionale pentru echivalenţa cognitivă a propoziţiilor, de exemplu, punerea propoziţiunilor în adaos la propoziţii ar fi fost superfluă, pentru că tot ce am fi putut să spunem în termenii propoziţiunilor, am fi putut să spunem în termenii propoziţiilor şi ai echivalenţei lor cognitive, şi n-ar fi avut nici un rost să ne complicăm universul peste necesar: "însăşi chestiunea condiţiilor pentru identitatea propoziţiunilor prezintă nu atât o problemă nerezolvată, cât un ideal greşit" (1960, p. 206). Motivul nostru de a face astfel ar fi fost evident: propoziţiile dispun de un criteriu clar de individualizare, spre deosebire de propoziţiuni; şi toate nevoile filosofice cărora părea să le răspundă punerea propoziţiunilor pot să fie împlinite foarte bine de propoziţii. Aveam – sau păream a avea nevoie – de propoziţiuni ca vehicule de adevăr stabile, funcţie pe care n-o puteau îndeplini propoziţiile de ocazie; noi am subînţeles tot timpul că propoziţiunile sunt înţelesuri ale propoziţiilor *eterne*. Dacă n-am făcut specificarea, aceasta este tocmai pentru că ocazionalitatea nu reprezintă un obstacol real: propoziţiile de ocazie pot să fie eternizate foarte lesne, prin "fixarea" lor într-un sistem de referinţă spaţio-temporal. Dacă "Plouă" este exemplul cel mai grăitor de propoziţie al cărei adevăr se schimbă de la o zi – şi chiar de la o oră – la alta ca şi de la un loc la altul, "Plouă în Bucureşti la 10 octombrie 1992, ora 10" este o propoziţie al cărei adevăr a ajuns la fel de stabil ca al oricărei propoziţii eterne. În fapt, toate consecinţele observaţionale ale teoriilor – pe care le echivalam, în finalul § 7, cu însuşi conţinutul empiric al acestor teorii – sunt propoziţii de observaţie fixate; din propoziţiile teoretice, care sunt eterne,

nu s-ar putea deriva decât consecinţe de asemenea eterne, şi efectiv omul de ştiinţă face totdeauna predicţii – şi astfel îşi testează teoriile – despre ocazii care sunt strict individualizate prin poziţia lor în spaţiu şi în timp. Chiar dacă ne schimbăm sistemul de referinţă spaţio-temporal, fiecare ocazie individuală îşi va avea fixarea ei unică în noul sistem. Aşadar, toate propoziţiile pot să fie făcute eterne printr-un expedient banal, şi propoziţiile eterne pot să îndeplinească ele însele funcţia de vehicule de adevăr stabile; nu e nevoie să punem propoziţiuni în adaos la ele. Mai departe, propoziţiunile păreau să fie necesare ca obiecte ale atitudinilor propoziţionale: propoziţiunea că Socrate este magistrul lui Platon era, în exemplul nostru, obiectul unei credinţe a lui Aristotel. Dar şi aici propoziţiile sunt de ajuns: reformulată după modelul tarskian, credinţa lui Aristotel este doar că propoziţia "Socrate este magistrul lui Platon" este adevărată. Vorbind despre obiectul credinţei lui Aristotel, trebuia oricum să folosim o propoziţie pentru a numi propoziunea respectivă; de ce n-am vorbi mai bine despre propoziţia însăşi, numind-o prin citare directă? După acest model tarskian putem în principiu să parafrazăm orice construcţie de atitudine propoziţională astfel încât obiectul atitudinii să fie o propoziţie: dacă *x* doreşte să aibă o şalupă, atunci ceea ce doreşte el este ca propoziţia "*x* are o şalupă" să fie adevărată, şi dacă *y* crede în strigoi, ceea ce crede el este că propoziţia "Există strigoi" este adevărată. În acest fel putem să împlinim şi celelalte nevoi presupuse a fi reclamat punerea propoziţiunilor, nevoia de obiecte ale traducerii şi nevoia de obiecte ale analizei filosofice: este suficient să privim atât traducerea cât şi analiza filosofică drept ceea ce sunt, adică drept atitudini propoziţionale de parafrazare, pentru a vedea că şi aici propoziţile pot să joace rolul atribuit propoziţiunilor. Desigur că o analiză care nu face decât să

reducă obiectele atitudinilor propoziţionale dar lasă atitudinile ca atare este nesatisfăcătoare, pentru că o atitudine propoziţională este opacă referenţial; dar ea poate să fie tratată ca un gen de entitate mentală şi eliminată cu restul entităţilor de acest fel, ca în § 15.

Înainte de a trece la intensiunile termenilor – proprietăţi şi relaţii de diferite grade – să observăm în treacăt că, o dată cu propoziţiunile cu care pot fi identificate, sunt eliminate şi alte entităţi obscure care au fost asumate explicit de unii filosofi, ca RUSSELL (1956, eseul "The Philosophy of Logical Atomism") şi Wittgenstein (vezi GRIFFIN, 1969): *faptele*. Ca şi în cazul propoziţiunilor, punerea faptelor este încurajată de amăgirea că în acest fel s-ar putea rezolva anumite probleme filosofice; de exemplu, s-ar preîntâmpina întrebarea ce anume face adevărate propoziţiile care sunt astfel, al cărui răspuns dat dinainte ar fi "sunt adevărate propoziţiile care corespund faptelor". Paradigma lui Tarski

"Zăpada este albă" este adevărată dacă şi numai dacă zăpada este albă

ar trebui să fie privită ca sunând, în urechile partizanilor faptelor ca entităţi,

"Zăpada este albă" semnifică o propoziţiune adevărată dacă şi numai dacă este un fapt că zăpada este albă.

Dar ce ar putea să fie "faptele"? Că o fiinţa are inimă este un fapt, că aceeaşi fiinţă are rinichi este prezumabil alt fapt, în ciuda faptului că fiinţa e aceeaşi (acesta ar fi al treilea fapt). Dar faptul că Timişoara este la Vest de Bucureşti este diferit de faptul că Bucureştiul este la Est de Timişoara, sau este acelaşi fapt? În privinţa unui standard al identităţii, faptele sunt în aceeaşi dificultate ca şi propoziţiunile cărora sunt proiectate să le "corespundă". Formula lui Tarski arată că a atribui adevăr propoziţiei înseamnă a atribui albeaţă zăpezii: interpunerea faptelor şi a propoziţiunilor nu aduce nimic în plus. Cuvântul "fapt" îşi dezvăluie caracterul

sincategorematic în trimiterea abreviată, când, pentru a ne scuti de repetarea unei afirmaţii lungi, spunem "acest fapt"; ca şi în ranforsarea fragilului "că" al abstracţiei propoziţionale, când, în loc să spunem "Că Socrate este magistrul lui Platon...", spunem "Faptul că Socrate este magistrul lui Platon...", numai din pricina lipsei de naturaleţe idiomatică a unei clauze "că" pure în poziţie substantivală. Iar pentru restul apariţiilor lui în vorbirea obişnuită, "fapt" intervine adesea acolo unde am putea să spunem, fără nici o pierdere, "propoziţie adevărată" (sau, dacă suntem intensionalişti, "propoziţiune adevărată"), ca în expresiile destinate persuasiunii, de felul "Fapt este că..."; Russell însuşi a tratat la un moment dat faptele în acest fel, identificându-le cu propoziţiunile. În oricare dintre cazuri, soarta faptelor ca entităţi este pecetluită de briciul lui Occam.

Aceeaşi soartă le este rezervată şi proprietăţilor, ca unora de acelaşi neam. Trei circumstanţe pot uşura discuţia lor, făcând-o mai expeditivă. Prima este că, aşa cum am văzut, criteriul de identitate pentru proprietăţi este interdefinibil cu acela pentru propoziţiuni, şi luarea fiecăruia drept primitiv a dus la acelaşi eşec: sinonimia termenilor (abstracţie făcând de cei observaţionali) nu este într-o situaţie mai bună decât echivalenţa cognitivă a propoziţiilor (abstracţie făcând de cele de observaţie). A doua circumstanţă este că, după cum de asemenea am văzut, intensiunile termenilor pot să fie reduse toate la un singur gen, intensiunile de gradul unu, adică tocmai proprietăţile; ceea ce e de spus despre ele va fi deci valabil şi pentru rest. În fine, o a treia circumstanţă este că, în afara intensiunilor, termenii sunt presupuşi a avea şi extensiuni, care sunt, pentru termenii monadici, clasele, un alt gen de entităţi abstracte. La aceeaşi pagină la care ne spune că intensiunea unui predicat (de gradul unu) este proprietatea "corespunzătoare", Carnap ne spune şi că extensiunea lui

este clasa "corespunzătoare" (CARNAP, 1972, p. 63). N-ar putea extensiunile să joace şi rolul intensiunilor, făcându-le astfel inutile?

În contrast cu obscuritatea proprietăţilor, clasele dispun de un criteriu de individualizare clar precum cristalul, pe care l-am amintit în mai multe rânduri: sunt identice clasele care au exact aceiaşi membri, deci care sunt denotate de termeni coextensivi. Ele pot îndeplini toate scopurile pentru care sunt puse proprietăţile. Astfel, în loc să tratăm termenul "Om" ca desemnând hominitatea sau proprietatea de a fi om, îl putem trata ca desemnând omenirea sau clasa oamenilor; şi în loc să tratăm "Roşu" ca desemnând proprietatea roşeţii, îl putem trata ca desemnând clasa tuturor lucrurilor roşii. Clasele *sunt* proprietăţile, minus diferenţa între coextensive, pentru care s-a căutat în van un criteriu clar; şi diferenţa între coextensive, adică între desemnatele termenilor intersubstituibili *salva veritate* este absolut nerelevantă pentru ştiinţă. Ştiinţa nu caută decât adevărul, şi nici o lege a naturii nu încetează să fie adevărată dacă în formularea ei înlocuim "fiinţă cu inimă" cu "fiinţă cu rinichi".

O dată cu eliminarea proprietăţilor în favoarea claselor sunt eliminate şi relaţiile de toate gradele, graţie reductivilităţii lor la proprietăţi. Ceea ce sunt clasele pentru proprietăţi, sunt clasele de perechi ordonate pentru relaţiile diadice: astfel, în loc să privim termenul relativ "Tată" ca desemnând o relaţie între un bărbat şi progenitura lui (şi, deci, ca o proprietate a unui bărbat, aceea de a avea urmaşi), îl privim ca desemnând o clasă anume, clasa perechilor ordonate care, ca <Abraham, Isaac>, sunt alcătuite dintr-un bărbat şi una din progeniturile sale. Relaţiile triadice sunt eliminate în favoarea claselor de triplete ordonate ş.a.m.d. Intensiunile sunt, toate, creaturi ale întunericului, şi trebuie să fie toate exorcizate.

Experienţa arată că, pentru a preîntâmpina la cititorii noştri neînţelegeri care s-au manifestat adesea la cei ai lui Quine, este necesar să subliniem încă o dată că înseşi clasele sunt entităţi *abstracte*, la fel de abstracte ca şi intensiunile pe care le înlocuiesc, şi că ele sunt admise pe deasupra obiectelor concrete care există în spaţiu-timp; "Om", "Roşu" şi "Tată", luaţi ca desemnând clase, sunt termeni singulari, cu altă referinţă decât termenii generali corespunzători "om", "roşu" şi "tată". Conform standardului nostru pentru angajarea ontologică, a recunoaşte existenţa claselor înseamnă a le face accesibile variabilelor cuantificării în calitate de valori; variabile care stau, în predicaţii, în poziţie de subiect gramatical, potrivită pentru termenii singulari. Clasa pietrelor dintr-o grămadă este altceva decât grămada însăşi, care e un obiect concret, ceea ce se vede lesne din faptul că aşa-numitul "paradox al grămezii" nu afectează în nici un fel clasa pietrelor ei: pe de o parte, îndepărtarea unei pietre dintr-o grămadă lasă clasa corespunzătoare intactă, deoarece ea este determinată de membrii ei indiferent de poziţia spaţio-temporală a acestora; pe de altă parte, pietrele rămase într-o grămadă după fiecare îndepărtare a uneia dintre ele alcătuiesc de fiecare dată o clasă, chiar dacă la un moment dat nu mai alcătuiesc o grămadă: şi asta chiar după înlăturarea ultimei pietre, întrucât clasa vidă este o clasă ca oricare alta, supusă aceluiaşi criteriu de individualizare. Înlocuirea proprietăţilor cu clasele nu înseamnă trecerea de la un realism al universaliilor la nominalism, ci doar reducerea realismului la un minim posibil, la un singur gen de entităţi abstracte; acestea sunt, însă, tot aspaţiale şi atemporale, şi realismul lor este la fel de "abject" ca al oricăror alte universalii, de felul proprietăţilor sau al relaţiilor (1981.21, p. 184).

Să trecem, în fine, la entităţile dubioase ale savanţilor înşişi. Am putut să ne lepădăm fără nici un fel de remuşcări

de draguri, unităţi de măsură, posibili neactualizaţi şi intensiuni, pentru că eram convinşi că admiterea lor nu apare a servi nici un scop al ştiinţei. Dar nu trebuie să căutăm prea departe exemple de obiecte prezumtive care par absurde în acelaşi timp în care par să servească cele mai bune scopuri ale celei mai bune ştiinţe, astfel încât expulzarea lor din domeniul variabilelor noastre ameninţă să ne deterioreze sistemul conceptual. Aşa sunt *obiectele ideale* despre care pare a se vorbi în expunerile unor teorii fizice: puncte de masă, suprafeţe fără frecare, sisteme izolate. Un punct cu masă sau un sistem imun la orice forţe exterioare sunt contrare teoriei fizice cuprinzătoare, şi totuşi legile mecanicii, de exemplu, sunt enunţate cel mai simplu tocmai în termenii unor asemenea entităţi imposibile; care ar trebui să fie atunci statutul lor?

Surprinzător, poate, Quine le atribuie condiţia unor entităţi *mitologice*, mitul lor de origine fiind acela al unor limite către care se tinde fără a fi atinse. Doctrina punctelor de masă trebuie să fie văzută ca *simbolică*, "în sensul în care este folosit acest cuvânt de către criticii literari, psihanalişti, şi de către filosofii religiei" (1960, p. 249). Mitul este deliberat, folositor prin simplificarea calculelor şi prin vivacitatea, frumuseţea şi corectitudinea esenţială cu care zugrăveşte anumite aspecte ale naturii, chiar dacă, la o citire literală, el falsifică natura în alte privinţe. Această falsificare poate fi făcută inofensivă prin parafrază, în maniera în care Weierstrass s-a descotorosit de infinitesimalele absurde, infinit de apropiate de zero şi totuşi distincte între ele, păstrând beneficiile calculului diferenţial: când cineva asertează că un punct de masă se comportă în cutare şi cutare fel, el trebuie înţeles ca spunând aproximativ că o particulă cu o masă dată se comportă cu atât mai aproape de cutare şi cutare fel, cu cât volumul ei este mai mic; şi, corespunzător, când cineva asertează că un sistem izolat se

comportă în cutare şi cutare fel, el trebuie înţeles ca spunând că un sistem de particule se comportă cu atât mai aproape de cutare şi cutare fel, cu cât proporţia de energie transferată din – sau în – lumea exterioară este mai mică. Din aceste parafraze au dispărut termenii "punct de masă" şi "sistem izolat" şi, odată cu ei, referirea la entităţile fictive corespunzătoare. Într-o teorie-obiect, considerată izolat sau tratată ca autoconţinută, putem vorbi despre asemenea entităţi ca şi cum cele spuse ar fi adevărate, pentru că o facem prin condiţionale universale de forma "(*x*) (dacă *x* este un punct de masă, atunci...)", şi inexistenţa obiectelor ideale nu falsifică asemenea propoziţii, ci le lasă adevărate în gol sau în alb, ca să zicem aşa, din lipsă de contraexemple (vezi § 13). Dar dacă includem teoria-obiect într-o teorie de fond mai largă, atunci aceasta din urmă va fi aceea îndreptăţită să reclame adevărul pentru sine, iar cea dintâi decade la statutul de mit convenabil, pur simbolic în raport cu acest adevăr ulterior. Punctele de masă şi sistemele izolate au atunci tot atâta realitate ca şi inorogii şi zeii lui Homer; singura lor deosebire de aceştia din urmă este că mitul lor comunică, în mod evident, teorie ştiinţifică folositoare. Nu numai că briciul lui Occam operează şi în ştiinţă, dar aici operarea lui apare a fi cel mai uşor de realizat.

Reducând tot ce se poate reduce şi eliminând tot ce se poate elimina, după liniile de mai sus, ce mai rămâne să populeze universul nostru în urma acestei politici de eugenie nemiloasă? Doar două genuri de entităţi, unele concrete şi altele abstracte: indivizi de vreun fel sau altul, preferabil obiecte fizice cvadridimensionale à la Quine, şi tot felul de clase: toate clasele formate din indivizi, plus toate clasele formate din totalitatea entităţilor astfel suplimentată ş.a.m.d. în sus, fără nici un sfârşit. Acesta este un univers departe de a fi sărac; el este de un gen pe care Quine îl numea *transcendent*: "o totalitate transcendentă este

una în care fiecare combinaţie de membri determină un nou membru" (1966.8, p. 89). Un univers transcendent este "mai rău decât infinit: pur şi simplu a vorbi despre numărul lui cardinal ar atrage după sine revizia aritmeticii infinite clasice, deoarece sau numărul lui cardinal este cel mai mare din toate numerele, sau părţi ale universului au numere cardinale mai mari decât ale întregului" (*ibid.*).

Acesta este, deci, răspunsul la cea de a treia întrebare; sărac sau nu, acest univers, în care există în orice caz mai mult decât văd ochii, este suficient pentru toate scopurile ştiinţei austere, în ciuda tuturor expulzărilor pe care le-am decretat. Dar, ca totdeauna, un răspuns la o întrebare este susceptibil să genereze alta nouă, până când ne decidem să oprim regresia prin ceva care să aibă aparenţa unui sunet final; şi, pentru ontologia adecvată, această întrebare dramatică nenumerotată ar fi "*Quo vadis*?"

(1960, §§ 40, 42-44, 50-51; 1961.6, p. 114; 1966.3, pp. 27-30; 1966.7, pp. 58-61; 1966.8, pp. 68-69; 1966.15, pp. 184- 194; 1969.6; 1969(a).3, p. 300; 1970, pp. 1-10; 1973, p. 135; 1985, p. 85; 1987, pp. 22-23, 229; 1990, pp. 67-72.)

§ 18. Indiferenţa ontologiei

De aceea am propovăduit eu inscrutabilitatea referinţei: existenţa, în starea ei finală, este teoretică.

Dacă cineva, ajuns la ceea ce ar putea să pară un capăt de drum, îşi mai pune întrebarea "Încotro?", aceasta nu poate decât să trădeze neliniştea că odihna, oricât de binemeritată, ar putea să nu fie durabilă.

Pe de o parte, am văzut în § 15 că specificarea obiectelor unei teorii θ este relativă la o teorie de fond θ', mai largă cu o ontologie a ei proprie. Obiectele acesteia din urmă ar putea fi specificate numai relativ la o altă teorie, şi mai largă, θ'', capabilă să joace rolul de teorie de fond pentru θ', devenită acum teorie-obiect. E clar că o asemenea regresie nu poate continua indefinit: în orice moment istoric determinat va exista o teorie maximă, un sistem conceptual global, a cărui ontologie, în lipsa unei teorii şi mai largi la care să se regreseze, va fi adoptată primitiv şi va fi, în acest sens, inscrutabilă, neanalizabilă pe mai departe. Ontologia teoriei noastre totale despre lume poate astfel să apară ca un capăt de drum, ca o fundătură pentru relativitatea ontologică, ca absolută.

Pe de altă parte, am văzut în § 8 că subdeterminarea empirică afectează toate teoriile, indiferent de cuprinderea lor, soldându-se în cele din urmă cu posibilitatea existenţei unor teorii autotcuprinzătoare – sisteme ale lumii sau sisteme conceptuale totale – echivalente empiric dar ireconciliabile una cu alta prin orice reconstrucţie de predicate pe care am putea-o imagina. Realizăm acum că, între altele,

asemenea teorii ar putea să difere în ontologia lor. Criteriile pentru alegerea între teorii cu ontologii rivale, examinate în § 16, sunt inoperante: teoriile noastre sunt presupuse a fi egal de simple şi egal sprijinite de observaţie. Aşadar, în această ordine de idei, concluzia care pare să se impună este că, pentru orice sistem al lumii la care ne-am fixa, poate exista un altul, bazat pe aceleaşi dovezi empirice ("compatibil cu toate observaţiile posibile"), care să aibă o altă ontologie; sau, altfel spus, orice teorie atotcuprinzătoare la care ne-am stabili tolerează ontologii alternative. Aceea pe care o presupunem noi în mod expres – de exemplu universul transcendent al obiectelor fizice cvadridimensionale şi al claselor – este numai una din mai multe posibile; pentru că, dacă referinţa este inscrutabilă, nu există nici o garanţie a unicităţii ei.

Să ne gândim la unul din cazurile analizate de noi, de exemplu la eliminarea entităţilor mentale în favoarea concomitentelor lor fiziologice, care lăsa limbajul neatins; şi să ne gândim la un mentalist, întru totul satisfăcut de ontologia lui abstractă şi care, din acest motiv, nici nu visează la posibilitatea schimbării referinţei termenilor lui, posibilitate care pentru noi este deja fapt împlinit. Propoziţiile noastre sunt identice cu ale lui şi termenii noştri sunt identici cu ai lui: să ne amintim că, pentru a arăta cum ne putem dispensa de un termen nu e neapărat nevoie să ne dispensăm de el în mod efectiv. Referinţele noastre permutate sunt, aşadar, pentru mentalist, ascunse; atunci ce garanţie avem noi că termenii noştri pentru obiecte fizice şi pentru clase nu se referă la nişte delegaţi disimulaţi ai obiectelor şi al claselor mai curând decât la obiectele şi la clasele însele? Noi puteam să gândim referinţele termenilor mentalismului ca schimbate pentru că descoperisem o funcţie de delegare pe care mentalistul o ignora; ce garanţii am putea avea că nu există o asemenea funcţie de delegare,

nedescoperită încă, în stare să elimine obiectele noastre în favoarea altora, ignorate încă?

Se pare că nu putem avea nici o garanţie de acest fel. Distincţia între o teorie-obiect şi una de fond, între un limbaj-obiect şi un limbaj de fond este, cum am văzut, circumstanţială. Teoria-obiect este o subteorie a teoriei de fond, şi limbajul-obiect este un sublimbaj al limbajului de fond; altminteri n-am putea deriva din cel din urmă teoreme cuprinzând termeni ai celui dintâi. Fiecare eliminare a unor obiecte ale teoriei-obiect contează în acelaşi timp ca o împuţinare a obiectelor teoriei la fond: reducţia afectează ambele teorii, fiind în acelaşi timp inter-teoretică şi intra-teoretică. Cu îndeplinirea fiecărei reducţii a unei teorii mai largi ne apropiem de teoria de fond ultimă care este sistemul nostru conceptual şi care poate juca rolul de teorie de fond pentru propria lui reducţie. Cum o sugerează parafraza "Toţi nenegrii sunt necorbi" a lui "Toţi corbii sunt negri" (§ 8), am putea să reinterpretăm termenii noştri singulari ca desemnând complementele cosmice ale obiectelor noastre individuale, "restul lumii" pentru fiecare; sau ca desemnând singletonii sau clasele-unităţi ale acestor obiecte; şi am putea să reinterpretăm termenii generali în mod corespunzător. Ar rezulta o ontologie interşanjabilă cu cea familiară; şi cine, în afară de noi, ar putea să-şi dea seama de schimbare? Cele două ontologii ar fi, empiric, deopotrivă. Obiectele singulare ar continua să fie distincte de complementele lor cosmice şi de singletoanele lor, prin rolurile lor relative: unul relativ la celălalt şi fiecare relativ la tot restul ontologiei. "De aici cuvântul de ordine 'relativitate ontologică'" (1981.1, p. 34).

Poate că morala acestei fantezii abstracte ar putea fi apropiată un pic de intuiţie printr-o îndepărtare momentană de litera lui Quine, deşi nu şi de spiritul lui. Să distingem, urmându-l pe TONDL (1973), care-l urmează la

rândul lui pe KÖRNER (1966), *sistemul conceptual* despre care am vorbit până acum (*conceptual scheme*: acesta corespunde la ceea ce Tondl numeşte "specificarea externă a universului"), de *schema conceptuală* (*conceptual schema*: aceasta serveşte, după Tondl, "analizei interne a universului"), în felul următor: dacă "sistem conceptual" este o expresie care desemnează universul ca *mulţime* de obiecte, "schemă conceptuală" este o expresie care va denota *tipul* sau standardul a ceea ce contează ca membru al acestei mulţimi. Distincţia carnapiană între diversele *categorii* care dau numele diverselor cadre lingvistice este, în mare măsură, o distincţie între scheme conceptuale: a vorbi limbajul lucrurilor, de exemplu, înseamnă a subscrie la existenţa unei mulţimi de entităţi, dar şi la ideea că aceste entităţi sunt toate de unul şi acelaşi tip – "lucru" (dovadă faptul că pot constitui valori ale unuia şi aceluiaşi stil de variabile).

Dezordinea ontologică a simţului comun, deplânsă de Quine, ar putea fi văzută retrospectiv ca datorându-se nu numai lipsei unor criterii de individualizare clare pentru unele entităţi, ci şi multitudinii de scheme conceptuale rău-articulate pe care le conţine: o schemă a *obiectului* (ca generalizare a schemei lucrului), o alta a *proprietăţii*, o alta a *relaţiei*, o alta a *stării*, o alta a *evenimentului* etc. Cum se articulează ele într-un limbaj unic? Să examinăm, de exemplu, raporturile dintre schema obiectelor, ilustrată de "iepure", şi schema proprietăţilor, ilustrată de "alb". A spune că "iepure" ilustrează schema obiectelor înseamnă a spune că termenul este analizat gramatical ca unul general, care denotă fiecare obiect dintr-o mulţime de obiecte, iepurii. A spune că "alb" ilustrează schema proprietăţilor înseamnă a spune că termenul este analizat gramatical ca unul singular, care desemnează o entitate unică, proprietatea de a fi alb. Cât timp e vorba doar de "iepure" şi "alb", raportul dintre cele

două scheme pare a fi unul de simplă juxtapunere: există, pe de o parte, obiecte, şi există, pe de altă parte, proprietăţi. Dar care e situaţia termenului rezultat din compunerea lor, "iepure alb"? De ce gen este entitatea la care se referă el, şi care este modalitatea referirii, desemnarea sau denotarea? Altfel spus, la ce gen de entităţi ne angajează tratarea ca adevărată a propoziţiei "Există iepuri albi"?

S-ar părea că avem de ales între cel puţin trei soluţii alternative. Prima ar fi că propoziţia ne angajează la două tipuri de entităţi, obiecte şi proprietăţi, iar termenul ar fi un hibrid care ar denota iepuri şi ar desemna albeaţa în acelaşi timp. Asta face soluţia neconvenabilă, dacă ne gândim la rolul pe care îl joacă în regimentarea limbajului distincţia între singular şi general, între desemnare şi denotare. A doua soluţie ar fi că propoziţia ne angajează la un singur tip de entităţi, obiectele, care se întâmplă să intre, în cazul nostru, simultan în clasa iepurilor şi în clasa lucrurilor albe, iar termenul este unul general, rezultând din reunirea a doi termeni generali, unul denotând iepuri şi celălalt denotând lucruri albe; aşadar, modul lui de referire este unic, şi anume denotarea. A treia soluţie ar fi din nou că propoziţia ne angajează la un singur tip de entităţi, numai că de data asta la proprietăţi: proprietatea de a fi iepure şi proprietatea de a fi alb, care se întâmplă să fie uneori manifestate sau "instanţiate" ambele în aceleaşi loc-timpuri; corespunzător, termenul este unul singular, rezultând din reunirea a doi termeni singulari, unul desemnând iepuritatea şi celălalt desemnând albeaţa, ceea ce înseamnă iarăşi o modalitate unică de referire, numai că de data aceasta desemnarea. E lesne de recunoscut în ultimele două soluţii, două cazuri de reducţie: o reducţie a proprietăţilor la obiecte şi o reducţie a obiectelor la proprietăţi. E la fel de lesne de recunoscut, în cele spuse în §§ 15 şi 17 mai ales, o înclinaţie a lui Quine de a favoriza reducerea celorlalte genuri de entităţi la

obiecte – atât concrete, obiectele fizice cvadridimensionale, cât şi abstracte, clasele – mai curând decât sensul invers. Dar ceea ce ar putea să treacă neobservat este că, în timp ce reducerea corpurilor grosiere ale simţului comun la obiecte fizice cvadridimensionale contează ca o rafinare a uneia şi aceleiaşi scheme conceptuale a obiectului (cu caracterul lui "particulat" sau "corpuscular" sau "granular"), reducerea proprietăţilor sau a relaţiilor contează ca înlocuiri ale altor scheme cu schema obiectului. Astfel spus, reducţia corpurilor la mulţimi de puncte-momente pline conta *doar* ca o reducţie a sistemului conceptual, în timp ce celelalte contează ca reducţii simultane ale sistemului conceptual şi ale schemei conceptuale.

Ideea indiferenţei ontologiei poate dobândi acum o formă mai explicită ca o a treia posibilitate: aceea a reducerii *doar* a schemei conceptuale. Este acel caz, pe care Quine îl găseşte instructiv, în care "nu economisim nimic, ci doar ne schimbăm sau părem a ne schimba obiectele fără a perturba câtuşi de puţin nici structura şi nici sprijinul empiric al unei teorii" (1981.1, p. 19). Un exemplu ar fi chiar posibilitatea reducerii schemei conceptuale a obiectelor, într-o mişcare inversă celei a lui Quine, la schema conceptuală a proprietăţilor, sau la cea a stărilor. De posibilitatea comutării de la schema obiectelor la cea a proprietăţilor ne putem da seama încă la nivelul discuţiei banale despre iepuri. Pentru că, să ne gândim că o teorie ar putea să acomodeze toate datele despre iepuri şi totuşi să nu admită ca valori ale variabilelor sale nici un iepure sau alte corpuri, ci numai calităţi, timpuri şi locuri. Aderenţii acelei teorii, sau *imaterialiştii*, ar avea o propoziţie care, ca întreg, ar avea acelaşi stimulo-înţeles ca şi propoziţia noastră "Există un iepure în ogradă"; totuşi, în sensul cuantificaţional al cuvintelor, el ar trebui să nege că există vreun iepure, în ogradă sau oriunde altundeva" (1969.4, p. 98). "Imaterialiştii"

de care vorbeşte aici Quine nu sunt alţii decât adepţii "iepurităţii", adică ai schemei conceptuale a proprietăţilor. În paginile precedente, proprietăţile au fost criticate pentru lipsa unui criteriu clar al individualizării şi pentru pretenţia că, totuşi, unele proprietăţi coextensive sunt distincte. Dacă un adept al schemei proprietăţilor primeşte aceste critici, renunţând la distincţia între coextensive şi transferând problema individualizării de la proprietăţile propriu-zise la manifestările sau "instanţierile" lor în spaţiu-timp, ce diferenţă empirică se mai poate face între prezenţa în ogradă a obiectului iepure şi manifestarea locală aici a proprietăţii iepurităţii? Nici una: propoziţia este tratată holofrastic, ca un "întreg fără cusături", şi astfel poate să întrunească asentimentul materialistului ca şi pe al imaterialistului, pentru că ei se deosebesc numai după felul în care analizează propoziţia în termeni; cât despre această analiză, o funcţie de delegare unu-la-unu atribuie un iepure fiecărei manifestări a iepurităţii la fel de bine ca o manifestare a iepurităţii fiecărui iepure.

Posibilitatea comutării la schema stărilor este, întâmplător, legată de ceva mai mult decât de un exemplu născocit. Reducţia la obiecte fizice liberalizate ne lăsa cu puncte-momente goale alături de cele pline, deci cu o ontologie duală a ceea ce am putea numi, în maniera lui Carnap, un spaţiu-timp impur şi unul pur; o simplificare a ontologiei ar putea s-o constituie acum înlocuirea diferenţei ocupat-neocupat cu o diferenţă de stare a unor loc-timpuri care ar fi toate ocupate de un câmp unic. "O teorie a câmpului în care stările sunt atribuite loc-timpurilor poate foarte bine să reprezinte o imagine mai bună, şi mulţi fizicieni gândesc că aşa şi este" (1981.1, p. 17). Vechile obiecte fundamentale, particulele "elementare", ar putea să fie acomodate într-o asemenea teorie prin conceperea lor ca nişte "singularităţi" analoge unor mici "turbioane" (DE

BROGLIE, 1980, pp. 37, 43). Mai mult, alături de o funcţie de delegare care să atribuie fiecărui micro-obiect o singularitate, am putea avea o alta care să atribuie acestei singularităţi o "instanţiere", ceea ce ar face schema stărilor interşanjabilă simultan cu aceea a obiectelor şi cu aceea a proprietăţilor.

Dar dacă aşa stau lucrurile, apare ca evidentă *deşertăciunea oricărei dispute ontologice care nu s-ar putea întemeia nici pe diferenţe de acord cu observaţia, şi nici pe diferenţe de simplitate teoretică*. "Propoziţiile adevărate, observaţionale şi teoretice, sunt alfa şi omega întreprinderii ştiinţifice. Ele sunt legate prin structură, şi obiectele figurează doar ca noduri ale structurii. Ce obiecte particulare pot să existe este indiferent pentru adevărul propoziţiilor de observaţie, indiferent pentru sprijinul pe care ele îl împrumută propoziţiilor teoretice, indiferent pentru succesul teoriei în predicţiile ei" (1990, p. 31). Empirismul în epistemologie este incompatibil cu sectarismul în ontologie. "Discuţia noastră despre lucruri externe, însăşi noţiunea noastră de lucruri, este doar un aparat conceptual care ne ajută să prevedem şi să controlăm activarea receptorilor noştri senzoriali în lumina unei activări anterioare a receptorilor noştri senzoriali... Sistemul ştiinţific, ontologia şi totul, este un pod conceptual, făcut de noi înşine, care leagă stimulare senzorială de stimulare senzorială... Teoria noastră ştiinţifică globală cere lumii doar să fie structurată în aşa fel încât să asigure secvenţele de stimulare la care teoria noastră ne face să ne aşteptăm. Exigenţe mai concrete sunt vane, din pricina libertăţii funcţiilor de delegare" (1981.1, pp. 1, 20, 22).

Ceea ce este pus în cauză aici este nu realismul ştiinţei, căreia îi revin atât asumările ontologice cât şi schimbarea lor, ci autoritatea supra-ştiinţifică a unei filosofii prime sau transcendentale. Orice atribuire de realitate trebuie să vină dinlăuntrul unui sistem conceptual, altminteri

este incoerentă: "Ceea ce se evaporă este chestiunea transcendentală a lumii externe – chestiunea dacă sau în ce măsură ştiinţa noastră se ridică la înălţimea *Ding an sich*-ului" (1981, p. 22). Spre dezamăgirea materialistului, imaterialistul ar putea să aibă o teorie la fel de bine confirmată empiric şi la fel de coerentă ca a lui proprie; şi vice-versa. Sunt posibile moduri de a concepe lumea care, deşi diferite, pot fi la fel de bine apărate; şi atitudinea recomandabilă susţinătorilor eventuali ai fiecăreia dintre ele pare să fie mai curând una ecumenică decât una sectară.

IV. ÎNCHEIERE

§19. A treia dogmă?

Fluența și claritatea sunt prost corelate.

Istoria, cu tristețe trebuie spus, pare să se repete. Quine îl numea învățător pe Carnap; alături de mulți alții, eu aș fi bucuros să fi învățat efectiv de la Quine. Quine găsea la empiristul logic Carnap două dogme – dogma verificabilității și dogma analiticității; eu cred a găsi la empiristul pragmatic Quine alte două dogme – dogma rivalității indecidabile a teoriilor despre lume și dogma indiferenței ontologiei. Quine găsea că dogmele lui Carnap erau, în realitate, una singură – pentru că analiticitatea nu era decât cazul limită al verificabilității de către orice; eu găsesc că presupusele dogme ale lui Quine sunt, în realitate, una singură – pentru că indiferența ontologică nu este decât cazul limită în care rivalitatea teoriilor se reduce la ontologie. Și toate acestea sunt spuse cu tristețe, pentru că sugerează că orice încercare de a pătrunde gândirea unui gânditor remarcabil până în cele mai detaliate articulații ale ei este condamnată să conducă la apostazie. Așa, Quine gândea despre empiristul Carnap că nu merge destul de departe cu pragmatismul său, pe care-l rezerva filosofiei în

loc să-l recunoască şi în ştiinţă; şi tot aşa, eu gândesc despre pragmatistul Quine că mergea prea departe cu speculativismul lui, abuzând de aşa-numitul experiment mental şi încălcând astfel preceptul empirismului relativ enunţat de el însuşi: "nu te aventura mai departe de dovezile senzoriale decât ai nevoie" (vezi finalul § 9); şi nu sunt singurul dintre admiratorii lui care-i impută un exces până la urmă dogmatic. Dar toate acestea au nevoie, desigur, de o detaliere.

Prima dogmă quineană se insinua, poate fără s-o observăm, încă în § 8, sub forma absolutizării tezei subdeterminării empirice a teoriilor ştiinţifice (care, la rândul ei, reprezenta reacţia lui Quine la dogma verificabilităţii): "Mulţimea tuturor observaţiilor posibile este astfel incapabilă să decidă univoc... între concepţii alternative despre lume". Cred că insinuarera dogmei este facilitată de vaguitate, în mod special de vaguitatea unor termeni ca "teorie", "limbaj" şi "mulţimea tuturor observaţiilor posibile".

Vaguitatea este condamnată energic – şi argumentele lui ne-au convins că pe bună dreptate – chiar de Quine; pentru a o risipi avem nevoie de criterii de individualizare clare. Teoriile sunt exprimate în limbaje; avem nevoie deci să putem stabili când avem de-a face cu două teorii şi când cu una singură, când avem de-a face cu două limbaje şi când cu unul singur, când avem de-a face cu două teorii exprimate în acelaşi limbaj şi când avem de-a face cu aceeaşi teorie exprimată în două limbaje. Pentru "mulţimea tuturor observaţiilor posibile", necesitatea unui criteriu de individualizare clar apare ca fiind şi mai urgentă, dacă ţinem seama de cele spuse de Quine despre individualizarea entităţilor posibile. Care sunt, aşadar, criteriile de individualizare pentru cei trei termeni antrenaţi în proclamarea dogmei indecidabilităţii rivalităţii teoretice?

Cele spuse în § 7 despre structura teoriilor pot să conteze ca explicitări ale termenului "teorie"; dar întrucât acolo

eram preocupaţi în mod special de raportul între teorie şi observaţie, problema individualizării teoriilor putea să treacă nepusă explicit. Această problemă se va pune în scrierile lui Quine, sub presiunea criticilor, mai ales în (1961(a).4) şi în (1975), şi va fi reluată schematic în (1990).

Quine distinge între cel puţin două întrebuinţări ale termenului "teorie". Într-un sens tehnic, ca la Tarski, o teorie este o mulţime de propoziţii care constă dintr-o submulţime S împreună cu toate propoziţiile implicate de S şi care nu depăşesc vocabularul lui S. (în termenii § 7, S ar fi alcătuită din principiile interne şi principiile de legătură, iar restul ar consta din generalizările observaţionale şi propoziţiile de observaţie singulare care sunt implicate de principiile interne în conjuncţie cu principiile de legătură.) Într-un sens netehnic, o teorie este o mulţime de propoziţii, formulate într-un vocabular limitat asupra unui domeniu, pe care cineva le crede a fi adevărate; acesta este un sens "intuitiv şi întrucâtva figurat". Teoria în sens intuitiv sau de simţ comun este aceea care "stă în spatele" teoriei în sens tehnic: una se transformă în cealaltă atunci când "teoreticianului" i se îngăduie un discernământ logic deplin (1969(a).4, p. 309). Înţelegem de aici că delimitarea submulţimii S şi stabilirea legăturilor ei logice cu restul propoziţiilor sunt vagi şi dezlânate în teoriile în sens intuitiv, şi clare şi stricte în teoriile în sens tehnic.

Quine avertizează că, în *Cuvânt şi obiect* şi în scrierile înrudite, folosirea termenului "teorie" nu este una tehnică. Să înţelegem că scrierile în care este enunţată dogma rivalităţii idecidabile a teoriilor sunt "înrudite" cu *Cuvânt şi obiect* şi că, deci, prosperă pe vaguitate? Presat din ce în ce mai mult de critici, Quine îngăduie teoreticianului din ce în ce mai mult discernământ logic. În locul teoriilor, el vorbeşte despre *formulări de teorie*, care ar cuprinde "axiomele" teoriei (1975, p. 318), axiome în care putem identifica

submulţimea S despre care era vorba în (1969(a).4). În această folosire a termenilor, o teorie ar admite mai multe formulări: tot ceea ce se cere de la ele, pentru a fi formulări ale aceleiaşi teorii, este să fie logic echivalente. Ceea ce implică o formulare de teorie, pentru ca teoria să fie empirică, este o mulţime de consecinţe observaţionale. Două formulări care implică aceleaşi consecinţe observaţionale sunt zise a fi empiric echivalente. (Un exemplu de teorii empiric echivalente întâlnim în § 8, în teoriile cu termenii "moleculă' şi "electron" permutaţi.) Acum putem enunţa un criteriu pentru individualizarea teoriilor: două formulări de teorie sunt formulări ale aceleiaşi teorii dacă sunt empiric echivalente şi există o reconstrucţie de predicate care transformă o formulare într-un echivalent logic al celeilalte. (Teoriile empiric echivalente din § 8 se vădeau a fi, de fapt, formulări ale aceleiaşi teorii, întrucât exista o "reconstrucţie de predicate" sub forma simplă a permutării şi întrucât permutarea transforma o formulare direct în cealaltă; or, în mod banal, orice formulare este logic echivalentă cu ea însăşi.) Aşadar, o teorie este o clasă de formulări de teorie echivalente atât empiric cât şi logic. Dogma rivalităţii indecidabile afirmă că există formulări de teorie care sunt empiric echivalente relativ la toate observaţiile posibile, dar nu pot fi făcute şi logic echivalente prin nici o reconstrucţie de predicate şi, astfel, nu pot fi tratate ca formulări ale unei singure teorii, ci trebuie considerate formulări ale unor teorii diferite.

Comutarea discuţiei de la teorii la formulări de teorie face individualizarea teoriilor dependentă explicit de aceea a limbajelor, deşi o asemenea dependenţă era deja implicită în caracterizarea teoriilor ca mulţimi de propoziţii care utilizează *un vocabular dat*. Formulările de teorie sunt mulţimi de propoziţii, consecinţele lor observaţionale sunt de asemenea propoziţii; dar calificarea unei expresii

lingvistice date ca o propoziţie şi calificarea unei relaţii între propoziţii ca o relaţie de consecinţă sau de implicaţie au sens numai relativ la un limbaj dat. Quine afirmă explicit lucrul acesta în diferite rânduri: "...noţiunile (de implicaţie sau consecinţă logică şi de echivalenţă logică – n.m.) sunt clare atâta timp cât formulările de teorie şi consecinţele lor sunt exprimate în limbajul nostru ştiinţific regimentat, cu notaţia lui logică explicită. Dacă încercăm, totuşi, să acomodăm formulări de teorie în alte limbaje, este mai puţin clar când să spunem că o formulare de teorie o implică pe alta, sau implică o condiţională observaţională dată. Intervin inoportun probleme de traducere" (1975, p. 318). "Oricine e zis a fi învăţat un limbaj (acel limbaj şi nu vreun dialect înrudit), va fi învăţat gramatica lui... Oricine deviază de la gramatică e de clasificat fie ca un străin care n-a luat în stăpânire limbajul, fie ca un nativ al cărui limbaj este diferit" (1970, p. 101). Dogma rivalităţii indecidabile presupune, deci, că teoriile empiric echivalente şi ireconciliabile prin reconstrucţie de predicate sunt formulate în unul şi acelaşi limbaj. Dar este lucrul acesta inteligibil? Pentru a da un răspuns, avem nevoie de un criteriu de individualizare pentru limbaje.

Poziţia lui Quine nu este, în această privinţă, neambiguă. Pe de o parte, el vorbeşte cu dezinvoltură în termeni ca "un limbaj", "acelaşi limbaj", "limbajul nostru", "limbaj străin" etc., cum se vede chiar în citatele de mai sus; însăşi problema traducerii, necum problema traducerii radicale, n-ar putea fi pusă în alţi termeni. Pe de altă parte, el se plânge deschis de faptul că termenul "limbaj" nu a primit încă un principiu de individualizare satisfăcător (1966.15, p. 194; 1969.6, p. 142), şi admite că, "în anumite contexte", termenii "limbaj" şi "teorie" pot să fie, pe bună dreptate, folosiţi în mod interşanjabil (1969(a).4). Există, totuşi, în scrierile lui Quine, pasaje din care s-ar putea

induce, la urma urmei, ceva apropiat de un criteriu de individualizare pentru limbaje.

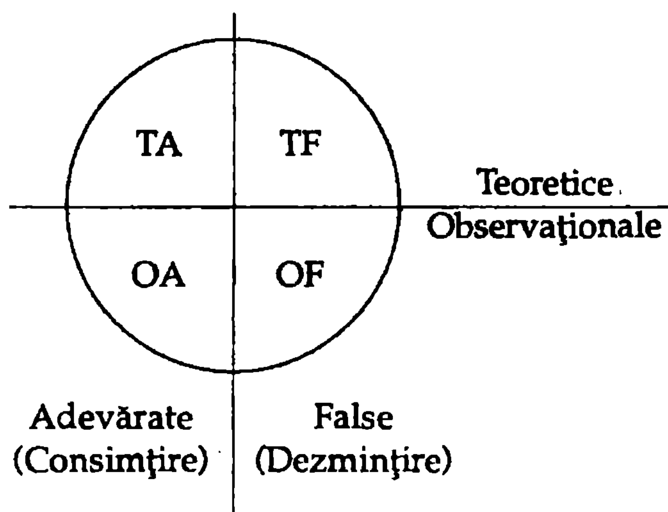
În fapt, în cele spuse în § 13 despre structura unui limbaj, criteriul este destul de transparent. Specificând un vocabular şi o gramatică, specificăm – recursiv – o mulţime sau o clasă de propoziţii, care se obţine aplicând *tuturor* membrilor *tuturor* categoriilor *toate* operaţiile gramaticale relevante; mulţimea sau clasa propoziţiilor rezultante este atunci limbajul, şi pentru mulţimi avem deja un criteriu de individualizare clar: două mulţimi care diferă printr-un singur membru sunt deja mulţimi diferite. Iată cum sună, literal, textele quineene: "Gramaticianul catalogheazā forme scurte şi elaborează legile înlănţuirii lor, şi produsul final a toate acestea este nici mai mult nici mai puţin decât o specificare a clasei tuturor formelor lingvistice, simple şi compuse, ale limbajului investigat – clasa tuturor şirurilor semnificative..." (1961.3, pp. 48-49). "Întrebarea gramaticianului este...ce şiruri de foneme aparţin limbajului? Adică, ce şiruri au fost vreodată rostite sau ar putea fi rostite în comunitate în vorbirea normală? ...Ca un ajutor la demarcarea clasei şirurilor gramaticale...gramaticianul este capabil să specifice o aşa-numită categorie gramaticală consistând din aşa-numitele propoziţii...şi apoi, ca un ultim pas, clasa şirurilor gramaticale va fi identificată cu clasa tuturor fragmentelor de şiruri de propoziţii" (1970, pp. 16, 21). Ideea acestei clase sau mulţimi devine mai intuitivă dacă ne-o formulăm progresiv: clasa *K* a şirurilor semnificative pe care trebuie s-o delimiteze gramaticianul este ultima dintr-o progresie de patru clase de mărimea crescândă, după cum urmează: *H* este clasa şirurilor observate de el până la un moment dat, *I* este clasa şirurilor observate de el şi/sau alţi gramaticieni în viitor, *J* este clasa tuturor şirurilor observate efectiv în trecut, prezent şi viitor de către orice vorbitor al limbii respective, şi, în fine, *K* este

clasa tuturor şirurilor care pot să fie construite recursiv din componentele şirurilor lui J în conformitate cu regulile de construcţie ale lui J, adică în conformitate cu ceea ce e indus ca gramatică a limbajului. Având în vedere primatul semantic al propoziţiilor şi faptul că fragmentele fragmentelor unui întreg sunt fragmente ale întregului, putem să identificăm clasa K cu o clasă sau o mulţime de propoziţii, cum am procedat deja în nota explicativă la "umplutura teoretică" din § 8. Ceea ce trebuie reţinut în orice caz este că testul empiric de principiu al apartenenţei propoziţiilor la limbaj – al "semnificativităţii" sau al "vorbirii normale" – este consimţirea sau dezminţirea de către comunitatea vorbitorilor.

În sfârşit, avem nevoie de un criteriu de individualizare pentru "mulţimea tuturor observaţiilor posibile", termen care apare, ca atare sau într-o formă uşor modificată, în toate formulările date dogmei rivalităţii indecidabile: "Totalitatea observaţiilor naturii, făcute şi nefăcute, este compatibilă cu teorii fizice care sunt incompatibile una cu alta" (1969(a).4, p. 302); "...teoria noastră despre natură este subdeterminată...nu numai de observaţiile pe care le-am făcut şi le vom face efectiv, dar chiar de toate evenimentele neobservate care sunt de un gen observabil...pe scurt...de toate observaţiile 'posibile'" (1970, p. 6); "ştiinţa naturală este subdeterminată...nu numai de observaţia trecută, ci de toate evenimentele observabile" (1975, p. 313); "...teoria ştiinţifică este subdeterminată de toate datele posibile...; teorii diferite pot să fie empiric echivalente" (1984, p. 294). Urgenţa criteriului de individualizare este determinată în primul rând de vaguitatea cuvântului "posibile" (Quine îl pune şi el între ghilimele în citatul din (1970)). Făceam, în § 14, o distincţie între posibilii actualizaţi, care erau entităţi reale ca orice alte entităţi reale, numai că plasate în alte zone de spaţiu-timp decât a noastră proprie (de exemplu, realii

"viitori"), şi posibilii neactualizaţi, care nu erau de găsit nicăieri în univers şi pe care-i concediam pur şi simplu ca pe nişte pseudo-entităţi sau nou-entităţi. În consecinţă, sub pedeapsa autodestrucţiei, referirea lui Quine la observaţii "posibile" nu poate fi decât o referire la posibili actualizaţi; şi, în acest sens, mulţimea observaţiilor posibile corespunde unu-la-unu cu mulţimea evenimentelor observabile din întregul univers spaţio-temporal. Cele spuse mai sus despre mulţimea tuturor propoziţiilor alcătuind un limbaj ca o culminaţie a unor clase crescânde se aplică, *mutatis mutandis*, la discuţia noastră actuală. Începem cu clasa observaţiilor efectiv făcute de cineva în trecut şi în prezent, în fapt clasa la care raportăm efectiv teoriile noastre efective; continuăm cu clasa tuturor observaţiilor care vor fi făcute în viitor, care constituie o extensiune a celei dintâi; şi terminăm cu clasa tuturor observaţiilor care ar fi putut să fie făcute în trecut, prezent şi viitor, chiar dacă n-au fost făcute efectiv, clasă care constituie o extensiune în întregime imaginară a celei precedente şi care corespunde unu-la-unu – printr-o funcţie de delgare simplă, sufixul "*bil*" al dispoziţionalului "observa*bil*" – clasei tuturor observabilelor. Întrucât orice observaţie poate fi relatată printr-o propoziţie de observaţie – altfel spus există o funcţie de delegare unu-la-unu care atribuie propoziţii observaţiilor, funcţia "relatării" – şi întrucât teoriile ca mulţimi de propoziţii nu pot implica decât propoziţii, putem să reducem mulţimea tuturor observaţiilor posibile la mulţimea tuturor propoziţiilor de observaţie care relatează mulţimea tuturor evenimentelor observabile din univers.

Criteriile de individualizare pentru teorii, limbaje şi mulţimi de observaţii sunt acum date toate în termeni de propoziţii. Aceste criterii ne permit să identificăm nu mai puţin de nouă clase de propoziţii, interrelaţionate ca în diagrama de mai jos.

Clasa atotcuprinzătoare, s-o numim *L*, reprezintă limbajul unui vorbitor. (În termenii intensionalistului, *L* este caracterizat ca mulţimea propoziţiilor cu înţeles, abstracţie făcând de valoarea lor de adevăr.) Axa verticală împarte limbajul în două clase disjuncte, clasa propoziţiilor adevărate (la care vorbitorul consimte), *A*, şi clasa propoziţiilor false (pe care vorbitorul le dezminte), *F*. Axa orizontală împarte limbajul în alte două clase disjuncte, clasa propoziţiilor teoretice, *T*, şi clasa propoziţiilor de observaţie (indiferent dacă sunt generalizări sau propoziţii singulare), *O*. Luate împreună, cele două axe determină alte patru clase disjuncte, care sunt intersecţii ale lui *A*, *F*, *T* şi *O*: *TA* este clasa propoziţiilor teoretice adevărate, *TF* este clasa propoziţiilor teoretice false, *OA* este clasa propoziţiilor observaţionale adevărate şi *OF* este clasa propoziţiilor observaţionale false. Să observăm simetriile existente. Propoziţiile adevărate şi propoziţiile false (*A* şi *F*) constituie două jumătăţi perfect egale ale limbajului (*L*), pentru că fiecărei propoziţii adevărate îi corespunde una

falsă care este negaţia ei, şi vice versa. Acelaşi lucru se poate spune, din acelaşi motiv, pentru perechile de clasa *TA* şi *TF*, respectiv *OA* şi *OF*. Determinarea uneia dintre clasele acestor perechi constituie, simultan, o determinare a clasei complementare. Clasa *TA* este teoria totală a vorbitorului. Clasa *OA* este mulţimea tuturor observaţiilor posibile (atribuite unui vorbitor idealizat). Clasa *A* este teoria totală şi consecinţele ei observaţionale; determinarea lor echivalează automat cu determinarea limbajului vorbitorului respectiv.

După dogma rivalităţii indecidabile, două teorii, T_1A şi T_2A, sunt "rivale" dacă una include o propoziţie oarecare *p* şi cealaltă include negaţia lui *p*. Aceste teorii sunt empiric echivalente dacă clasele consecinţelor lor observaţionale sunt identice: $O_1A = O_2A$. Un lucru rămâne însă de clarificat: teoriile presupuse a fi simultan rivale şi empiric echivalente sunt formulate într-un limbaj unic *L*, sau în două limbaje distince, L_1 şi L_2?

La prima vedere, limbajul pare, cum spuneam, concept ca unic: "multe teorii, chiar teorii conflictuale, pot fi exprimate într- un limbaj" (1969(a).4, p. 309). Am arătat deja că în favoarea unicităţii limbajului pledează mai multe considerente: pentru ca teoriile să fie rivale, trebuie să aibă aceleaşi consecinţe observaţionale dar să nu fie logic echivalente, iar pentru a putea fi declarate astfel, trebuie să avem nişte noţiuni clare de implicaţie sau de consecinţă logică şi de echivalenţă logică, ceea ce nu e posibil decât cu propoziţii aparţinând unuia şi aceluiaşi limbaj. Pe de altă parte însă, pentru a putea decide dacă două teorii rivale pot să fie exprimate în acelaşi limbaj, trebuie să putem distinge în prealabil o teorie de limbajul în care este exprimată; şi există, cum spuneam de asemenea, texte quineene care sugerează că termenii "teorie" şi "limbaj" pot fi folosiţi interşanjabil, lucru pe care Chomsky i l-a reproşat şi pe care

Quine l-a admis: "când o credinţă este împărtăşită de întreaga comunitate, o distincţie între limbaj şi teorie ajunge la ananghie" (1969(a).4, p. 310). Dar împrăşirea de către întreaga comunitate este ceea ce numeam "consimţire", şi consimţirea adjudecă propoziţia ca adevărată, deci ca aparţinând teoriei întregii comunităţi, ceea ce sugerează că într-un acelaşi limbaj nu poate fi exprimată decât o singură teorie. Să remarcăm cât de bine se potriveşte această sugestie cu relaţiile stabilite între clasele noastre de propoziţii (determinând propoziţiile adevărate, adică teoria şi observaţiile exprimate într-un limbaj, am delimitat *ipso facto* clasa complementară a propoziţiilor false şi, deci, limbajul în totalitatea lui) şi cât de prost se potriveşte cu citatul de mai sus în care se afirma că multe teorii, chiar conflictuale, pot fi exprimate *într-un limbaj*. Quine are poate în vedere o distincţie între credinţe împărtăşite de toţi vorbitorii unui limbaj şi credinţe împărtăşite de unii vorbitori ai acelui limbaj, cum o sugerează utilizarea necritică, vagă a lui "teorie" şi "limbaj" în colocviile de toate zilele? Să vedem, consultând textele relevante, cât de defensibilă ar fi o asemenea interpretare. "...să luăm cazul în care, mai curând decât să acuzăm pe cineva de o credinţă complet absurdă, conchidem că folosirea de către el a unui cuvânt crucial diferă de a noastră...Negaţia propoziţiei absurde în chestiune este făcută să conteze ca o credinţă împărtăşită de întreaga comunitate...şi rostirea prietenului nostru contează atunci numai ca un omofon străin al propoziţiei absurde" (1969(a).4, pp. 310-311). Dacă propoziţia crezută de întreaga comunitate este *p*, iar propoziţia absurdă este negaţia lui *p*, atunci ele par să satisfacă foarte bine condiţia apartenenţei la două teorii rivale, T_1 şi T_2: "Fiind incompatibile, cele două formulări de teorie pe care le imaginăm trebuie să evalueze vreo propoziţie în mod opus" (1981.2, p. 29); "Trebuie să existe o

propoziţie care este implicată de una dintre formulări şi a cărei negaţie este implicată de cealaltă (1984, p. 294). (Să notăm, în treacăt, că rolul propoziţiei *p* este jucat de o propoziţie conţinând termenii "moleculă" şi "electron" şi aparţinând teoriei curente, iar rolul negaţiei lui *p* este jucat de propoziţia obţinută din *p* prin permutarea celor doi termeni şi aparţinând teoriei "rivale" celei curente, din exemplul imaginat în § 8. Numai că, acolo, rivalitatea era aparentă, "teoriile" putând să fie făcute identice printr-o nouă permutare, aidoma celei dintâi.) A spune că negaţia lui *p* este absurdă înseamnă a spune tocmai că *p* este banală, adică este crezută adevărată de întreaga comunitate; astfel, non *p* nu poate să aparţină limbajului comunităţii decât ca propoziţie falsă.

Ca propoziţie adevărată, negaţia lui nu poate să aparţină decât unui alt limbaj: asta şi înseamnă că ea este un omofon *străin* al negaţiei lui *p*. Prietenul nostru nu vorbeşte acelaşi limbaj cu noi. Poate că ar trebui să tratăm posibilitatea de a lua negaţia lui *p* drept străină ca fiind facultativă? Dar Quine nu ne lasă să întrevedem nici o alternativă posibilă la această tratare: "Se poate imagina că, printr-o coincidenţă extraordinară, unul şi acelaşi şir de sunete sau litere ar putea servi pentru "2 < 5" într-un limbaj şi pentru "2 > 5" în altul. Când vorbim despre "2 < 5" ca propoziţie eternă, deci, trebuie să înţelegem că o considerăm exclusiv ca pe o propoziţie în limbajul nostru... Printr-o coincidenţă mai puţin extraordinară, o propoziţie care era adevărată ar putea să devină falsă din cauza vreunei schimbări semantice apărute în evoluţia propriului nostru limbaj. Aici iarăşi trebuie să concepem discrepanţa ca pe o diferenţă între două limbaje: româna cum era la o dată şi româna cum este la o altă dată. Şirul de sunete sau litere în chestiune este şi rămâne o propoziţie eternă a românei mai vechi, şi una adevărată, chiar dacă se întâmplă să aibă o dublură într-o falsitate din alt

limbaj, româna mai recentă" (1970, p. 14). Concluzia care pare să se impună este că, dacă T_1 şi T_2 sunt rivale nu pot să aparţină aceluiaşi limbaj, iar dacă aparţin unor limbaje diferite nu pot să fie rivale. Cu alte cuvinte, în ciuda inteligibilităţii ei aparente, expresia "teorii rivale empiric echivalente" pare să fie pur nonsens, la fel ca expresia "clasa tuturor claselor care nu-şi aparţin". Dogma rivalităţii indecidabile este nu pur şi simplu falsă, ci absurdă, lipsită de înţeles (*meaningless*), dacă e să vorbim în termeni intensionali. Filosofii care nu se înţeleg cu nici un chip sunt nu în situaţia unor oameni care vorbesc despre lucruri diferite, ci în situaţia unora care vorbesc limbi diferite; fiecare este priponit în propriul său idiolect.

Se poate arăta că una, cel puţin, din sursele paradoxului stă în folosirea nonşalantă a lui "traducere" în absenţa unui criteriu care să ne spună când avem de-a face cu două limbaje (între care să se traducă) şi când cu unul singur (pentru care problema traducerii nu se pune; sau se pune doar la modul banal, sub forma transformării omofonice, sau nule, sau identice). Sursa remontează până la înălţimi nebănuite: până la Tarski, care, în teoria lui a adevărului (TARSKI, 1956) îngăduie metalimbajului (în care se enunţă condiţiile de adevăr ale propoziţiilor limbajului-obiect) să conţină propoziţiile limbajului-obiect *sau traduceri ale lor*. Dar cărui limbaj îi aparţine o propoziţie "tradusă", sau o "traducere" a unei propoziţii? Dacă propoziţia românească "Zăpada este albă" este o traducere a propoziţiei englezeşti "Snow is white", asta nu o împiedică să aparţină limbii române ca atunci când nu este traducerea a nimic (sau este traducerea omofonică de către noi a propoziţiei vecinului nostru, român ca şi noi). Se pare că, prin traducere, limbajul-obiect devine oricum parte a metalimbajului, astfel încât referirea la traducere apare ea însăşi ca superfluă. Concluzia, care poate să şocheze preconcepţiile

simţului comun, este că două limbaje intertraductibile nu sunt de fapt două ci unul singur, în acelaşi sens în care două teorii care pot fi făcute echivalente prin reconstrucţia de predicate nu sunt două ci una singură: pentru că "reconstrucţia de predicate" nu este decât un alt nume dat traducerii.

Paradigma tarskiană

(1) "Zăpada este albă" este adevărată dacă şi numai dacă zăpada este albă

ilustrează cât se poate de clar cazul în care limbajul-obiect (româna) este parte a metalimbajului (româna), la fel cum o face

(2) "Snow is white"is true if and only if snow is white

pentru limba engleză. Într-un manual de traducere din engleză în română am avea o condiţie de adevăr corespunzătoare în forma

(3) "Snow is white" este adevărată dacă şi numai dacă zăpada este albă,

care ne spune, în româneşte, că vorbitorii limbii engleze vor consimţi la propoziţia "Snow is white" exact în aceleaşi situaţii în care noi, vorbitorii limbii române, vom consimţi la "Zăpada este albă", conform lui (1). Corespunzător, într-un manual de traducere din română în engleză am avea o condiţie de adevăr de forma

(4) "Zăpada este albă" is true if and only if snow is white,

care face vorbitorilor englezi acelaşi serviciu pe care (3) ni-l face nouă. Propoziţia (3) este română fără cusur, aşa cum (4) este engleză fără cusur, pentru că, în ambele propoziţii,

expresiile străine apar doar în ghilimele, ceea ce înseamnă că apar ca nume de şiruri de foneme; şi dacă şirurile însele sunt fiecare galimatie pentru limba în care sunt numite, nu acelaşi lucru se poate spune despre numele lor, cum ar trebui să fie clar dacă reflectăm că putem cita în româneşte orice nonsens pentru a spune despre el că *este* nonsens, şi spusele noastre vor avea atâta sens pe cât este posibil să aibă vreo spusă. Dar

(5) "Snow is white" este adevărată dacă şi numai dacă snow is white

ca şi

(6) "Zăpada este albă" is true if and only if zăpada este albă

par să fie într-adevăr galimatii, amestecături fără nici un înţeles, nici în română, nici în engleză.

Totuşi, (1) şi (3) par să fie cognitiv echivalente în română, ca şi (2) şi (4) în engleză, dacă cele două limbi naturale sunt suplimentate cu câte un manual de traducere dintr-una într-alta; pentru că, graţie manualelor, putem substitui *salva veritate* expresii native celor străine şi putem reduce astfel cazurile bilingve (2) şi (4) la cazuri monolingve, respectiv (1) şi (3). Dar dacă lucrurile stau astfel, de ce n-am putea face acelaşi lucru şi în cazurile lui (5) şi (6), făcând – prin reunirea celor două manuale de traducere – toate propoziţiile (1)-(6) cognitiv echivalente?

Ideea poate fi adusă destul de aproape chiar de simţul comun, dacă-i îngăduim atâta perspicacitate câtă îi este necesară pentru a recunoaşte şi a se familiariza cu fenomenele de omonimie, sinonimie şi toleranţă gramaticală care se manifestă în propriul său limbaj. Un limbaj natural prezintă, chiar în acel nucleu al său care

este numit limbaj obişnuit sau colocvial, o serie de imperfecţiuni vizibile cu ochiul liber. El este *ambiguu*, în sensul că tolerează ca aceleaşi şiruri de foneme să aibă referinţe (şi înţelesuri) diferite, cum e cazul notoriu cu "broască" în limba română: asta e omonimia. El este *redundant*, în sensul că tolerează risipitor ca şiruri de foneme diferite să aibă aceeaşi referinţă (şi acelaşi înţeles), cum e cazul cu "burlac" şi "celibatar" în limba română: asta e sinonimia. Uneori ambiguitatea şi redundanţa lui se combină, cum e cazul cu "nea", care, pe lângă faptul de a avea un sinonim în "zăpadă", are şi un omonim care este sinonim cu "nenea", în calitate de abreviere a acestuia din urmă. El este redundant nu numai în vocabular, ci şi în gramatică, în măsura în care tolerează construcţii gramaticale alternative, cum e cazul cu inversarea ordinii unor cuvinte în propoziţii (caz exploatat deliberat de poeţi, dintre care unii sunt şi filosofi), sau cu construcţiile hipercorecte (exploatate de copilul aflat la începuturile dobândirii gramaticii), sau cu dezacordurile gramaticale trecute cu vederea din caritate (atât copilului aflat în curs de iniţiere gramaticală, cât şi adultului neinstruit). Redundanţa este agravată vizibil în cazul aşa-numitelor *dialecte* ale unei limbi naturale, atât în ce priveşte sinonimia, cum e cazul cu regionalismele de felul "cartofi"- "picioici"-"barabule" sau "porumb"-"cucuruz"-"păpuşoi", cât şi în ce priveşte devianţa gramaticală, cum e cazul cu abuzul de perfectul-simplu al oltenilor. De ce n-am privi atunci două limbaje intertraductibile ca pe două dialecte – cu un regionalism foarte marcat – ale unui singur limbaj-tandem, în care imperfecţiunile semnalate ar fi încă şi mai mult agravate? Într-un limbaj-tandem român-englez, "celibatar" va căpăta, pe lângă "burlac", un sinonim nou în "bachelor", iar "Zapadă" va căpăta, pe lângă "nea" şi "omăt", un sinonim nou în "snow". Vor

spori, desigur, şi omonimiile: nu numai "broască" va ascunde în fapt două cuvinte, unul denotând animale şi altul denotând mecanisme, dar şi "car" va ascunde în fapt două cuvinte, unul denotând *numai* vehicule cu tracţiune animală şi celălalt denotând şi vehicule cu tracţiune mecanică. Gramatica se va diversifica şi ea: uneori articolul hotărât va fi pus după substantivul pe care-l determină şi va fi contopit cu el ca un sufix, ca în "*carul*", iar alteori va fi pus înaintea substantivului şi va fi păstrat ca o particulă distinctă, ca în "*the* car". Diferenţa între limbajul-tandem şi "dialectele" lui naturale va fi, deci, una de grad, la fel ca diferenţa între o limbă naturală aşa-zicând "cultă" sau "literară" unică şi dialectele ei regionale "inculte": limbajul-tandem va fi mai ambiguu şi, mai ales mult mai redundant – atât în vocabular cât şi în gramatică – decât orice limbaj natural, în ale cărui dialecte redundanţa este diminuată. Ca orice limbaj natural, el îşi va avea comunitatea lui de vorbitori, aşa-numiţii bilingvi care, atât după fluenţa dialogului, cât şi după testul consimţirii şi al dezminţirii, se vor comporta ca orice comunitate lingvistică naturală. Nu numai că ei nu vor avea nici o dificultate să folosească oricare dintre cele două "dialecte" pentru a se înţelege cu comunităţile la intersecţia cărora se află, dar nu vor avea dificultăţi nici în a folosi între ei amestecături efective: de rusă şi franceză, de exemplu, dacă vor fi nişte personaje tolstoiene care vor să se înţeleagă între ele dar să nu fie înţelese de slugi. Oricât de artificială ar părea ideea, acceptarea ei nu depinde decât de refuzul de a supraestima graniţele lingvistice, de dispoziţia de a identifica lingvisticul în translingvistic: aşa cum parafrazele nu sunt decât nişte traduceri intralingvistice, traducerile nu sunt decât nişte parafraze interlingvistice. Iar dacă mai facem încă un pas şi recunoaştem că diferenţa între un bilingv şi un poliglot

nu este decât tot una de grad, atunci pare mai uşor de primit ideea că toate limbile intertraductibile sunt, în fapt, dialecte locale ale unui limbaj uman universal, idee care stă în spatele gramaticii universale a lui Chomsky (care n-ar fi întâmpinat, poate, atâta rezistenţă dacă n-ar fi fost enunţată în termenii alunecoşi ai "ideilor înnăscute") şi care este favorizată de ipoteza naturalistă a unei origini comune unice a tuturor triburilor care populează astăzi întregul arhipelag terestru.

Fie limbajul universal doar fantezia unui cosmopolit, iubitor, la urma urmei, de limbi naturale, din imperfecţiunile cărora putem totuşi să învăţăm atâtea; încă, pentru limbajul regimentat al ştiinţei, dogma rămâne absurdă. Dacă nu urmăreşte decât refuzul justificat al oricărei pretenţii de adevăr absolut – în sensul de definitiv, irevizibil, ireformabil – ea nici nu este necesară: teza subdeterminării teoriilor îşi păstrează totată vigoarea, susţinută cum este de holismul teoretic şi de caracterul incomplet al confirmării inductive a teoriilor de către o observaţie mereu în expansiune; caracterul dogmatic vine numai din închiderea în "mulţimea tuturor observaţiilor posibile" a acestei experienţe deschise. Aceeaşi închidere generează şi dogma indiferenţei ontologice: în realitate, schemele conceptuale şi sistemele conceptuale nu se acordă niciodată perfect cu *toate* observaţiile *disponibile*, necum posibile, şi nici nu se schimbă arbitrar: fizicienii care, în § anterior, gândeau că o schemă a stărilor ar putea să constituie o imagine *mai bună* a lumii, aveau motivele lor s-o facă: "Apar situaţii care pun în discuţie în mod serios individualitatea unei particule, nu numai peste timp, dar chiar într-un singur timp" (1981.1, p. 17). Şi nici această dogmă nu este necesară: teza inscrutabilităţii referinţei "ultime" nu împiedică înlocuirea vechilor primitive

ontologice cu altele noi şi, astfel, relativizarea lor, atunci când progresele ştiinţei o cer.

"Toate observaţiile posibile" nu sunt decât ţărmul la care corabia ar putea să ajungă numai în visele noastre neîntemeiat speculative. În realitate, ea se află pe marea deschisă, încă, şi acolo şi trebuie să rămână, pentru orice viitor previzibil.

Bibliografie generală

– CAMPBELL, Norman R., "What is a Theory?", în Baruch A. Brody (ed.), *Readings in the Philosophy of Science*, Prentice- Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1970.

– CARNAP, Rudolf, "Testability and Meaning", în R. Ammerman (ed.), *Classics of Analytic Philosophy*, McGraw-Hill, New York, St. Louis, San Francisco, Toronto, London, Sydney, 1965.

– CARNAP, Rudolf, *Semnificaţie şi necesitate*, Dacia, Cluj, 1972.

- CHISHOLM, Roderick M., "Beyond Being and Nonbeing", în H. Feigl, W. Sellars & K. Lehrer (eds.), *New Readings in Philosophical Analysis*, Appleton-Century-Crofts, New York, 1972.

– DE BROGLIE, Louis, *Certitudinile şi incertitudinile ştiinţei*, Editura Politică, Bucureşti, 1980.

– DUHEM, Pierre, *La théorie physique. Son objet et sa structure*, Chevalier & Rivière, Paris, 1906.

– FEIGL, Herbert, "The 'Mental' and the 'Physical'", în Feigl *et al.* (eds.), *Concepts, Theories, and Mind-Body Problem. Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, vol. II, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1958.

– FREGE, Gottlob, "Sens şi semnificaţie", în M. Târnoveanu & Gh. Enescu (ed.), *Logică şi filozofie*, Editura Politică, Bucureşti, 1966.

– GOODMAN, Nelson, *Ways of Worldmaking*, Hackett Publishing Co., Indianapolis, Cambridge, 1978.

– GRIFFIN, James, *Wittgenstein's Logical Atomism*, University of Washington Press, Seattle & London, 1969.

– HEISENBERG, Werner, *Physique et philosophie*, Albin Michel, Paris, 1971.

– HEMPEL, Carl G., "The Theoretician's Dilemma", în *Feigl et al.* (eds.), *Concepts, Theories, and the Mind-Body Problem (op.cit.)* 1958.

– HEMPEL, Carl G., "Teoriile şi explicaţia teoretică", în Gh. Enescu & C. Popa (ed.), *Logica ştiinţei*, Editura Politică, Bucureşti, 1970.

– KANT, Immanuel, *Critica raţiunii pure*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969.

– KANT, Immanuel, *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfăţişa drept ştiinţă*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987.

– KÖRNER, Stephan, *Experience and Theory*, Routledge & Kegan Paul, London, The Humanities Press, New York, 1966.

– LOCKE, John, *Eseu asupra intelectului omenesc*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961.

– NEURATH, Otto, *Empiricism and Sociology*, (ed. by Marie Neurath & Robert S. Cohen), Reidel, Dordrecht/Boston, 1973.

– NOICA, Constantin, *Rostirea filosofică românească*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970.

– NOICA, Constantin, *Devenirea întru fiinţă*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.

– PIAGET, Jean, *La formation du symbole chez l'enfant*, Delachaux & Niestlé, Neuchâtel-Paris, 1972.

– POPPER, Karl R. & ECCLES, John C., *The Self and Its Brain*, Springer International, Berlin, Heidelberg, London, New York, 1977.

– RUSSELL, Bertrand, *Logic and Knowledge* (ed. by R. C. Marsh), George Allen & Unwin, London, 1956.

– RUSSELL, Bertrand, "Principia mathematica: aspecte filosofice" în M. Târnoveanu & Gh. Enescu, *Logică şi filozofie* (*op.cit.*), 1966.

– SCHEFFLER, Israel, *Four Pragmatists. A Critical Introduction to Peirce, James, Mead, and Dewey*, Routledge & Kegan Paul, London, 1974.

– TARSKI, Alfred, *Logic, Semantics, Metamathematics*, Clarendon Press, Oxford, 1956.

– TONDL, Ladislav, *Scientific Procedures*, Reidel, 1973.

– VAN HEIJENOORT, Jean, "Frege and Vagueness", în L. Haaparanta & J. Van Heijenoort (eds.), *Frege Synthesized*, Reidel, Dordrecht/Boston/Lancaster/Tokyo, 1986.

Bibliografie Quine

1958 "The Philosophical Bearing of Modern Logic", în Raymond Klibanski (ed.), *Philosophy in the Mid-Century*, La Nuova Italia, Firenze

1959 *Methods of Logic*, Holt, New York (1950)

1960 *Word and Object*, The M.I.T. Press, Cambridge

1961 *From a Logical Point of View*, Harper & Row, New York (1953)

1. On what there is (1948)

2. Two dogmas of empiricism (1951)

3. The problem of meaning in linguistics

4. Identity, ostension, and hypostasis (1950)

5. New foundations for mathematical logic (1937)

6. Logic and the reification of universals

7. Notes on the theory of reference

8. Meaning and existential inference

1966 *The Ways of Paradox and Other Essays,* Random House, New York

1. The Ways of Paradox (1961)

2. On a Supposed Antinomy (1952)

3. Foundations of Mathematics (1964)

4. On the Application of Modern Logic (1960)

5. Logic as a Source of Syntactical Insights (1960)

6. Necessary Truth (1963)

7. Ontological Remarks on the Propostitional Calculus (1934)

8. A Logistical Approach to the Ontological Problem (1939)

9. Truth by Convention (1935)

10. Carnap and Logical Truth (1954)

11. On Carnap's Views on Ontology (1951)

12. Mr. Strawson on Logical Theory (1953)

13. Three Grades of Modal Involvment (1953)

14. Reply to Professor Marcus (1962)

15. Quantifiers and Propositional Attitudes (1955)

16. Implicit Definition Sustained (1964)

17. Ontological Reduction and the World of Numbers (1964)

18. On Mental Entities (1952)

19. The Scope and Language of Science (1954)

20. Posits and Reality (1955)

21. On Simple Theories of a Complex World (1960)

1966(a) *Selected Logic Papers*, Randon House, New York

1. Whitehead and the Rise of Modern Logic (1941)

2. Logic, Symbolic (1954)

3. A Method of Generating Part of Arithmetic Without Use of Intuitive Logic (1934)

4. Definition of Substitution (1936)

5. Concatenation as a Basis for Arithmetic (1946)

6. Set-theoretic Foundations for Logic (1936)

7. Logic Based on Inclusion and Abstraction (1937)

8. On Ordered Pairs and Relations (1945-46)

9. On ω-Inconsistency and a So-called Axiom of Infinitiy (1952)

10. Element and Number (1941)

11. On an Application of Tarski's Theory of Truth (1952)

12. On Frege's Way Out (1954)

13. Completeness of the Propositional Calculus (1937)

14. On Cores and Prime Implicans of Truth Functions (1958)

15. Two Theoremes About Truth Functions (1951)

16. On Boolean Functions (1949)

17. On the Logic of Quantifications (1945)

18. A Proof Procedure for Quantification Theory (1954)

19. Interpretations of Sets of Conditions (1953)

20. Church's Theorem on the Decision Problem (1954)

21. Quantification and the Empty Domain (1953)

22. Reduction to a Dyadic Predicate (1953)

23. Variables Explained Away (1960)

1969 *Ontological Relativity and Other Essays*, Columbia University Press, New York & London

1. Speaking of Objects (1958)

2. Ontological Relativity (1968)

3. Epistemology Naturalized

4. Existence and Quantification (1968)

5. Natural Kinds

6. Propositional Objects (1968)

1969(a) "Replies", în D. Davidson & J. Hintikka (eds.), *Words and Objections. Essays on the Work of W.V. Quine*, Reidel, Dordrecht.

1. Reply to J.J.C. Smart

2. " " Gilbert Harman

3. " " Erik Stenius

4. " " Noam Chomsky

5. " " Jaakko Hintikka

6. " " Barry Stroud

7. " " P.F. Strawson

8. " " H.P. Grice

9. " " P.T. Geach

10. " " Donald Davidson

11. Reply to Dagfinn Følesdal

12. " " Wilfrid Sellars

13. " " David Kaplan

14. " " George Berry

15. " " Ronald Björn Jensen

1970 *Philosophy of Logic*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey

1970(a) "Grades of Theoreticity", în L. Foster & J.W. Swanson (eds.), *Experience & Theory*, University of Massachussetts Press, Amherst.

1971 *Set Theory and Its Logic*, Harvard University Press, Cambridge, (1963).

1972 "Ontology and Ideology", în H. Feigl, W. Sellars & K. Lehrer (eds.), *New Readings in Philosophical Analysis*, Appleton-Century-Crofts, New York.

1972(a) "Methodological Reflections on Current Linguistic Theory", în D, Davidson & G. Harman (eds.), *Semantics of Natural Language*, Reidel, Dordrecht/Boston.

1973 *The Roots of Reference*, Open Court, La Salle.

1974 "On Popper's Negative Methodology", în Paul Arthur Schilpp (ed.), *The Philosophy of Karl Popper*, Open Court, La Salle, Book I.

1975 "On Empirically Equivalent Systems of the World", în *Erkenntnis*, No. 9.

1978 *The Web of Belief* (with J.S. Ullian), Random House, New York (1970).

1981 *Theories and Things*, Harvard University Press, Cambridge & London.

1. Things and Their Place in Theories

2. Empirical Content

3. What Price Bivalence?

4. On the Very Ideea of a Third Dogma

5. Use and Its Place in Meaning (1978)

6. On the Nature of Moral Values (1978)

7. Five Milestones of Empiricism

8. Russell's Ontological Development (1966)

9. On Austin's Method (1969)

10. Smart's *Philosophy and Scientific Realism*

11. Goodman's *Ways of Worldmaking*

12. On the Individuation of Attributes (1975)

13. Intensions Revisited (1977)

14. Worlds Away (1976)

15. Grades of Discriminability (1976)

16. Lewis Carroll's Logic

17. Kurt Gödel

18. Success and Limits of Mathematization

19. On the Limits of Decision (1969)

20. Predicates, Terms, and Classes

21. Responses

22. Postscript on Metaphor (1978)

23. Has Philosophy Lost Contact with People?

24. Paradoxes of Plenty (1974)

25. *The Times Atlas*

26. Mencken's *American Language*

1984 "Relativism and Absolutism", în *The Monist*, vol. 64, No. 3.

1985 *The Time of My Life. An Autobiography*, The M.I.T. Press, Cambridge & London.

1987 *Quiddities. An Intermittently Philosophical Dictionary*, Harvard University Press, Cambridge.

1990 *The Pursuit of Truth*, Harvard University Press, Cambridge & London.

Glosar

- *account*	- dare de seamă
- *to account for*	- a da seama de
- *assent*	- consimţire
- *to assent to*	- a consimţi la (propoziţii)
-*commitment*	- angajare (ontologică)
- *conceptual scheme (pl. schemes)*	- sistem conceptual
- *conceptual schema (pl. schemata)*	- schemă conceptuală
- *cross-reference*	- trimitere (gramaticală)
- *dissent*	- dezminţire
- *to dissent from*	- a dezminţi (propoziţii)
- *linguistic framework*	- cadru (sau context) lingvistic
- *mapping*	- aplicaţie (în sens matematic)
- *to map*	- a aplica (mat.)
- *meaning*	- înţeles

- *to mean*	- a însemna (rar a semnifica)
- *occurrence*	- apariţie (a variabilelor)
- *pegged sentence*	- propoziţie fixată
- *posit*	- pus (entitate asumată)
- *to posit*	- a pune (a asuma entităţi)
- *proposition*	- propoziţiune (distinct de propoziţie)
- *propositional*	- propoziţional (care ţine de propoziţii sau de propoziţiuni)
- *question begging*	- ocolire a problemei (tradus uneori ca *petitio principii,* care e inutilizabil în contexte ca "*there is no question to beg*")
- *to range over*	- a trece în revistă (despre variabile; uneori tradus ca a parcurge, inutilizabil în contexte ca "*objects over which to range*")
- *semantic ascent*	- repliere semantică
- *sentence*	- propoziţie (distinct de propoziţiune)
- *stimulus meaning*	- stimulo-înţeles
- *stimulus synonymy*	- stimulo-sinonimie

- *underdetermination (less than determination)*	- subdeterminare (a teoriilor)
- *underlying*	- subiacent
- *utterance*	- rostire (în sensul fizic de emisie sonoră)

Postfaţă

Willard Van Orman Quine este singurul filosof în viaţă despre care se poate afirma fără nici o îndoială că este un clasic. Opera sa a dominat ultima jumătate de secol filosofia analitică. De la primele studii din anii '50, prin care se respingeau "dogmele" centrale ale filosofiei empirist-logice, Quine a devenit filosoful de referinţă al modului analitic de construcţie a problematicii filosofice. Polemica sa cu Rudolf Carnap, cuprinsă în mare parte în volumul de corespondenţă "Dear Carnap, Dear Van", recent publicat, a constituit cea mai profundă controversă filosofică din secolul nostru, un model de înfruntare între două personalităţi de excepţie, comparabil ca amploare şi semnificaţie cu nu mai puţin celebra polemică ştiinţifico-filosofică dintre fizicienii Niels Bohr şi Albert Einstein. Elev al lui Carnap, Quine a devenit "criticul intern" cel mai redutabil al empirismului logic, propunând o nouă viziune ("holistă") asupra semnificaţiei structurilor teoretice ale cunoaşterii umane şi o amplă perspectivă "naturalistă" asupra filosofiei.

Puţin cunoscut în România, Quine este cel mai reprezentativ autor contemporan din cadrul acelei orientări a filosofiei numită filosofia analitică – o filosofie centrată pe probleme şi analize conceptuale, pe argumente şi elaborări constructive, nespeculative. Logician, filosof al limbajului şi al ştiinţei, Quine este paradigmatic pentru modul de tematizare a problemelor filosofice, pentru ordinea nouă de cercetare în filosofie propusă de şcoala analitică. Înainte de a formula răspunsuri la marile întrebări ale filosofiei tradiţionale, de a construi sisteme explicative

ale existenţei sau experienţei în integralitatea lor, filosoful analitic se interesează de condiţiile de semnificaţie ale discursului, propunând o analiză a logicii şi semanticii acestuia ca o propedeutică necesară oricărei "sinteze constructive". Numai după acest prim moment se poate trece, progresiv, la cercetarea riguroasă a chestiunilor privind structura şi posibilitatea cunoaşterii, natura organizării cunoaşterii în ştiinţă – modul exemplar, cel mai productiv şi obiectiv dintre variantele cunoaşterii; şi, în al treilea rând, se poate apoi trece la studiul problemelor ontologice, concept în filosofia analitică mai degrabă ca o investigare a presupoziţiilor şi angajărilor ontice ale diferitelor construcţii teoretice. În acest fel, filosofia analitică inversează ordinea tradiţională a sistematicii filosofice, în concordanţă cu valorile şi normele de exactitate şi raţionalitate introduse pentru prima oară în construirea şi evaluarea filosofiei. Exemplar pentru acest nou tip de demers în cercetarea filosofică este studiul lui Quine "Două dogme ale empirismului", fără îndoială cea mai cunoscută şi comentată lucrare din filosofia contemporană. Dincolo de respingerea temeiurilor unor distincţii supreme ale filosofiei empiriste în genere şi ale variantei ei logiciste în particular, opera lui Quine formulează un veritabil program fundamental pentru întreaga filosofie analitică, în cadrul lui înscriindu-se nu numai restul contribuţiilor eminente din propriile sale opere (printre care cele mai cunoscute sunt: "Cuvânt şi obiect", "Relativitatea ontologică şi alte eseuri", "Teorii şi lucruri"), dar şi majoritatea investigaţiilor ulterioare datorate unor logicieni şi filosofi ca H. Putnam, S. Kripke, D. Davidson, M. Dummett, J. Hintikka ş.a. Principalele "teze" filosofice ale lui Quine ("imposibilitatea traducerii radicale", "inscrutabilitatea referinţei", " relativitatea ontologiei") sau criteriile lui explicite de existenţă

(relative la contexte teoretice determinate) au constituit "substanţa" celei mai laborioase şi îndelungate activităţi de cercetare filosofică din secolul nostru. Ele au contribuit decisiv la constituirea "bugetului" de probleme filosofice actuale, iar prin aceasta la progresul general al reflecţiei şi construcţiei filosofice într-o perioadă în care, văzută din afară, filosofia părea a se dizolva într-un "alexandrinism" fără orizont teoretic şi forţă de inovaţie. Marile şi semnificativele probleme puse de Quine, ca o provocare la adresa gândirii filosofice, reprezintă contribuţia sa cea mai importantă la dezvoltarea şi vigoarea filosofiei actuale şi, în acelaşi timp, semnul vitalităţii unei discipline căreia i se anunţase de numeroase ori disoluţia.

De o claritate exemplară, cu un discurs natural şi elevat, cartea profesorului Ion C. Popescu este prima monografie din literatura română consacrată lui Quine. De mult aşteptată, ea reprezintă o "introducere" în opera unui mare filosof, fixând noi standarde şi criterii pentru cercetarea filosofică românească în confruntarea ei cu operele esenţiale ale filosofiei secolului XX. Familiarizată cu toate detaliile unei opere de o complexitate extraordinară, cartea de faţă se detaşează autoritar de numeroasele exegeze "locale", propunând o reconstrucţie "internă" a dominantelor programului filosofic al lui Quine, o expunere exactă şi în acelaşi timp sofisticată a demersurilor analitice ale lui Quine. Sperăm ca efortul deosebit al autorului acestei cărţi să ducă la "naturalizarea" în spaţiul filosofic românesc a celei mai recunoscute creaţii filosofice din literatura analitică a secolului nostru. Era de mult timpul unui asemenea eveniment.

Ilie Pârvu

Tipărit la
Atelierele Tipografice
METROPOL

10

ISBN 973-9131-64-6